TREVOR ROWLEY

A NORMANNOK

Hajja & Fiai Könyvkiadó, Debrecen
www.hajja.hu

Fordította: Moczok Péter

Magyar kiadás: Hajja & Fiai Könyvkiadó Kft.
4017 Debrecen, Pf. 32.
E-mail: rendel@hajja.hu
Internet: www.hajja.hu
Felelős kiadó: Hajja Attila

Tördelés: Hajja & Fiai Könyvkiadó Kft.
Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt.

ISBN 978 963 7054 53 2

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítettek e könyv megírásában: Peter Kemmis Bettynek az ösztönzésért, és mert megteremtette a lehetőséget a franciaországi és olaszországi kutatómunkához, Esther Paistnek a normann zenéhez nyújtott útmutatásért, az oxfordi és más egyetemeken tanító kollégáimnak a normann világ különféle vonatkozásairól folytatott konzultációkért, Liz Millernek és Sheila Lesternek a kézirat formába öntéséért, Mélanie Steinernek pedig a térképvázlatok elkészítéséért.

A borítón szereplő fényképen három alvó normann lovag látható; a Temple Pyx néven ismert XII. századi bronztöredék feltehetőleg egy urnáról származik.

ELŐSZÓ

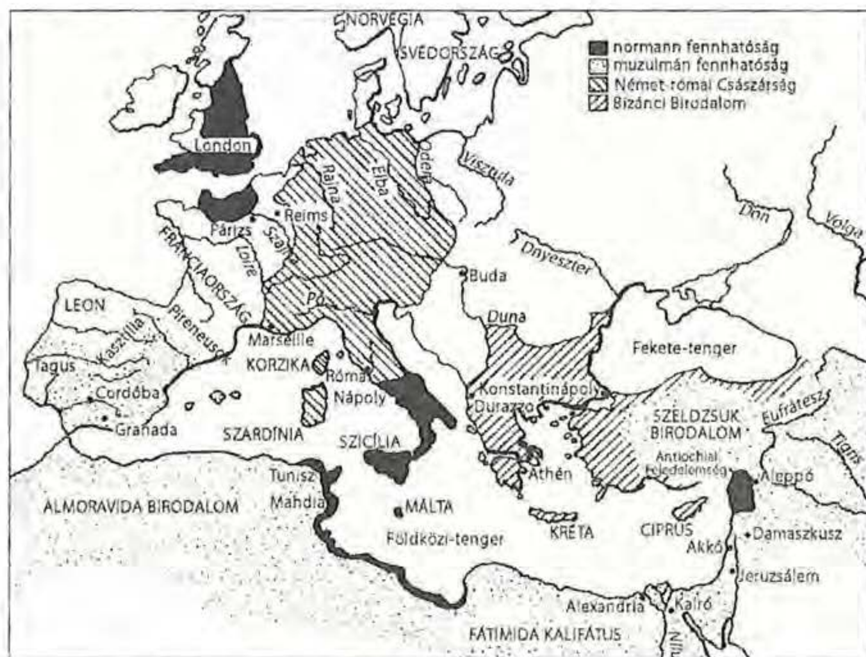
Angol nyelvterületen a „normann" szóról a legtöbb embernek Hódító Vilmos és az 1066-os hastingsi csata jut eszébe, ahol Vilmos legyőzte Harald angol királyt. A normann történelem és kultúra szerelmesein, valamint a témával foglalkozó kutatókon kívül azonban csak kevesen tudják, hogyan jött létre Normandia, vagy hogy milyen szerepet játszottak a normannok Európa egyéb térségeiben, különösen Dél-Itáliában és a Földközi-tenger medencéjében. E könyv célja, hogy megismertesse az olvasót a normannok történetével – mégpedig nemcsak normandiai és angliai, hanem dél-európai jelenlétükkel is –, bemutassa a középkori történelemre gyakorolt hatásukat és az abban betöltött helyüket.

A normannok története első ránézésre meglehetősen egyszerűnek tűnik: a vikingek a X. század elején megkapták a később Normandiának nevezett területet a Karoling Birodalom nyugati utódállamától, a tartomány pedig a legerősebb hercegséggé nőtte ki magát Észak-Franciaországban. Határozottságuk, kegyetlenségük, a közigazgatás megszervezésére és működtetésére való képességük révén legyőzték frank szomszédaikat, sőt egyes esetekben a területeiket is bekebelezték, továbbá hadjáratot vezettek angol földre, és vereséget mértek a jelentős erőt képviselő angolszász királyságra. Ráadásul a délitáliai latin és bizánci területeket is leigázták, emellett Szicíliát is megszerezték a muzulmánoktól, létrehozva a szigetet és Dél-Itáliát magában foglaló Szicíliai Királyságot, mely egyszersmind kiinduló bázist jelentett Málta és egy hosszú észak-afrikai partszakasz megszerzéséhez. A normandiai és az itáliai normannok egyaránt részt vettek az első keresztes háborúban, így a Szentföldön is szilárdan megvetették a lábukat, megalapítva az Antiochiai Fejedelemséget. A normann seregek – időnként önállóan, időnként pedig szövetségesekkel – a Pireneusi-félszigetre, a Balkánra és az Égei-tengerre is indítottak hadjáratokat, sőt a Bizánci Császárság fővárosát, a birodalom szívében található Konstantinápolyt is ostrom alá vették. A normann hódításokat értékel-

ve egyes történészek nem egybefüggő Normann Birodalomról beszélnek, mely nyugat–keleti irányban Walestől Szíriáig, észak–déli irányban pedig Skóciától Tuniszig húzódott *(1. ábra)*.

Röviden ekként összegezhetjük a normann történelem Kr. u. 900 és 1200 közé eső szakaszát, hozzátéve, hogy a fönti megállapítások mindegyike számos kérdést és ellentmondást takar, és ha teljesebb képet szeretnénk kapni a normann világ természetéről és sajátosságairól, alaposan körül kell járnunk ezeket a kérdéseket. A „normann" szó a francia nyelvben a „skandináv" szinonimájának számít, és a vikingek által a X. században megszerzett francia terület, vagyis a Terra Northmannorum, más néven Northmannia lakóira vonatkozott. Az általános vélekedés szerint a Hódító Vilmossal Anglia elfoglalására érkező normannok lényegében keresztény hitre tért vikingek voltak. Ugyanakkor igen figyelemreméltó bizonyítékok vannak arra, hogy a XI. század elején Normandia alapvetően frank hercegség volt, és sok szempontból hasonlóságot mutatott a szomszédos tartományokkal. Úgyszintén komoly kérdések merülnek föl a korai Normandia viking jellegével kapcsolatban, különösen a skandináv területekről a hercegségbe érkező telepesek számát illetően. A legújabb kutatások szerint a X. századi hatalomátvételkor viszonylag kisszámú skandináv népesség volt a térségben, s bár később folyamatosan érkeztek viking betelepülők Normandiába, e migráció meg sem közelítette a korábbi történészek által feltételezett bevándorlás nagyságrendjét. Kevés bizonyíték utal arra, hogy a viking kultúra a XI. század közepén is jelen lett volna Normandiában, s bár Hódító Vilmos a Rollo nevű viking hadúr egyenes ági leszármazottja volt, a Hastingsnél fényes győzelmet arató lovagjai és kíséretének tagjai közül csak nagyon kevésnek csörgedezett viking vér az ereiben. A frankok lényegében asszimilálták a vikingeket, s az ily módon létrejött vegyes kultúrát tekinthetjük normann kultúrának.

Mindazonáltal kétségtelen tény, hogy Vilmos 1066-ban Hastingsnél legyőzte Harald angol királyt (aki életét vesztette az ütközetben), és megszerezte Anglia trónját. Viszont nem ilyen egyértelmű, hogy a hódításnak hosszú távon milyen hatásai voltak. Az angolszászok lakta Anglia normannok általi elfoglalása rövid távon drámai, olykor brutális következményekkel járt. A katonai hódítás során az angolszász főurak földbirtokai teljes egészében a kontinensről érkezett lovagok birtokába mentek át. Az 1086-ból származó Domesday Book komor, precíz összegzése szemléletes képet fest arról, hogyan került át Anglia az angolszászoktól a normannok kezébe. A Domesday Book alapján első ránézésre úgy tűnhet, hogy a tulajdonátszállás békés keretek között, zökkenőmentesen ment végbe, a valóság azonban egészen mást

1. A normannok által hatalmuk csúcspontján birtokolt területek a XII. században

mutat, az új elit berendezkedése rengeteg erőszakkal, szenvedéssel és zűrzavarral járt. 1086-ra a tízezer birtokból alig néhány maradt angolszász kézen. Valószínűleg igaz, hogy a szászokból sok esetben majorsági tiszttartók lettek, így „át tudták menteni" hatalmuk egy részét, a valóság azonban politikai és katonai tekintetben egyaránt az volt, hogy a normannok diadalmaskodtak, és a győztesek mindenre rátették a kezüket. Ugyanez a folyamat játszódott le az egyházszervezetben is: a szász egyházi személyek pozícióit a normannok és szövetségeseik szerezték meg. Mindamellett a legkisebb társadalmi közösségek szintjén Angliában még a normandiai viking telepeseknél is kevesebb normann betelepülő volt, ráadásul a Vilmossal angol földre érkezett normann családok hamar elangolosodtak, és a hódítást követő száz év fejleményeit figyelembe véve sokkal közelebb járunk az igazsághoz, he nem normann, hanem anglonormann Angliáról beszélünk.

Az angolok még ekkora időtávlatból is nehezen tudják tárgyilagosan megítélni a normannokat, a normann hódítással kapcsolatos vélekedésük az elragadtatás, a csodálat és a hitetlenkedés elegyére épül. Elragadtatásuk annak

szól, hogy ez volt az utolsó alkalom, amikor egy kontinentális hatalom el tudta foglalni Angliát, a csodálat a hódítás résztvevőit övezi, a hitetlenkedés pedig abból a felismerésből fakad, hogy egy nem túl nagy hercegség hadserege térdre tudta kényszeríteni a hazai földön harcoló angolokat.

A hódítás és az azt követő normann uralom megítélése az utóbbi évszázadokban jelentős változáson ment keresztül. Az angol népi mitológiában generációkon át nagy népszerűségnek örvendett a „normann igáról" szóló teória. Sir Henry Spellman (†1641) és Sir Robert Cotton (†1631) munkái számos visszaélést és anomáliát a normannokra és a normann feudális berendezkedésre vezettek vissza, egyes XIX. századi szerzők, mint például Charles Kingsley és George Burrow pedig lelkesen felkarolták és továbbfejlesztették ezt a gondolatot. Véleményük szerint 1066 előtt az angolszászok szabadok és egyenlőek voltak, mindennapi életüket népképviseleten alapuló intézményrendszer szabályozta, és a normann hódítás megfosztotta az angolokat a szabadságjogaiktól, egy idegen király és idegen földbirtokosok zsarnoki uralmát teremtve meg ezzel. Majdnem bizonyosak lehetünk abban, hogy az efféle elméletek az egész középkorban felkapottak voltak, s ezek alapozták meg Hitvalló Edwardnak (angol király és szent) és Alfréd királynak mint a nemzeti függetlenség bajnokainak a népszerűségét. Thomas Paine (1737–1809) ennél is tovább ment, és Anglia összes 1066 utáni problémájának felelősségét „a francia fattyúra és haramiáira" hárította.

A viktoriánus korban pozitívabban kezdtek viszonyulni a normann hódításhoz, és egyre inkább a tradicionális monarchia kezdeti szakaszának tekintették. Az 1930-as évekre újabb változás következett be a korszak megítélésében: Sayles és követői szerint a normann hódítás csak jelentéktelen epizód volt, mely szinte egyáltalán nem érintette az angolszász társadalom és intézményrendszer szerves fejlődését. A II. világháború folyamán, a Brit-szigeteket fenyegető kontinentális fenyegetés árnyékában e nézet megszilárdult, és olyan történészek is, mint Sir Frank Stenton, akik korábban markáns vízválasztónak látták a normann hódítást, a folyamatosság álláspontjára helyezkedtek. Az utóbbi években a nézetkülönbségek egyre inkább a régészek és a történészek között húzódnak. A kulturális kontinuitás teóriáját valló, középkorral foglalkozó archeológusok nemigen hajlandók elfogadni, hogy a hódítás egy szűk rétegtől eltekintve az egész társadalmat érintette. Miközben egyes történészek, például Allen Brown, hangsúlyozni igyekeznek a normann történelem európai dimenzióit, mások körültekintőbbek, és a normann társadalom alkalmazkodóképességét emelik ki, mely Angliában anglonormann, Itáliában normann-muzulmán-bizánci vegyes berendezkedést eredménye-

zett. Az utóbbi időben a kutatók az „arisztokrata diaszpóra" megjelölést használják annak a X–XIII. századi európai folyamatnak az eredményére, melynek során az egykori Karoling Birodalom központi területeiről származó főurak és lovagok hódításokat vittek végbe és letelepedtek a latin kereszténység perifériáján: Angliában, a Pireneusi-félszigeten, Itáliában és görög területeken.

Bár az angliai normann hódítás bizonyítékainak nagy része történeti jellegű, a rendelkezésre álló tárgyi emlékek egyedülálló lehetőséget kínálnak a régészeknek arra, hogy a számos fennmaradt írásos emlék figyelembevételével folytathassák kutatásaikat az invázióról. Általánosan elfogadott dolog, hogy Anglia meghódítása viszonylag kis létszámú, tízezer főt meg nem haladó haderővel történt, s bár a hadi eseményeket követően volt némi népességmozgás a kontinentális Európából Anglia irányába, jelentős mértékű áttelepülésről nem beszélhetünk. Az élet egyes területein, például a hadviselésben és az egyházszervezetben, gyökeres átalakulásra került sor, másutt azonban, így a vidéki településhálózatban (leszámítva Észak-Angliát, ahol a jelek szerint a hódítást követően jó néhány falut alapítottak) a hódítás nem hozott észrevehető változást.

És mit mondhatunk a normannok dél-európai térhódításáról? A normannok dél-itáliai terjeszkedése jelentősen eltért az angliai forgatókönyvtől. A hódítás itt normann zsoldoscsapatok vezetésével ment végbe, akiknek elsősorban bizánci fejedelmekkel kellett megütközniük. Dél-Itália megszerzése igen sok időt vett igénybe, több mint száz évnek kellett eltelnie, hogy Roger-t Szicília első királyává koronázhassák. A normann Szicília politikai és kulturális tekintetben szinte teljesen különbözött az északnyugat-európai normann területektől. Míg a szigetországi normannok elangolosodtak, az itáliaiak a helyben talált latin, bizánci, sőt muzulmán társadalom szokásait vették át. Dél-Európába viszonylag kevés normann telepes érkezett, jóllehet az angliai normann hódítás azt vetítette előre, hogy a szicíliai muzulmánok pozícióit latin betelepülők foglalják majd el. Az itteni normann hódítás révén több száz éves bizánci és muzulmán uralom után Dél-Itália visszatért a nyugat-európai vérkeringésbe.

A normann rendkívül eklektikus népcsoport volt, mely átvette a meghódított népek szokásait, illetve könnyen alkalmazkodott azokhoz, s ez azt eredményezte, hogy a világ különböző pontjain fellelhető normann társadalmak igen eltérő képet mutattak. Ami azt illeti, a leigázott népek kultúrájának átvételére való képesség miatt egy történész még azt is megkérdőjelezte, hogy a normannok rendelkeztek-e egyáltalán saját nemzeti identitással [lásd R. H.

C. Davis *The Normans and Their Myth* (A normannok és a normann mítosz) című munkáját]. A normannokat leginkább talán afféle katalizátor etnikumnak érdemes tekinteni, akik kulturális értelemben nem gyakoroltak uralmat a velük kapcsolatba került népek társadalma fölött, hanem a jelenlétük révén megváltoztatták azt.

Bár a normannok jelentős hatást gyakoroltak a középkori világra, az egyes normann államok és társadalmaik nem voltak hosszú életűek. A normann dinasztia Angliában tulajdonképpen már István 1154-ben bekövetkezett halálával kihalt, Normandia pedig 1204-ben szűnt meg független hercegség lenni, amikor a francia király legyőzte I. (Földnélküli) János angol király seregét és beolvasztotta a tartományt Franciaországba. A Szicíliai Királyságban a német Hohenstauf-dinasztia vetett véget a normann uralomnak, mely a XII. század végén az Hauteville-ház örökébe lépett, az észak-afrikai partszegélyen pedig a normann fennhatóság még húsz évig sem tartott. A legtovább a talán legkevésbé normannak tekinthető államalakulat állt fönt, a mai Törökország és Szíria határvidékén elhelyezkedő Antiochiai Fejedelemség, mely 1268-ban bukott el. Bármily rövid ideig tartott is azonban a hatalmuk, kétségtelen, hogy a normannok politikai és kulturális téren is jelentős eredményeket tudtak felmutatni, s hogy a középkori világ nélkülük egészen más lett volna.

1.

VIKINGEK, SKANDINÁVOK, NORMANNOK

A normandiai hercegség abban a térségben kezdte meg felemelkedését a X. században, mely a Római Birodalom bukása utáni időszakban a Breton vagy Neustriai Határvidék („March") nevet viselte a hanyatló Frank (Karoling) Birodalom északnyugati peremvidékén. A birodalom két jelentősebb egységre tagolódott: Neustriára – melynek jelentése kb. „új nyugati országrész" – és Austrasiára (keleti országrész). Elsőként Neustria lakói használták a „Francia" szót a Karoling Birodalom nyugati utódállamának megnevezésére, a „frank" pedig régi germán szó volt, és a későbbi Franciaország területét elfoglaló rajnai törzs tagjaira vonatkozott. A meglehetősen szűkös történelmi források alapján megállapítható, hogy Normandia gyökerei közjogi értelemben 911-ig nyúlnak vissza, amikor III. (Együgyű) Károly, a Nyugati-Frank Birodalom királya Rouen grófjává nevezett ki egy Rollo (vagy Hrólfr) nevű skandináv hadurat, és neki adományozta a Szajna alsó folyása körüli területeket. Az ezt megelőző legalább ötven évben a Nyugati-Frank Birodalom északnyugati területein már volt példa viking betörésekre, akik kifosztották a városokat, a falvakat és a kolostorokat, pontosan oly módon, ahogy a La Manche csatorna túloldalán a Közép- és Kelet-Anglia elleni rendszeres támadásaik alkalmával tették. A szóban forgó időszakból nem könnyű viking letelepülők nyomaira bukkanni, de valószínűnek tűnik, hogy a régióban már 900 előtt is sor került bizonyos skandináv kolonizációra. A frankok a „normand" szóval illették a viking jövevényeket, és a szó hamarosan a Rollo és skandinávjai által megszerzett terület szinonimájává vált.

A Karoling Birodalom nagyjából a mai Franciaország és Németország területén helyezkedett el, és Nagy Károly (Charlemagne) császár uralkodása alatt érte el legnagyobb kiterjedését, akiről a nevét kapta. Székhelye a Vesztfáliában található Aachen (franciául: Aix-la-Chapelle) városa volt. A Karoling Birodalom a Római Birodalom jó néhány intézményi struktúráját örökölte, és laza kapcsolat fűzte a szóban forgó letűnt államhoz, de a Karoling Birodalom keleti határai messze a Rajnán, vagyis a római kori Nyugat-Európa tradicionális határvonalán túl húzódtak. A VIII. század vége felé úgy tűnt, a Karolingoknak sikerül helyreállítani és újjászervezni az ókori rómaiak egész Európát magában foglaló államát, különösen azután, hogy 800 karácsonyán III. Leó pápa császárrá koronázta Nagy Károlyt. A ceremónia résztvevői egyúttal tanúi lehettek egy különös, ugyanakkor hosszú életű középkori államalakulat, a Német-római Birodalom megszületésének, mely a középkor folyamán a széttagolt német világ szervezeti kereteként funkcionált.

Nagy Károly hódító politikát folytatott, melynek során szász földre, a Pireneusi-félsziget muzulmán uralom alatt álló részébe (ahol később létrehozta a Spanyol Határvidéket), Észak-Itáliába, valamint Kelet-Közép-Európába is vezetett hadjáratokat. A frankok mindent megtettek, hogy a lehető legtöbbet szerezzék meg a római hagyatékból, például a Ravennában megismert építészeti stílust is meghonosították Aachenben (az észak-itáliai városban a késő római császári udvar jóvoltából gazdagabb építészeti és művészeti örökség volt, mint Rómában). A Karoling Birodalom azonban már azelőtt megindult a szétesés útján, hogy gyökeret ereszthetett volna. Ilyen nagy kiterjedésű, sokszínű birodalmat csak nagyon nehezen lehetett és csak részben sikerült megfelelően kormányozni, mindamellett az igazgatási struktúrák tekintetében számos használható intézménnyel rendelkezett, melyeket a középkori nyugat-európai keresztény utódállamok sikerrel emelhettek be kormányzati rendszerükbe. A karoling állam alapjában véve nélkülözte a Római Birodalom katonai potenciálját, és túl nagynak bizonyult ahhoz, hogy a földesúri birtokra épülő rurális gazdaság megfelelően tudja „üzemeltetni". Nagy Károly 814-ben bekövetkezett halálát követően megkezdődött a felbomlás jól ismert folyamata, amely a maga idejében minden birodalmat elkerülhetetlenül utolér.

A Karoling Birodalom fejedelemségek sokaságából épült föl, melyek élén hercegek, grófok és várgrófok (vikomtok) álltak, akik kezdetben szoros kapcsolatban álltak a császárral, és közvetlenül tőle kapták a hatalmukat. A birodalomban eleinte csak néhány örökletes hatalommal bíró dinasztia uralko-

dott, ám a IX. század közepére a hatalmas államalakulatot már nem lehetett egyetlen központból kormányozni, így újból háromfelé osztották, mégpedig nyugati, keleti és középső részre (ezek többé-kevésbé a mai Franciaország, a mai Németország, illetve Lotaringia, Burgundia és Lombardia területét foglalták magukban). A birodalmat alkotó fejedelemségek rendkívüli hatalomra tettek szert, és félig autonóm, különálló tartományokká váltak. Egyesek közülük, mint például Burgundia, Aquitania és Septimania (a Toulouse környéki területek régies elnevezése), elismerték a császár fennhatóságát, ugyanakkor egyre nagyobb függetlenségre tettek szert. A tartományokat hercegek *(duces)* és fejedelmek *(principes)* irányították. A X. század folyamán a nagy kiterjedésű hercegségek fokozatosan szétestek az őket alkotó kisebb közigazgatási egységekre. A Nyugati-Frank Birodalom északi felében a Normandiai és a Bretagne-i hercegség mellett az Anjou, a Maine, a Blois és a Flandriai grófság jelentősége is megnövekedett. A lényegében a Karoling Birodalom maradványait képező, királyi tulajdonban álló földterületek Párizs és Orléans vidékére szorultak vissza.

A széttagolódáson kívül a birodalom utódállamainak északon és nyugaton skandináv, nyugaton breton, délen pedig (bár kisebb mértékben) muzulmán fenyegetéssel is szembe kellett nézniük. Miután a VIII. század elején a muzulmánoknak sikerült hídfőállást létesíteniük a Pireneusi-félszigeten, hamarosan csaknem az egész területet elfoglalták, és a Pireneusokon átkelve frank földre léptek, ahol végül Martell Károly tudta őket megállítani a 732-ben lezajlott poitiers-i csatában. Ezt követően a muzulmánok kiürítették a Pireneusi-félsziget északnyugati részét és a Pireneusok vonulatától közvetlenül délre fekvő területeket, majd visszavonultak Hispánia többi részére, ahol konszolidálták a hatalmukat. Bár Európa kontinentális területein a muzulmán uralom – részben a polgárháborúk következtében – ekkoriban gyengülő félben volt, a muzulmánok a Földközi-tenger térségében még mindig rendkívüli aktivitást mutattak: az összes jelentős szigeten, így Szicíliában is megőrizték fennhatóságukat, mely kiindulási bázisként szolgált a bizánci uralom alatt álló, viszonylag gyenge dél-itáliai terültek elleni támadásokhoz és az ide való betelepüléshez. Még Fraxinetumnál (középkori település a mai St. Tropez közelében) is sikerült megvetniük a lábukat, ahonnét csak 973-ban sikerült őket végleg kiszorítani.

A VIKINGEK

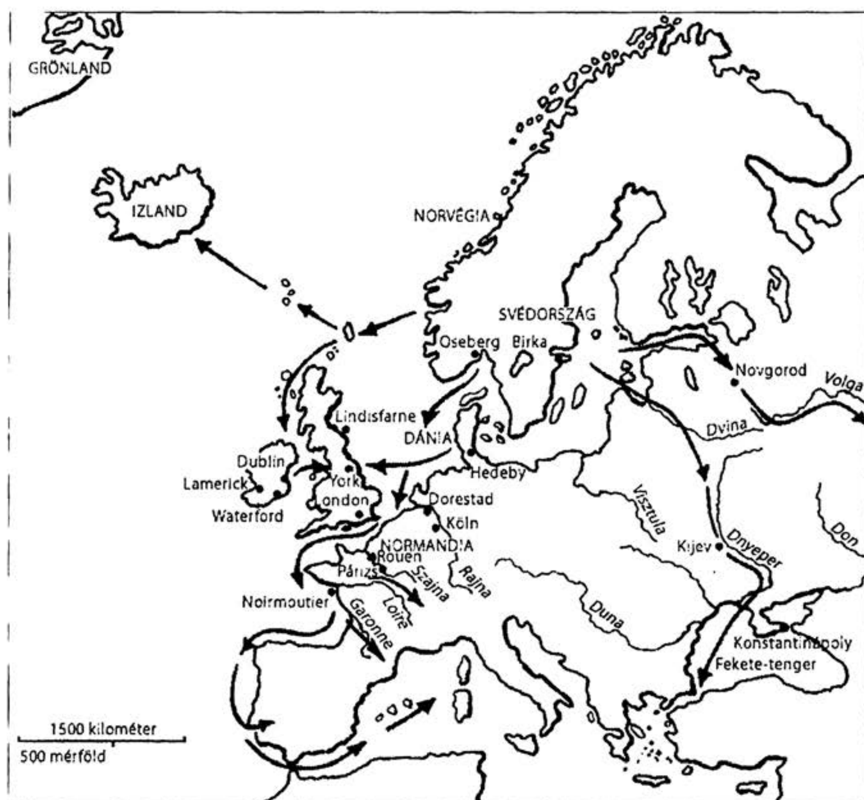
A birodalomtól északra skandinávok (más néven vikingek) éltek, akik az ún. első viking kor idején kitörölhetetlen nyomot hagytak Nyugat-Európa politi-

kai és demográfiai térképén, mégpedig a leginkább Északkelet-Anglia dán megszállásával, illetve a Nyugati-Frank Birodalom északnyugati részén Normandia megalapításával. A vikingeket hagyományosan rablókként ábrázolják, kegyelmet nem ismerő barbárokként, akik egész Nyugat-Európát kifosztották és felperzselték, kizárólag a pusztításra és a zsákmányszerzésre gondolva. E mélyen gyökerező közhiedelem a korabeli egyházi krónikások feljegyzéseire vezethető vissza, akik az ingó vagyontárgyak őrzőiként gyakran váltak a viking támadások áldozatává. Megeshet azonban, hogy pusztán arról van szó: a vikingek nem szívesen látott új szereplők voltak a politikai élet amúgy is zsúfolt színpadán, ahol egyébiránt azelőtt sem hiányzott a kegyetlen erőszak, különösen ha pogányokkal szemben kellett alkalmazni *(2. ábra)*. Maga Nagy Károly például abbéli igyekezetében, hogy keresztény hitre térítse őket, lényegében elpusztította a szászok földjét, és az efféle előre megfontolt, tudatos kegyetlenség az egész korszakra jellemző volt.

A VIKINGEK ANGLIÁBAN

A templomok és kolostorok gazdagsága nyilvánvaló volt, és e helyek könnyű prédának számítottak a hajón érkező első pogány vikingek számára, akik 793-ban kirabolták a northumbriai partoknál fekvő szigeten épült lindisfarne-i kolostort. Tudomást szerezve a történtekről, a northumbriai származású tudós-szerzetes, Alkuin (†804) – aki ekkortájt az általa Nagy Károly számára alapított aacheni palota iskolájában tevékenykedett – ekként ad hangot az események fölött érzett rémületének: „Atyáink és mi közel 350 éve éltünk e csodálatos földön, és Angliának még sosem volt része ilyen borzalomban, mint amit elszenvedni voltunk kénytelenek egy pogány fajtól, miként azt sem gondoltuk, hogy ilyen támadás érhet bennünket a tenger felől." Alkuin továbbmegy, és célzást tesz arra, hogy Nagy Károlynak esetleg váltságdíjat kellene fizetnie a „fiúk", vagyis a szüleik által a kolostorba küldött nemesi származású ifjak kiváltása érdekében, akiket a támadók magukkal hurcoltak Dániába. 794-ben egy másik northumbriai kolostort, feltehetőleg a jarrowit is kirabolták, 795-ben pedig Ionát dúlták föl. Az első írországi támadásra Dublin közelében került sor 795-ben, 799-re pedig a viking kalózok messze délre, Aquitania partjaiig is eljutottak. Bár a skandináv martalócok és gyarmatosítók már az V. századtól kezdve zaklatták Nyugat-Európát, a szoros értelemben vett „viking kor" a VIII. század utolsó évtizedében vette kezdetét.

A területszerzést gyakran követte fosztogatás és betelepülés: Grönlandot, Izlandot és a skóciai szigeteket is így gyarmatosították a IX. század második felében. Amikor a vikingek megérkeztek, ezek jórészt lakatlan helyek voltak,

2. A viking hódítók hajózási útvonalai Nyugat- és Dél-Európa, illetve a Földközi-tenger térségében

ahol a telepesek csekély ellenállásba ütköztek. Egészen más volt azonban a helyzet, amikor Nyugat-Európa kiforrott politikai viszonyokkal és mélyen beágyazott kultúrával rendelkező területeit próbálták bevenni.

A vikingek mindenekelőtt az értékes ingóságok, rendszerint a nemesfémek iránt érdeklődtek, ami különösen a templomokat és a városokat tette sebezhetővé, lévén hogy az előbbiek gyakran a környező vidékek kincstáraként is funkcionáltak. Épp ezért az Angliába, majd később Normandiába tett első látogatásaikra óhatatlanul az erőszak nyomta rá a bélyegét. Néhány év elteltével ezek az akciók egész Nyugat-Európában a „védelmipénz-szedés" formáját kezdték magukra ölteni, amikor is egy *Danegeld* nevű adónemet vetettek ki a keresztény királyságokra, mellyel azok megválthatták a biztonságukat.

A frank és az angol uralkodók *ad hoc* jelleggel rótták le a kívánt összeget, de az Essexben lévő Maldonnál 991-ben elszenvedett angol vereség után a behajtás Angliában szisztematikusabbá vált. Aethelred király uralkodásának második felében hatalmas pénzösszegeket teremtettek elő és fizettek ki a dánoknak, és az egyre növekvő dán igények hatására a *geld* kivetése és behajtása kifinomultabbá és hatékonyabbá vált. A tény, hogy a *geld*et a viking hajóhad felszerelésére és a katonák kiképzésére fordították, kettős jelentést kölcsönzött a szónak, de a *Danegeld* szó az angol köznyelvben egészen a XII. század közepéig használatban maradt.

Egyes kutatók a viking betelepülés pozitívabb aspektusaira is igyekeznek rámutatni. Először is viszonylag kevés skandináv érkezett, és a viking offenzívák későbbi szakaszaira a békés letelepülés volt jellemző. Álláspontjuk alátámasztására gyakran idézik az angliai viking uralom központjánál, Yorknál *(Jorvik)* folytatott ásatások eredményeit, melyből szorgos, gyarapodó, békés városi közösség képe bontakozik ki előttünk, aki egész Nyugat-Európával kereskedelmi kapcsolatokat tartott fönn. Megalapozottan állíthatjuk, hogy a XI. századra a skandinávok az elődeikhez képest politikai és katonai téren is „konvencionálisabb" módszerekre tértek át, de a kezdeti brutalitásuk miatt róluk kialakult negatív imázst nehezebb volt átadni a múltnak.

Viking haderő először 851-ben próbált áttelelni Angliában, mégpedig Kentben, 14 évvel később, 865-ben pedig a „nagy sereg" partra szállt Anglia keleti részén, és e dán had kifejezetten területszerzési céllal érkezett. Northumbriát és Merciát, két régi királyságot hamar el is foglalták, és megteremtették a viking fennhatóságot Észak-Angliában, ahol később megszervezték a Yorki Királyságot. Hamarosan Kelet-Anglia és Northumbria is dán uralom alá került, Merciát pedig felosztották a szászok és a dánok között, így lényegében csak a dél-angliai Wessex maradt angol kézen. Könnyen lehet, hogy a vikingek egész Angliát lerohanták volna, Nagy Alfréd wessexi király (871–899) azonban erős ellenállást tanúsított, és 878-ban Edingtonnál (Somersetshire) legyőzte a betolakodókat. A viking hadvezérrel, Guthrummal kötött megállapodás után jelentős létszámú viking haderő indult útnak a Nyugati-Frank Birodalomba, ami lehetővé tette Alfréd számára, hogy sikeres védelmi stratégiát dolgozzon ki, melynek révén Wessex elfoglalta Mercia egyes területeit, köztük Londont is.

Alfréd és az utána következő szász uralkodók védelmi rendszert építettek ki a vikingek ellen: először is hajóhadat állítottak föl, másrészt megerősítették a folyók átkelőhelyeinél lévő városokat (ún. *burh*-öket). A várak egy részét, például a wallingfordit (Oxfordshire) és a warehamit (Dorsetshire),

újonnan építették meg, más esetekben, mint a bathi és a winchesteri erődítményeknél, a rómaiak megmaradt védelmi létesítményeit vették újból használatba. Tény, hogy a IX. századi *burh*-ök létesítése közösségi szinten az első szervezett védelmi munkálatnak számított a római kor óta. Az Alfréd és utódai által megerősített városok láncolata biztonságot teremtett a kézműipari tevékenység és a kereskedelem számára, s ezzel hozzájárult a városi életforma angliai újjáéledéséhez. 886-ban Alfréd békét kötött Guthrummal, és Alfréd fia, Idős Edward a Humber folyótól délre fekvő összes dán területet elfoglalta. A szászok angliai győzelmei fordulópontot jelentettek a vikingek Nyugat-Európához fűződő viszonyában, mivel most először komoly ellencsapás érte őket. Ráeszméltek, hogy elérkeztek ahhoz a ponthoz, ahol a hagyományos angliai portyázó hadjárataikkal már nem tudnak többet elérni. Az angolok ellenállása azt eredményezte, hogy a rabló hadjáratok folytatását kívánó vikingek a La Manche csatornán átkelve Nyugat-Európára helyezték át a támadások súlypontját, fokozva a nyomást a frank királyok uralma alatt álló területeken.

Alfréd sikerei nyomán több kísérlet is történt a vikingeknek a nyugat-európai világba való integrálására. A Guthrummal 878-ben megkötött wedmore-i szerződésben oly módon próbálták megtalálni velük a *modus vivendit*, hogy rögzítették: a megszerzett területekért cserébe Guthrum és követői nem rúgják föl a békét, és áttérnek keresztény hitre. A kérdéses időszakban az ilyen tartalmú kompromisszumos megállapodások bevett gyakorlatnak számítottak a viking erők féken tartására, különösen a Nyugati-Frank Királyság területén. Az ostrom alá vett helybéli uralkodók számára ezek a szerződések jelentős előrelépésnek számítottak, mivel – legalábbis elméletileg – ezzel kielégíthették a vikingek földéhségét, ugyanakkor területi korlátok közé szorították őket. Ráadásul azzal, hogy vállalták a felelősséget a rend fenntartásáért az ellenőrzésük alatt tartott területeken, a vikingek kénytelenek voltak átvedleni rablóból pandúrrá. A helyiek azt remélték, hogy a fennálló kormányzati és egyházi struktúrába való integrálásukkal megzabolázhatják a vikingeket.

A VIKINGEK ÉS A KAROLING BIRODALOM

A vikingek a IX. század második felében egyre inkább a nagy nyugat-európai folyók – elsősorban a Rajna, a Somme, a Szajna és a Loire – torkolatvidékére irányították figyelmüket, ahonnét az európai kontinens szívébe is eljuthattak. Az északi-tengeri partszakaszt ért viking rablótámadások már Nagy Károly halála előtt súlyos problémát jelentettek a birodalom számára, s bár a lovas-

ság megerősödésével az egész frank hadsereg új erőre kapott, a birodalom nem volt felkészülve arra, hogy a vízen érkező ellenséggel is sikerrel vegye fel a harcot. Az első viking hajók 820 körül tűntek föl a Frank Birodalom partjainál, és a IX. század közepére a skandinávok már éves rendszerességgel törtek be frank területre. Egyes források szerint egy Ragnar nevű viking hadvezér már 845 húsvétvasárnapján fölhajózott a Szajnán, hogy támadást intézzen Párizs ellen, és II. (Kopasz) Károly császár állítólag 7000 fontnyi ezüstöt fizetett neki, hogy a megszerzett hadizsákmánnyal együtt békében távozzon.

A későbbi Normandia területén akkor kezdődtek a bonyodalmak, amikor a vikingek először hajóztak be a Szajna torkolatába. 841-ben kifosztották a jumièges-i és a St Wandrille-i apátságokat, és a feljegyzések szerint az utóbbi váltságdíjként 26 fontnyi ezüstöt fizetett a 68 fogoly szabadon bocsátása érdekében. Még súlyosabbra fordult a helyzet, amikor a vikingek elsőként 851-ben átteleltek a Szajna völgyében. Úgy tartják, két bayeux-i püspök, Sulpicius (†843) és Baltfrid (†858) is mártírhalált halt a vikingek támadásaiban, és 855 táján a skandinávok a régió központját, Rouent is elfoglalták. A Szajna mentén épült, könnyen sebezhető egyházi intézményeket (melyek a korai viking támadások legfőbb krónikásai voltak) ért pusztítás mértékét jól jelzi, hogy a IX. század második feléből nem maradtak fönn beszámolók az eseményekről, mivel magukat a kolostorokat is lerohanták.

A dánok több mint száz éven keresztül támadták a birodalmat, és nemcsak a központtól távolabb eső, gyengébb részeket, hanem a belső területeket: az Északi-tengerbe ömlő folyók medencéit és a Loire völgyét is, mely a frank állam és kultúra szívének számított. A térségben jóformán egymást érték a kolostorok, melyek a két évszázados királyi pártfogás idején felhalmozott gazdagságukkal rendkívül vonzó célpontot jelentettek a vikingek számára. A Nagy Károly halála után a császári dinasztia elé tornyosuló nehézségek megnehezítették az újonnan feltűnt ellenség elleni védelem megszervezését, és még az egyébként dinamikus Kopasz Károly is mindössze annyit tudott tenni, hogy felfogadta az egyik betolakodó egységet a másik ellen. A vikingek tengeri hadviselésben mutatott jártassága, rajtaütésszerű támadásaik és az, hogy kis létszámú egységekben is eredményesen hadakoztak, igen megnehezítette a frankok számára az ellenük való védekezést, kivéve helyi szinten, ahol az uralkodói hatalom a leggyengébb volt.

A viking támadások feltartóztatására a frankok nem tettek olyan ellenlépéseket, mint az angolszászok, például kevés bizonyíték van arra, hogy szervezett keretek között védelmi munkálatokat folytattak volna. Bár sor került néhány hosszanti földsánc megépítésére vagy megerősítésére – ilyen többek

között a Cotentin-félsziget északi részét átszelő Hague Dyke (Hague-i Töltés) –, és a térségben több nyom is utal védelmi jellegű földmunkákra, a jelek szerint a térségben nem volt olyan szisztematikusan kiépített, megerősített városhálózat, mint Angliában. A betolakodóknak itt nem kellett szervezett ellenállással számolniuk, mint ami a Wessex-i Királyság irányításával a IX. század vége felé Angliában kibontakozott. A Karoling uralkodók egy részének energikus próbálkozásai ellenére a hatékony védekezés megszervezése egyre inkább a központi kormányzattól függetlenül zajlott. Arra, hogy a később Normandiának nevezett területen létesített erődítmények vonatkozásában ez mit jelentett, a csak nemrégiben megkezdett régészeti kutatások hivatottak választ adni. A rabló hadjáratok folytatódása és a központi hatalom fokozatos felbomlása odavezetett, hogy mind a királyok, mind az egyre nagyobb hatalomra szert tevő helyi főurak hasonló kompromisszumos ajánlatokat kezdtek tenni a támadóknak, mint amilyen a wedmore-i szerződésben szerepelt.

A Loire alsó folyása mentén és Írországban létrejött, embrionális állapotban megrekedt skandináv „gyarmatok" nem tudtak gyökeret ereszteni, így az európai szárazföldön létesült kolóniák sorában – melyek közül jó néhány már 911 előtt is csak vegetált – messze a normandiai volt a legsikeresebb. A szóban forgó gyarmatok közül a Weser alsó folyásánál lévő kevesebb mint harminc évig állt fenn (826–52), egy Walcheren szigetén, Frízföldön létesült másik kolónia alig több mint negyven évet (841–85) élt meg, a 919-ben Nantes-nál alapított közösség pedig 937-ben került felszámolásra. Egyedül a nagymértékű viking betelepülés következtében létrejött angliai Danelaw volt az a hely, ahol a skandinávok jelentős hatást gyakoroltak az ország történelmére, de itt sem azért, mert az állam sokáig fönnállt volna mint önálló entitás. Ugyanakkor Normandia több politikai és katonai válságot túlélve az egyik legjelentősebb feudális tartománnyá nőtte ki magát a régi Frank Birodalomban.

A BRETONOK

A birodalmat nyugat felől más veszélyek is fenyegették. Az egyik veszélyforrás Flandria volt, mely II. Baldwin gróf 883 és 918 közötti katonai expanziója folytán jött létre egy számottevően kisebb földterületből, amelyet még Kopasz Károly király adományaként kapott apja, I. Baldwin, s a megnövekedett tartomány egyre inkább potenciális fenyegetést jelentett a birodalom számára. Bretonföld azonban még ennél is súlyosabb problémának számított. Történelme során Bretagne majdnem mindig különálló tartomány volt Franciaországban, és a Karoling Birodalomba sem integrálódott teljes mértékben. Az erős kelta gyökerekkel rendelkező bretonok etnikailag különböztek a fran-

koktól, mivel azonban a birodalom közvetlen szomszédságában éltek, a frank intézményrendszer és szokások jelentős hatást gyakoroltak mindennapjaikra, különösen azokéira, akik az önálló királyság keleti részén laktak. A Bretagne-tól keletre fekvő ún. Breton, más néven Neustriai Határvidéket a frankok alapították abbéli – hiábavaló – szándékukban, hogy feltartóztassák az ellenséget, éspedig nem a vikingeket, hanem a bretonokat. Nagy Károly idejében e terület északon Calais-ig, délen pedig Bretagne határáig húzódott, a IX. század folyamán pedig a határai állandóan változtak aszerint, ahogy a szomszédos tartományok hatalma növekedett vagy csökkent.

862-ben Kopasz Károly Erős Róbertnek adományozta a Határvidéket, mégpedig kimondottan azzal a szándékkal, hogy gátat vessen a bretonok terjeszkedésének. E célt azonban nyilvánvalóan nem sikerült elérni, mivel 867-ben a bretonok megkapták a Cotentin-félszigetet és Avranchin vidékét a későbbi Normandiából. Fontos megjegyezni, hogy az adományozás alapjául szolgáló szerződés figyelemre méltó hasonlóságokat mutat a viking Rollóval 911-ben kötött megállapodással. Az egyezmény a püspökök kinevezésének a jogát leszámítva valamennyi uralkodói felségjogot Róbertre ruházta. A bretonok később továbbterjeszkedtek kelet felé, és már Bayeux térségében is megvetették a lábukat, de nem tudták megszilárdítani hatalmukat a megszerzett területeken. Körülbelül 850 után a Nyugati-Frank Birodalom nyugati részén egyre bizonytalanabbá vált a helyzet, és nem csupán a breton, illetve viking nyomás, hanem a hanyatló birodalomban kitört viszályok miatt is. E megosztottság lehetővé tette, hogy Bretagne politikailag önálló életet éljen, és uralkodói fölvegyék a királyi címet. Normandia megalapítása kezdetben nem tartóztatta föl a bretonokat, és II. Alain Barbetorte király (936–52) egészen Rouenig szorította vissza a normannokat. Bretonföld egészen a XI. század közepéig súlyos fenyegetést jelentett a hercegség számára.

NORMANDIA LÉTREJÖTTE

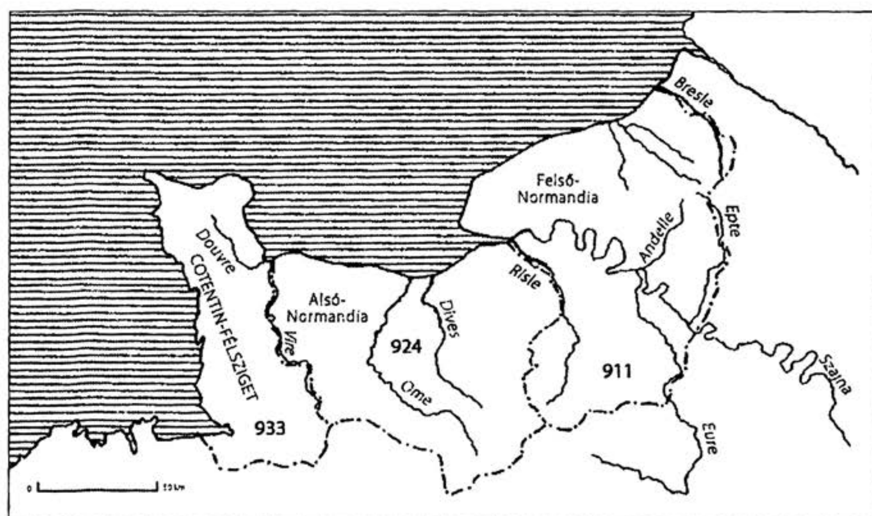
Egy középkori forrás szerint 897-ben III. (Együgyű) Károlyt, a Nyugati-Frank Birodalom uralkodóját lebeszélték arról, hogy területeket engedjen át a vikingeknek, mondván hogy helytelen lenne pogányokkal szövetkezni. Ha így is történt, a király hamar meggondolta magát. Károly nem volt ostoba, jóindulata és becsületessége miatt érdemelte ki ragadványnevét (a latin eredetiben *simplex*, vagyis a magyar fordítás némileg félrevezető). Ám egy Dudo nevű krónikás szerint, aki a XI. század elején St Quentin kanonokja volt, Normandia 911-es megalapítására azután került sor, hogy Károly Chartres-nál vereséget mért egy Rollo nevű viking hadúr vegyes összetételű seregére. Rollót –

aki a hagyomány szerint norvég nemesi család leszármazottja volt – rábírták arra, hogy békét kössön, áttérjen keresztény hitre, és védelmezze a frank államot a Szajna völgyében a vikingekkel és a bretonokkal szemben.

Rollóról csak igen kevés megbízható információ maradt fönn, személyével kapcsolatban erősen Dudo feljegyzéseire kell hagyatkoznunk, aki megírta Normandia addigi történetét, mely az első ilyen jellegű ránk maradt krónikának tekinthető. Dudo Rollo legendás elődjének, a skandinávok vezérének, Hastingsnek a történetét is ismerteti, ám beszámolóját rendkívül óvatosan kell kezelnünk, mivel nagyrészt kitalációnak tűnik. Ugyanakkor tényként könyvelhetjük el, hogy 911-ben az egykori Vexin nevű tájegység St Clair-sur-Epte nevű településén, Normandia keleti határán Károly és Rollo megállapodást kötött, melynek értelmében a normannok megkaptak „bizonyos tengerparti körzeteket *(pagus)* és Rouen városát". Dudo szerint a roueni érsekséghez tartozó normandiai hercegség nagyjából azokat a területeket foglalta magában, mint a korábbi gall-római *Lugdunensis Secunda* provincia. Rouen római kori falai még mindig álltak, bár az a tény, hogy a Szajna északi partján húzódtak, azt jelentette, hogy a város a folyó felől érkező támadásokkal szemben mindig is védtelen volt. A kapott földterületért cserébe Rollo ígéretet tett a régió megvédésére, később pedig arról is olvashatunk, hogy ő és emberei megkeresztelkedtek.

A terület fölött Rollo teljes tulajdonjogot *(in alodo et in fundo)* szerzett, ami kezdettől fogva azt volt hivatott jelképezni, hogy a mindenkori normann hercegek igen nagy függetlenséget élveznek a francia királytól. Dudo színes beszámolójában egy másik történet is szerepel, mely arról szól, hogy Rollo nem volt hajlandó térdet hajtani Károly előtt, és maga helyett az egyik katonáját küldte a ceremóniára, aki abbéli igyekezetében, hogy meghajlás nélkül csókolja meg a király lábát, feldöntötte a frank uralkodót, s az hanyatt esett. Dudo ugyanakkor azt is feljegyezte, hogy mind Rollo, mind a fia, Hosszúkardú Vilmos hűbéresküt tett a frank királynak, továbbá megemlíti, hogy Rollo feleségül vette Károly leányát, Gizellát, igaz, ezt egyetlen más forrás sem erősíti meg.

Az eredeti szerződés csak a Szajna-völgy középső szakaszának: a talou-i, a caux-i és a roumois-i pagusnak, valamint Vexin és Evrecin egyes részeinek az átadásáról rendelkezett, 924-ben azonban Károly utóda, Rudolf király Bayeux-t és Maine-t, vagyis Közép- és Dél-Normandiát is Rollónak adta. 933-ban Rollo fia, I. Vilmos megkapta „a bretonok tengerparti területeit", vagyis Avranchint és Cotentint, amelyeket a bretonok korábban az újonnan létrejött

3. Normann terjeszkedés a mai Normandia területén a X. században

Normandiától szereztek meg, így Normandia területe 933-ra nagyjából elérte az 1066-os kiterjedését *(3. ábra).*

Mint láthattuk, a Karolingok részéről nem a St Claire-sur-Epte-i szerződés volt az első kísérlet arra, hogy a vikingek energiáit a birodalom védelmében hasznosítsák, s ezzel féken tartsák őket, ugyanakkor a szóban forgó megállapodás nyomán jött létre a normandiai hercegség. A birtokadományozás Rollo és követői részére tipikus válaszlépés volt a nyugat-európai uralkodóktól a viking jelenlétre. A St Calir-sur-Epte-i megállapodás szerződő felei egyrészt egy frank király, akinek utódai bármikor felmondhatták az egyezményt, másfelől egy viking hadvezér, aki nem garantálhatta, hogy az újonnan érkezőket is kordában tudja tartani. A későbbi normandiai hercegség egy rendkívül instabil társadalom alapjain jött létre, mely éppen mélyreható átalakuláson ment keresztül. Más szóval Normandia létrehozása politikai aktus volt, és életre hívói nem tudhatták, hogy az állam fönnmarad-e vagy sem. A normann hercegi dinasztia alapítói, Rollo (911–31) és fia, Hosszúkardú Vilmos (931–42), fölvették a Rouen grófja címet. Rollo unokája, I. Richárd „a normannok őrgrófjának" neveztette és „királysága" urának tekintette magát. Mindamellett Richárd fia és utóda, II. Richárd csak 1015-ben neveztette magát hercegnek és patríciusnak, igényt formálva az egyház felügyeletére és a hierarchiában alatta elhelyezkedő grófok kinevezésére.

Normandia fejlődését illetően le Patourel professzor két korszakot különböztet meg: egy ún. „viking” szakaszt, mely a hódítás, fosztogatás és zsákmányszerzés jegyében telt, és az ezt követő, X. század végi „feudális” szakaszt, amikor formálódni kezdtek a hercegség intézményei. Az első „hercegek” vereséget mértek a rivális telepescsoportokra, száműzetési jogukkal élve eltávolították ellenlábasaikat, s jelentős földterületekre és vagyonra tettek szert, ugyanakkor a Karoling kori grófi hatásköröket is megszerezték, illetve felélesztették, így a vadászat, a pénzverés, a várépítés és az adóztatás jogát is magukhoz ragadták.

Az új hercegségnek megalapítása pillanatától külső és belső problémákkal kellett szembenéznie, különösen nyugaton, ahol mind a bretonok, mind a skandinávok nyomás alatt tartották a határt. Ráadásul Bayeux lakói, akik 924-ben normann uralom alá kerültek, egy évvel később fellázadtak. A nehézségek ellenére a normannok kezdettől fogva aktívak voltak államuk határain kívül is, a feljegyzések szerint Rouenből érkezett normannok 923-ban ott harcoltak Együgyű Károly oldalán Beauvais térségében. 924-ben a normannok kifosztották a tőlük északkeletre fekvő Amiens-t és Arras-t, majd egészen Noyonig nyomultak előre keleti irányban, sőt a fellelhető tárgyi emlékek arról tanúskodnak, hogy Bretagne-ban is megfordultak. A jelek szerint a normann uralkodók elsőként azokra a területekre terjesztették ki hatalmukat, melyeket le tudtak igázni, és később Hódító Vilmos is ezt a politikát alkalmazta Walesben. 925-ben Rollo vereséget szenvedett Eu-nál, ott, ahol utóbb a tartomány keleti határa húzódott. Rollo 931 körül halt meg, és fia, Hosszúkardú Vilmos (931–42) lépett az örökébe. A keresztény hitre való áttérés a X. század első felében gyakran felszínes aktus volt, és nem elégítette ki a vikingek földéhségét. Érthető hát, hogy halálos ágyán Rollo a keresztény templomoknak is juttatott adományokat, és emberáldozat bemutatására is igényt tartott. A tömeges megkeresztelkedés akkora méreteket öltött, hogy a roueni érsek (aki Reims érsekének a segítségét is igénybe vette) 23 szövegváltozatból álló, különleges kézikönyvet használt a szertartásokhoz.

Úgy tűnik, 933–34-ben egy Rioul nevű jómódú skandináv férfiú vezetésével felkelés tört ki, amelyet azonban Vilmosnak sikerült levernie. A dinasztia második uralkodójáról viszonylag keveset tudunk, az viszont nyilvánvaló, hogy uralma idején felgyorsult a frank szokások átvétele. Vilmos keresztény nőt vett feleségül, mégpedig Lutegarde-ot, II. Herbert, Vermandois grófjának a leányát, akivel afféle hozomány gyanánt frank szokások érkeztek. A roueni pénzverde ismét új érméket bocsátott ki, pontosan úgy, ahogy a Karoling korban, ám eltűntek róluk a frank királyokra tett utalások, s helyükre Vilmos neve

került. Vilmos rabszolga munkaerő alkalmazásával egy vár építésébe is belefogott Fécampnál, ugyanúgy, ahogy a térség többi frank fejedelme.

A X. század első felében a Karoling egyházszervezet több intézményét is visszaállították. Az egyház visszakapta a földek egy részét, emellett újjászervezték a bayeux-i püspökséget, és egy Cluny-ből (melyet 909-ben alapították) érkezett apátot tettek meg a vezetőjének. St Ouen, Jumièges és Mont St Michel új földadományokban részesült. A restauráció következő lépéseként újjáalapították a roueni St Ouen-kolostort, visszaszolgáltatták neki az ereklyéket, továbbá a vikingek által korábban elfoglalt földbirtokait. Hosszúkardú Vilmos személyesen felügyelte a jumièges-i kolostor helyreállítását, I. Richárd idején pedig Mont St Michel, St-Wandrille és Fécamp került visszaadásra.

942-ben Flandriai Arnulf megölette Vilmost, ami káoszba taszította a rövid múltra visszatekintő hercegséget. Utóda kiskorú fia, I. Richárd lett (942–96), akit breton szeretője szült neki. 942 és 946 között Normandiának ugyanazokkal a nehézségekkel kellett szembenéznie, mint amelyek más viking fejedelemségek bukását okozták. Skandináv fegyveres alakulatok heves támadásokat intéztek Normandia ellen, és egy bizonyos Haroldnak sikerült is független hatalmi bázist kiépítenie Bayeux-nál, a keresztény hitre való tömeges áttérésre adott válaszként pedig felkelés tört ki egy Turmod nevű pogány normann vezetésével. Ráadásul időről időre a frank királyok – különösen IV. (Tengerentúli) Lajos – is kísérletet tettek a tartomány visszafoglalására, ám ezek az akciók rendre kudarcba fulladtak, mégpedig javarészt a Nyugati-Frank Birodalmat megosztó erős rivalizálás miatt. Más konfliktusok is adódtak, de ezek többnyire a helyi normandiai felkelések és a külhoni frankok elleni támadások következményei voltak. 965 után, egy Rouen ellen Flandriából és Anjouból indított koncentrált támadást követően Richárd a jelek szerint felhagyott a frank uralkodók elleni akciókkal, és Normandia megerősítésére összpontosította erőit, olyan politikát folytatva, mely kétségkívül nagyban hozzájárult a hercegség fennmaradásához. Az ifjú Richárd túlélte uralkodása kezdeti szakaszának zűrzavarát, és a X. század hátralévő részére sikerült olyan kormányzatot kiépítenie, mely majdnem mindvégig viszonylag stabilan működött.

A VIKING ÖRÖKSÉG

A frank területre történő X. századi viking betelepülés nagyságrendjét illetően számos vélemény látott napvilágot. Bár a településnevek azt jelzik, hogy egyes vidékeken a bevándorlás jelentős méreteket öltött, Normandia lakosságának

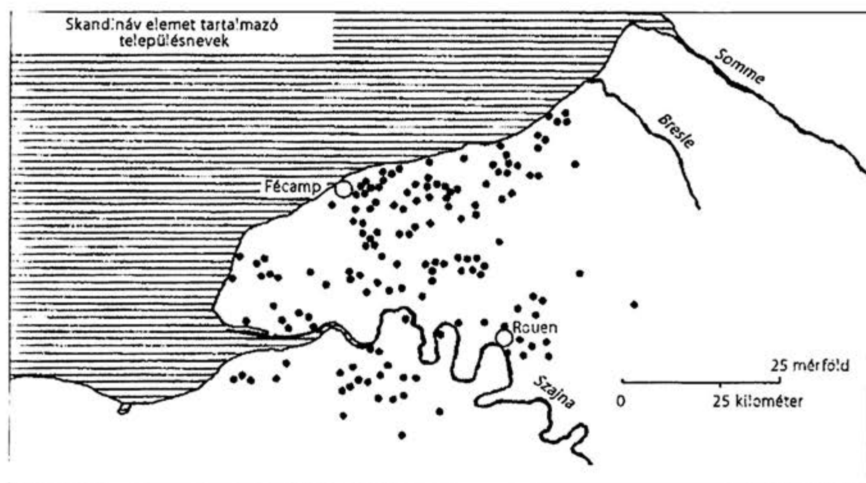
nagy részét kétségkívül továbbra is a frankok tették ki. Rollo és követői mind a közigazgatás tekintetében, mind kulturális téren hamar asszimilálódtak a frank viszonyokhoz. A hatalomgyakorlással kapcsolatos szavak – pl. *regnum, dux, comes* és *fidelitas* – „átöröklődtek" a Karoling korból. A normannok magukhoz vonták az egykor a Karoling uralkodók által gyakorolt jogokat, és a maguk javára használták fel őket; e jogok érvényesítése révén teremtették meg a hercegi hatalom pénzügyi alapjait. A hagyomány szerint az új normann elit tagjai szívesen házasodtak a helybéli frankokkal. Rollo Poppát, a bayeux-i frank gróf leányát vette nőül, Hosszúkardú Vilmos pedig egy másik frank gróf lányával lépett frigyre. A skandináv kormányzati rendszer lényegi elemének számító regionális gyűlés soha nem honosodott meg normann földön. Noha az intézményrendszer tekintetében jelentős mértékű folytonosság is megfigyelhető, az elit köreiben számottevő változások is történtek.

A skandináv nyelv az Angliában létrejött Danelawban tovább fennmaradt, mint Normandiában, amihez a nagyobb létszámú viking betelepülés, valamint az angolszász és a skandináv nyelv hasonlatossága is hozzájárult. Normandiában az újonnan érkezettek rákényszerültek a frank nyelv használatára, és kezdett alakot ölteni a francia korai változata. Egy ismert történet szerint Hosszúkardú Vilmos Bayeux-be küldte fiát, hogy elsajátítsa a skandináv nyelvet, mivel azt Rouenban már nem beszélték, és úgy gondolták, hogy ott ez a „hivatalos" nyelv. Bizonyos skandináv hagyományok azonban tovább éltek: a hercegeknek a XI. században is jogukban állt száműzetésbe vetni valakit *(ullac)*, kizárólagos hatalmuk volt a halálbüntetés kiszabására és a háborúindításra, fennmaradt a hajózással kapcsolatos szabályozás (így a hajótörésekre vonatkozó rendelkezések), az örökösödési jogban továbbra is a megoszthatóság elve érvényesült, és a normann politikai berendezkedés erősen autoriter jellege is változatlan maradt, ami a harcosok és a földművesek közötti markáns megkülönböztetésen alapult. Noha Normandia egy részében még a XII. században is skandináv nyelven beszéltek, kulturális értelemben a normannok hamar frankká váltak, a mindennapi élet során pedig olyan nyelvet használtak, melyben északi és helyi elemek egyaránt helyet kaptak.

A normandiai településnevek etimológiai vizsgálata azt sejteti, hogy a közvetlenül Skandináviából érkezőkön kívül olyan betelepülők is voltak, akik átmenetileg más vidékeken éltek. Például az angolszász elemeket is tartalmazó Pays de Caux-i helységnevek olyan skandináv kolóniák bevándorlására utalnak, melyek azelőtt angol földön laktak, a Cotentin-félsziget északi részén létesült települések kelta neve pedig ír–skandináv migrációt jeleznek, mely népességmozgás hasonlóságot mutat az Írországból Észak-Angliába történő be-

településsel. Gyakoriak a vegyes gyökerű nevek, például skandináv előtagú, *ville*-re végződő személy-, illetve településnevek, mint a Tocqueville („Toki városa") vagy az Auberville („Osbert városa"). A helységnevekben szintén gyakori a skandináv eredetű *bec* (patak) szócska. Skandináv gyökerű településnevekkel a Cotentin-félszigeten és Felső-Normandia tengerparti részén találkozhatunk a leginkább *(4. ábra)*. A helységnév-etimológia azt mutatja, hogy a part menti területsávban már hamar erőteljes kolonizáció folyt, ugyanakkor azt is megtudhatjuk, hogy a skandinávok javarészt már meglévő településeken rendezkedtek be és vették át a hatalmat, nemigen alapítottak új falvakat. A bayeux-i térség településneveinek vizsgálata során arra a következtetésre juthatunk, hogy a skandináv betelepülők elsősorban a még szűz területeket, nem pedig a sűrűn lakott övezeteket részesítették előnyben. A jelek szerint a viking betelepülés első hulláma után a kolonizáció viszonylag kisebb mértékű volt. A skandináv eredetű névvel rendelkező települések száma még azokban a térségekben sem haladja meg a frank helységekét, ahol egyébként nagy számban fordulnak elő (ilyen például a Cotentin-félsziget vagy a Pays de Caux). Másrészt viszont a skandináv személynevek népszerűvé váltak, és még azután is fennmaradtak, hogy magát a nyelvet már nem beszélték többé. Még a XI. századból is akad példa arra, hogy normann arisztokratáknak egyszerre skandináv és francia nevük is volt, például a Thorsteinn és a Richard. A Dél-Itáliát meghódító normannok közül sokan viseltek skandináv nevet (pl. Toroldus, Torstenns, Osmundus és Osbernus), de a következő generáció általában már nem használta ezeket.

A normannok azonban nem feledkeztek meg teljesen skandináv gyökereikről. Egy beszámoló megemlékezik arról, hogy amikor Rollo Rouen grófja lett, átvette a hatalmat a királyi birtokok fölött, és hozzálátott, hogy pusztasággá változtassa a kapott földet, majd átadta azokat az embereinek. 935-ben egy hadjárat alkalmával a vikingek Rouennál készülhettek föl a hadjáratra, melynek során kifosztották Therouanne környékét, és a X. századból számos más példát találhatunk arra, hogy a normannok megengedték a vikingeknek a saját ellenőrzésük alatt álló kikötők használatát, melyek kiinduló bázist jelentettek az angliai célpontok elleni támadásokhoz. Ennél is több bizonyíték van arra, hogy a normannok sok esetben vikingeket fogadtak zsoldjukba a hadjárataikhoz. Egy feljegyzés szerint egy therouanne-i támadás alkalmával a Rudolf király vezette frank sereg közeledtének hírére a skandináv martalócok megfojtották foglyaikat, és igyekeztek gyorsan elmenekülni. A normann uralkodók egészen 1025 tájáig megengedték a viking fosztogatóknak, hogy támaszpontként használják Rouen városát, és jelentős haszonra tettek szert a szóban for-

4. Skandináv eredetű helységnévvel rendelkező települések Normandiában

gó alakulatok ellátásából, jóllehet már 1000 táján felhagytak a roueni rabszolgapiacon való kereskedéssel. A rabszolgapiacra tett utolsó utalás a X. század végéről származik, ahol is „a martalócok piactereként" említik a várost.

A kapcsolat az északon fekvő skandináv területekkel hosszú ideig fennmaradt. II. Richárd gróf (996–1026) szerződést kötött I. (Villásszakállú) Sven dán királlyal, hogy a Svennek Tanácstalan Aethelred fölötti győzelmét követő angliai invázió hadizsákmányát megosztják egymás között. Körülbelül ugyanebben az időben normann harcosok vettek részt a skandinávok oldalán az 1014-es clontarfi (Írország) csatában, és egy ír férfiú, akit a northumbriai Corbridge-nél eladtak rabszolgának, hosszú utat követően a normandiai Le Vaudreuil-nél találta meg a feleségét.

A 911-ben az Epte folyónál Rollónak juttatott hűbér egy új politikai egység csíráját jelentette a Nyugati-Frank Birodalom északi részén. Ha meg akarjuk érteni a régió X. és XI. századi történelmét, kulcsfontosságú tisztáznunk, milyen hatást gyakoroltak a skandináv létesítésű telepek az adott terület társadalmára. A másfél évszázadon át agresszív politikát folytató viking társadalomról szóló, félrevezető elképzelés túlzottan leegyszerűsítő magyarázattal szolgál az 1020 utáni normann expanzióra, a társadalmi és politikai változások ennél sokkal összetettebbek voltak. A 911 és 1066 közötti 155 éves periódus bonyolult időszak volt, amelynek során a skandináv betelepülők felhagytak a vikingekkel közös szokásaik nagy részével, és egy területi alapon szerveződött, jól működő

hercegség lakóivá váltak. A frank kultúra mind teljesebb átvételével maguk a normannok is egyre inkább frankként határozták meg magukat, jóllehet még 987-ben, Capet Hugó francia királlyá történő noyoni kikiáltása alkalmával is dánokként utaltak rájuk. A feltehetőleg az 1070-es években szőtt bayeux-i faliszőnyeg egyik csatajelenete alatt ellenben a következő szöveg olvasható: „Itt estek el az angolok és a frankok a csatában." A XI. század közepére a normannok hadviselési stílusa olyannyira átalakult, hogy ekkor már nem rendelkeztek említésre érdemes flottával, így az Anglia elleni támadáshoz hajókat kellett építeni, illetve rekvirálni. Néhány évvel később Guilbert krónikás arról ír, hogy Dél-Itália ura, Boemund frank származású, lévén hogy Normandiából érkezett, „amely a Frank Birodalom része".

Rollónak és utódainak az ekkori európai példákkal ellentétben nem a saját embereivel, hanem leginkább a korábbi hűbéresekkel gyűlt meg a baja, akik tőlük függetlenül jelentős hatalomra tettek szert. A X. század végétől a hercegség militarizálódásának jeleként egyre több vár épült Normandiában, és a nemesség szervezettségének növekedtével a viszonylag erős uralkodói hatalom ellenére megszaporodtak a magánháborúk.

A normann hercegség a X. században a skandináv beütésektől eltekintve nem sokban különbözött a szomszédjaitól. Ebből a korszakból viszonylag kevés írásos, régészeti és építészeti emlék maradt az utókorra, és a belőlük levont következtetések alapján nem sok jele volt annak, hogy Normandia a XI. században páratlan politikai és katonai sikereket fog felmutatni. Ami a hatalmi erőviszonyokat illeti, Normandia továbbra is folyamatosan változó szövetségi rendszerek keretei között vett részt a nemzetközi kapcsolatokban, és a szövetségeket sokszor más északi frank tartományok uralkodócsaládjaiba való beházasodással szentesítették. E tekintetben különösen a Capeting-ház királyaival létesített dinasztikus kapcsolatoknak volt rendkívüli jelentősége.

Normandia történetének a X. századi forrásai viszonylag szűkösek, de ahogy átlépünk az új évszázadba, kifejezetten gazdag forrásanyagra támaszkodhatunk, ami önmagában is jelzi a társadalmi körülmények megváltozását. Az ezredforduló idején Normandia meglehetősen visszamaradott állam volt, melyet vagyonos uralkodók kormányoztak, egy olyan egyházzal, amelyet a reformmozgalmak szelei – melyek más régiókban jelentős változásokat hoztak – alig érintettek meg, és egy olyan arisztokráciával, amelyet a Frank Birodalom egyéb részein bekövetkező strukturális átalakulások elkerültek. Normandia egy olyan XI. századba érkezett meg, amelyben az egykori Karoling területek urai voltak a domináns erők, akik a X. század vége felé szilárdították meg függetlenségüket egy rendkívül harcias, igen brutális kor hajnalán.

2.

NORMANDIA A XI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A XI. század folyamán Normandia végleg megszakította a Skandináviával fennálló erős kulturális és politikai kapcsolatokat, és egyre inkább Dél-Európa, illetve a Földközi-tenger irányában kezdett tájékozódni. A normannok dél-itáliai katonai jelenlétéről először 1018-ból vannak feljegyzések, és Roger de Tosnynak a muzulmánok ellen a Pireneusi-félszigeten indított hadjárata is nagyjából erre az időpontra tehető. Az északi kapcsolatoknak a jelek szerint Angliának Villásszakállú Sven és fia, Nagy Kanut (Knut) általi meghódítása vetett véget, amikor a normannok Aethelred király, vagyis az angolszászok mellé álltak. Az események után az angol trónkövetelő, a későbbi Hitvalló Edward II. Richárd herceg normandiai udvarában keresett menedéket.

A X. század végére Normandia kormányzati struktúrája már számos hasonlóságot mutat a korabeli frank államalakulatokéval. A Karoling kor számos kormányzati intézménye és közigazgatási egysége túlélte a viking kort, legalábbis ezt állítják a történészek, akik arra a következtetésre jutottak, hogy a hercegség első normann uralkodói éppoly céltudatosan törekedtek a fennálló frank intézményrendszer átvételére, mint tették azt később Angliában és a Földközi-tenger térségében.

Az ezredfordulóra a Karoling Birodalom utódállama darabokra bomlott, de a Capeting-dinasztiából való, Párizsban székelő új király továbbra is igényt formálhatott az uralkodói titulusra. A Nyugati-Frank Birodalom északi részén több, lényegében önálló tartomány – Flandria, Ponthieu, Maine, Bretagne és Normandia – jött létre, tőlük keletre pedig a Capeting koronabirtokokból álló, embrionális állapotban lévő állam feküdt, mellyel az említett hercegségek és grófságok időről időre szövetségre léptek. Az egyes tartományok

elvileg hűséggel és engedelmességgel tartoztak a francia koronának, a valóságban azonban a legtöbbjük ekkoriban erősebb volt a monarchiánál. A XI. század első felében Normandia erős hadsereggel rendelkező, jól szervezett állammá nőtte ki magát. A haderő ütőképessége lehetővé tette, hogy a normann hercegek aktívan részt vegyenek az északnyugat-európai politikában, s hogy a diplomácia terén és katonailag is beavatkozzanak más tartományok ügyeibe. A XI. században ily módon Normandiában lényegében a Karoling korból származó demográfiai és intézményi keretek között új és erőteljes arisztokrácia, egyházszervezet, szerzetesi rendszer és kultúra jött létre. „A normannok új államot és új társadalmat hoztak létre, mely már nem tartozott a skandináv kultúrkörhöz, ugyanakkor élen járt a franciák katonai és kulturális fejlődésében" (Ralph Davis).

I. Richárd hosszú uralkodása 996-ban ért véget, utódja fia, II. Richárd lett, az első olyan normann uralkodó, aki hercegnek neveztette magát: a cím felvételével Richárd csatlakozott a frank hercegek szűk körű, elit csoportjához. Figyelmet érdemel azonban, hogy Franciaország Capeting királyai nem voltak hajlandók elismerni e méltóságot egészen 1204-ig, amikor ők maguk vették föl a „Normandia hercege" titulust. II. Richárd herceg (996–1026) I. Conannak, Bretagne hercegének a lányát, Juditot vette feleségül, és a dinasztikus házasság révén szövetségre lépett a régi ellenséggel. Richárd mind világi, mind egyházi ügyekben újító szellemű uralkodónak bizonyult. Normandia III. Richárd uralkodása idején (1026–27) nyerte el az angliai invázió idején jellemző arculatát, a herceg azonban férfi örökös nélkül halt meg, amit néhány egykorú megfigyelő gyanús körülményként értékelt.

A szintén reformernek számító III. Richárdot öccse, Róbert (1027–35) követte a trónon, akit Nagy Kanut király lányával jegyeztek el, ám Róbert, útban visszafelé egy jeruzsálemi zarándoklatról, meghalt a kis-ázsiai Niceában. Rövid uralkodása és Normandiától való hosszú távolléte idején politikai és katonai jellegű problémák jelentkeztek, ráadásul Róbert az egyházzal is összerúgta a port, és a helyzet utódja, házasságon kívül született fia, II. Vilmos uralkodásának (1035–87) első éveiben tovább romlott. Vilmosnak végül a külső és a belső ellenséget is sikerült térdre kényszerítenie, így kiépíthette Európa egyik legerősebb hercegségét. Voltaképpen e három XI. századi herceg uralkodása idején öltött alakot az a Normandia, mely le tudta győzni és uralma alá tudta hajtani Angliában az angolszászokat. Az első két hercegről viszonylag keveset tudunk, és – némileg talán meglepő módon – ahhoz képest, hogy kulcsszerepet játszott a XI. századi Európa történelmében, Vilmosról sem maradt fönn túl sok feljegyzés.

Normandia felemelkedésével egy időben szomszédai: Anjou, Bretagne és Flandria is hasonló utat jártak be. Mindhárom államkezdemény uralkodója erődítményeken és új hatalmi központokon alapuló erős infrastruktúrát épített ki, így Normandia és szárazföldi szomszédai a XI. század első felében látszólag nem sokban különböztek egymástól. Bár e hatalom megteremtésében a polgári közigazgatás és az egyházi intézmények újjászervezése is fontos lépésnek számított, Normandia igazi ereje az erős hadseregben rejlett. A hatékony hadszervezet jelentőségét a korabeli frank viszonyok között nem szabad alábecsülni, a normann hercegek nagyrészt a hadseregnek köszönhették hatalmukat. A hadsereg elsődleges fontosságáról az 1066-os invázió előkészületeit ábrázoló bayeux-i faliszőnyeg ábrái alapján is meggyőződhetünk. A szőttes képein igen nagy hangsúlyt kap a hadfelszerelés és az ellátmány: sisakok, páncélingek, kardok, lándzsák, csatabárdok, boroshordók- és tömlők, de az alkotó a kivételesen rövid idő, mindössze nyolc hónap alatt felállított inváziós flotta megépítését és gyülekezését sem felejtette el bemutatni *(1. kép).*

A viking gyökerek ellenére Normandia XI. századi hadviselése nagyrészt a szárazföldi seregre épült, ebből adódóan a szomszédos tartományokkal folytatott állandó háborúskodás során a flotta csak korlátozott szerephez jutott. Széles körben elfogadott nézet, hogy a lovasság nagyban hozzájárult a hastingsi diadalhoz, mint ahogy az is közismert, mekkora becsben tartották a normannok a lovaikat. Mindez a bayeux-i faliszőnyeg lovasjeleneteiben is visszaköszön. A normann sereg lóállományát ún. destrier-k alkották, melyek állítólag nehézpáncélos lovasokkal a hátukon is fürgén mozogtak, és jó néhány hadjáratban bevetésre kerültek. Nemcsak arról volt szó, hogy a beidomításkor háborús körülményekhez szoktatták a lovakat, hanem harci méneket is hozattak a Pireneusi-félsziget muzulmánok lakta részéről, valamint Észak-Afrikából, és kifejezetten tenyésztési célra karámokat alakítottak ki számukra *(5. ábra).*

A X. század folyamán Normandia egy gróf és a kísérete irányítása alatt állott, amikor azonban II. Richárd fölvette a hercegi címet, egy sor neki alárendelt grófot nevezett ki a katonailag fontos vidékek kormányzására. Ilyen volt például a Cotentin-félszigeten fekvő Avranches, mely a breton határszakaszt őrizte, a blois–chartres-i grófságban található Ivrey, illetve a flandriai határon Eu. A herceg nem a helyi arisztokraták közül választotta ki e grófi tisztségek betöltőit, hanem kivétel nélkül közvetlen rokonságából válogatta őket. Ez nagymértékben hozzájárult a normandiai politikai egység megteremtéséhez, bár ebben a herceg kiterjedt földbirtokaiból befolyó jövedelem és

5. Normann lovas egy XII. századi kódexábrázoláson. A lószerszámhoz magasított nyereg és kengyelvas is tartozik.

az egyház fölötti teljes kontroll – ami a püspökök kinevezési jogában és az apátságok alapításának jogában nyilvánult meg – is jelentős szerepet játszott.

A X. század végétől kezdődően a normannok rendszeresen fogadtak a zsoldjukba hadviselésben jártas katonákat a tartomány határain kívülről. Hódító Vilmos csak az elődei által megkezdett politikát folytatta, amikor Bretagne-ból, Flandriából, Artois-ból és Pikárdiából jött lovagokkal egészítette ki az angliai invázióra készülő seregét, a normann hercegek szolgálatában állt például a frank származású Tosny és Bellême család, valamint az Anjou-ból érkezett Taison família. Számos ilyen „idegen" lovag hamar asszimilálódott a normann arisztokráciába, sőt ami azt illeti, az angol–normann konfliktusban oly fontos szerepet játszó nagy bárói családok közül csak kevés akad, mely már 1030 előtt is rendelkezett normandiai földbirtokokkal. A XI. század közepén már alig, vagy egyáltalán nem volt normann báró, akinek az ereiben a viking vér föl ne hígult volna az elődök házasságai folytán, mi több, sok főúr egyáltalán nem rendelkezett viking felmenőkkel. Sok kutató azon az álláspont van, hogy Normandiában a XI. században tulajdonképpen vérfrissí-

lés történt, amit javarészt a más francia vidékekről és kívülről érkező nagy hatalmú, befolyásos emberek megjelenése eredményezett. Egy ezzel ellentétes teória elismeri ugyan, hogy a demográfiai átalakulásban az újonnan érkezőknek is volt szerepe, ám azt is állítja, hogy a XI. századi tekintélyes főúri családok már a X. században jelen voltak Normandiában, csak az írásos emlékek szűkössége miatt ennek nem nagyon vannak nyomai.

A NORMANN EGYHÁZSZERVEZET

A normann uralkodók a kormányzat egyik hatalmi szerveként tekintettek a hercegség területén meglévő egyházszervezetre. A hadsereg mellett az egyház volt az a tényező, amely a leginkább hozzájárult a normannok sikereihez. Ugyanúgy, ahogy a normann arisztokrácia XI. századi újjászervezése modellként szolgált az Angliában folytatott későbbi politikához, a normann egyházszervezet megreformálása is példát jelentett az angol–normann intézményrendszer kialakításához. Mivel az egyházi és a világi dolgok közti határok jórészt elmosódtak, a normandiai viszonyok megfelelő alapot jelentettek az egyház és az állam összeolvadásához. Az egyház megerősítése a XI. század elején együtt járt az addigi kívülállók egyházszervezetbe történő integrálásával, aminek következtében a XI. századi Normandia papjai jelentős reformeri hírnévre tettek szert, felkészültségüket egész Európában elismerték.

Bár a skandináv népek keresztény hitre tértek, és hozzáláttak az alig néhány évvel korábban épp általuk feldúlt kolostorok újjáépítéséhez, a X. századi normann egyház nem volt túl jó állapotban. A Normandia és Bretagne határán található Mont St Michel szerzetesi közösségét leszámítva – ahol figyelemre méltó kódexgyűjtés és -másolás folyt –, a X. századi Normandia sem a művészet, sem az építészet területén nem tudott jelentős eredményeket felmutatni, mi több, visszalépésre utaló jelek is vannak. Orderic Vitalis anglonormann történetíró például feljegyezte, hogy az első dán származású normandiai papok a fegyverek és az ágyasok rabjai voltak, és az egyházi reformok bevezetése idején könnyebben le tudtak mondani az előbbiről, mint az utóbbiról.

990-re helyreállították a roueni egyházkerületet, melyhez hat püspökség tartozott: az avranches-i, a coutances-i, a bayeux-i, a sees-i, a lisieux-i és az evreux-i, a tartomány nyugati szegletében lévő Coutances püspökei azonban csak évtizedekkel később tudták birtokba venni székhelyüket. A normann egyházszervezetben 1001-ben következett be döntő változás, amikor II. Richárd herceg a Normandiától délre fekvő Burgundia egyházi reformjain felbuzdulva elhatározta, hogy szerzetesi közösséggel helyettesíti a fécamp-i vi-

lági hivatalnokokat. Fécamp volt a herceg felső-normandiai hatalmi bázisa, ahol már kastéllyal is rendelkezett. A herceg a birodalom határain kívül nézett segítség után, és sikerült is Normandiába csalogatnia az ismert egyházi újítót, egy Volpianói (vagy Dijoni) Vilmos nevű itáliai férfiút, aki ekkoriban rendfőnöki tisztet töltött be a dijoni St Benign-apátságban. Vilmos a híres cluny-i bencés apátságban sajátította el a teológiai ismereteket, ahol korábban ő vezette be a radikális reformokat. Miután berendezkedett Fécamp-ban, a helyi apátságot használta kiindulási pontnak az egyház megerősítéséhez a hercegség területén. II. Richárd herceg számos falusi templomot rendelt Fécamp-hoz, továbbá széles körű privilégiumokkal ruházta föl, például kivonta a külső hatalmi szereplők, vagyis mind a herceg, mind az egyház joghatósága alól. A fécamp-i apátságnak emellett joga volt a papszentelés megszervezésére, s ez lehetővé tette, hogy az intézmény papneveldeként és misszióként is működjön. Ezt megelőzően maga Richárd is próbált papokat hozatni Fécamp-ba Cluny-ből, de nem járt sikerrel, sőt kezdetben Volpianói Vilmos is tétovázott, arra hivatkozva, hogy úgy értesült, a normannok inkább hajlamosak az Úr hajlékainak lerombolására, mint felépítésére.

Vilmos legfőbb normandiai segítőtársa egy Thierry nevű férfiú volt (†1027), aki állítólag a Montgomery családdal állt rokonságban, mely az 1030-as és '40-es években felemelkedő új arisztokráciához sorolható. Thierry, akit kineveztek Fécamp perjelének, 1017 óta Jumièges, 1023-tól kezdődően pedig Mont St Michel apátja is volt. Thierry közreműködött a bayeux-i és a coutances-i püspökségek újjászervezésében, mégpedig azzal, hogy jövedelmet biztosító földbirtokokat szerzett számukra, plébániatemplomokat alapított a falusi közösségeknek, és új kolostorokat hozott létre *(7. kép)*. Tevékenysége jelentős hatással volt a normadiai egyház hitéletének fellendülésére, és növelte az egyház befolyását a hívek közössége fölött. Normandia 1000-ben mindössze öt kolostorral rendelkezett, 1066-ban ellenben már több mint harminccal, s ezek közül több mint húszat állítólag Volpianói Vilmos alapított.

A normann egyházhoz Vilmoson kívül további külhoni hírességek is érkeztek, köztük egy Lanfranc nevű, másik itáliai pap, aki kiemelte az ismeretlenség homályából és Európa egyik leghíresebb egyházi intézményévé tette a bec-i apátságot. Lanfranc 1005 táján született Paviában, és 1039 körül települt le Normandiában, ahol először iskolát alapított Avranche-nál, majd három évvel később a bec-i apátságba került, melynek 1045-ben a perjele lett. Bec egész Európából vonzotta a tanulni vágyókat, leghíresebb növendékei közül két itáliait érdemes kiemelni: Luccai Anzelmet (a későbbi II. Sándor pápát) és Aostai Anzelmet. Az utóbbi a kora középkor egyik legragyogóbb

intellektusának számított, Lanfranc után ő töltötte be a canterburyi érseki posztot 1093 és 1109 között, jóllehet angliai főpapi ténykedése II. Vilmos (Rufus) és I. Henrik idején is ellentmondásos volt.

Más normandiai kolostorok is idegenből jött rendfőnökök irányítása alá kerültek, az Itáliából érkezett Fruttuariai János Fécamp-ban, Fruttuariai Suppo pedig Mont St Michelben lett apát, Isembard Teutonicust pedig a Szentháromság apátság irányításával bízták meg. Normandia székhelye, Rouen nagy tekintélyre tett szert, gazdasági, egyházi és oktatási központtá vált, közvetlen kapcsolatban állt Burgundia és Észak-Itália legjelentősebb kolostoraival, sőt magával Rómával is. Lanfranc Vilmos herceg megbízottjaként közreműködött a püspökség megszervezésében és megerősítésében, illetve abban, hogy a hatalom szolgálatába állítsa azt. Lanfranc a herceg jelöltjeit iktatta be a főpapi posztokra, így például 1049-ben Bayeux püspökévé nevezte ki a herceg féltestvérét, Odót, aki ekkoriban még szinte kisfiúnak számított, így jócskán a püspöki beiktatás előfeltételének számító 30 éves korhatár alatt volt, és szintén Lanfranc volt az, aki kinevezte Hugót Lisieux (1049), Gottfriedet pedig Coutances (1048) püspökévé. Személyi döntéseivel ellenőrzést gyakorolhatott a püspökök, s ezzel közvetett módon a birtokaik fölött is. Egy feljegyzés azt is megemlíti, hogy Lanfranc közbenjárt a pápaságnál Vilmos Matildával fennálló, vitatott házassága ügyében, ám a gyakran idézett történetnek, mely szerint Lanfranc Rómába ment, hogy előadja a herceg álláspontját, a jelek szerint nincs valóságalapja.

Később, a caeni Szent István-apátság perjeleként (1063–70) Lanfranc fontos szerepet játszott abban, hogy Vilmos hatalmának növelése végett Caent Rouen ellensúlyát jelentő, alternatív városi hatalmi központtá léptessék elő. Az 1050-es és '60-as évekre új apátsági templomok épültek Mont St Michelben, Rémy-ben, Jumièges-ben és Caenban. Bár ezek az új templomok döntően burgundi építőmesterek munkái voltak, építészetileg új, sajátos normann stílus előfutárainak számítottak *(8. kép)*. A püspökség jelentőségének növekedtével a kolostoralapítás nagyságrendjéhez mérhető katedrálisépítési hullám kezdődött, ezt követően pedig plébániatemplomokat emeltek vagy rekonstruáltak az új „normann" román stílusban *(9. kép)*. A „normann" mint önálló stílusra vonatkozó szó a hódítástól a nagyjából 1200-ig terjedő időszak angliai építészeti stílusának jelölésére szolgál, normandiai megfelelője pedig a „román" stílus, csakúgy mint Nyugat-Európa nagy részén, ahol a szóban forgó építészeti stílus meghonosodott. Franciaországban a román jelzőt többnyire a normann stílus XIX. századi újjáéledésének megjelölésére, továbbá – ami még fontosabb – Viollet le Duc francia építész és író (1814–79)

munkáira használták: az ő nevéhez fűződik többek között Carcassonne belvárosának és a roueni St Ouen-bazilikának a helyreállítása.

A NORMANN TÁRSADALOM

A Karoling és a normann korszak közötti átmenet a Beaumont, Bohun, Warennes és egyéb családokból álló új arisztokrácia felemelkedését hozta. A XI. század közepére az újonnan berendezkedett uralkodó elit már a földbirtokrendszeren alapuló feudalizmus keretei között gyakorolta a hatalmát. A XI. század középső évtizedeiben, II. Vilmos herceg (akit a hastingsi csata előtt a „Törvénytelen" ragadványnévvel illettek) uralkodása alatt Normandia és a normann társadalom átvette a Nyugati-Frank Birodalom utódállamainak nagy részére jellemző feudális struktúrákat. A jobbágyok a földbirtokhoz voltak kötve, a hűbérbirtokok örökölhetővé váltak, és a kapott birtokért cserébe a bárók, püspökök és apátok meghatározott számú fegyveres lovagot voltak kötelesek kiállítani a herceg számára, akik évente akár negyven napot is kötelesek voltak az uralkodó szolgálatában tölteni.

Normandiában messze a herceg volt a leggazdagabb ember, aki nagyobb befolyással rendelkezett saját alattvalói és vagyonuk fölött, mint bármely európai uralkodó. Ügyelt arra, hogy a bárók ne növelhessék meg földbirtokaikat, a főurak még föld- és palánkvárakat, valamint egyéb védelmi létesítményeket is csak hercegi jóváhagyással építhettek a saját birtokaikon, felkérés esetén pedig a herceg rendelkezésére kellett ezeket bocsátaniuk. A hadsereg szervezése, az uralkodói jövedelmek beszedése és a rendfenntartás minden grófságban egy várgróf (vikomt) felügyelete alá tartozott, aki közvetlenül a hercegtől kapta megbízatását.

A feudalizmus térnyerése ellenére – amely elvileg szorosabbra fonta a kapcsolatot a föld és művelői között – az Európában megfigyelhető nagyobb mobilitás a XI. századi frank társadalomra is jellemző volt. A népességmozgásból a normannok is alaposan kivették részüket, mégpedig elsősorban az 1025 utáni zavaros viszonyok miatt, amikor a normandiai főurak egymással rivalizáló csoportjai hadban álltak egymással. E csatározások ugyanúgy, mint más frank tartományokban, a feudális átalakulás jellegzetes kísérőjelenségeinek számítottak, mely folyamat együtt járt egy várépítési hullámmal és a korábban szabad státusú bérlők alávetésével. A kialakult helyzetben migrációs hullám indult a hercegségből Dél-Európa irányába, különösen Itália felé. A XI. század első évtizedeiben még csak bűnözői elemek, elégedetlenkedő lovagok és zarándokok keltek útra nem túl nagy számban, később azonban igen sok másodszülött ifjú kerekedett föl kíséretével együtt a távoli országokban meg-

szerezhető zsákmány igézetében. Ezek az apró államok állandó konfliktusban álltak szomszédaikkal, és igen gazdag prédával kecsegtettek.

Hódító Vilmos a zavaros időszak lezárását célzó rendteremtési kísérletei során igyekezett elérni, hogy a normann bárók inkább a szomszédos államok elleni hadviselésben kamatoztassák katonai erejüket. A normannok saját, lovasságon és várakon alapuló harcászati stílusukat honosították meg az újonnan megszerzett területeken, mely fejlettebbnek számított a helyi népek hadviselésénél. Bármerre kalandoztak is Európában, mindenüvé magukkal vitték a lordság intézményét, amely biztosította a kohéziót a hódításban részt vevő harcosok között. A lord a terület birtokbavételét követően a megszerzett föld nagy részét majdnem mindig szétosztotta vazallusai között katonai szolgálat fejében. Ez a típusú feudalizmus lehetővé tette Vilmos számára, hogy megszerezze a főhatalmat Normandiában, és sűrű időközönként tudja mobilizálni a hadsereget.

VÁROSFEJLŐDÉS

Az északnyugati frank régió gazdasági és politikai fejlődésének egyik jellemző sajátossága volt a városok fejlődése. Normandia városai közül Rouen volt a legnagyobb és leggazdagabb; ami azt illeti, a későbbi Franciaország területét alapul véve fontosság tekintetében a XI. század első felében alighanem csak Párizs előzte meg. Tekintettel arra, hogy Rouen a jól hajózható Szajna partján fekszik, Párizzsal és a belső régiókkal is éppúgy összeköttetésben állt, mint Normandia partvidéki területeivel és az azon túli részekkel. Amellett, hogy önmagában is jelentős város volt, a normann világ egyházi és világi központjának is számított. A településen egy Karoling-korban alapított pénzverde is működött, a X. században pedig itt volt a viking rabszolgapiac központja. Ugyanakkor épp ezek a fejlődést előmozdító tényezők azok, melyek egyúttal sebezhetővé is tették. Rouen védtelen volt a folyó felől érkező támadásokkal szemben, így erre válaszul a normann hercegek alternatív hatalmi központokat is kiépítettek: Fécamp-ot és Caent.

A XI. század közepe táján Rouenban és a püspökségi székhelyeken – melyek közül a legtöbb már a római korban is megvolt – pezsgő városi élet folyt, és e települések közigazgatási és kereskedelmi központokká fejlődtek. Hódító Vilmos kifejezetten törekedett a Bayeux és Rouen között, az Orne és az Odon folyók egybetorkollásánál képződött szigeten épült Caen megerősítésére. Vilmos katonai bázissá akarta kiépíteni Caent, mivel stratégiai szempontból sokkal ideálisabb volt Rouennál. Egyik legfőbb előnyének számított, hogy a régi fővároshoz viszonyítva kevésbé volt sebezhető. Ráadásul Caen a

Jura-kori mészkőhegység keskeny vonulatának kellős közepén feküdt, így kiváló nyersanyagforrást jelentett a várakhoz, templomokhoz, kolostorokhoz és világi épületekhez: a hely egész Normandiát ellátta kövekkel, később pedig még Angliába is szállítottak innen építőanyagot *(11. kép)*.

Uralkodása kezdeti szakaszában, különösen az 1047-es Val-ès-Dunes-i csatáig Vilmos nem rendelkezett szilárd hatalommal Normandia teljes területe fölött. Egy időre még a főváros, Rouen fölötti fennhatóságot is elvesztette, és kénytelen volt az alsó-normandiai Caenre támaszkodni. 1025 táján a későbbi Caen helyén még csak néhány egymáshoz közel fekvő település állt, de a hely jelentőségét jól mutatja, hogy 1047-ben ide hívták össze azt a tanácskozást, melyen *treuga deit* („Isten békéje") hirdettek. Ettől kezdve Vilmos, aki tisztában volt a hely katonai és kereskedelmi jelentőségével, számos intézkedést tett a város megerősítésére és fejlesztésére: körülvette kőfallal, várat építtetett és az egyik legfőbb szálláshelyévé tette. A Caenban található két impozáns apátsági templom ma is hűen tükrözi a város egykori nagyságát és Vilmos gondoskodó törődését, miként az is jelzésértékű, hogy elődeitől eltérően Vilmost nem Fécamp-ban vagy Rouenban, hanem a caeni Szent István-apátságban temették el. A vártól nyugatra található magaslaton fekvő Szentháromság apátságot (Abbaye-aux-Dames) Vilmos felesége, Matilda számára építették, és a hercegnét utóbb itt helyezték örök nyugalomra *(10. kép)*. A városképet uraló két apátság nagyban hozzájárult, hogy Caent „Észak Athénjaként" emlegették, de a II. világháború során majdnem teljesen lerombolták mindkettőt. Noha Caen nem volt püspökségi székváros, Vilmos uralkodása alatt Normandia második legjelentősebb városává nőtte ki magát, kezdeti növekedése és gyarapodása a leginkább Hódító Vilmosnak köszönhető. Caen fejlődése szimbolikus kifejeződése annak, hogy Vilmos milyen eredményesen keresztül tudta vinni akaratát, valamint hogy sikerült Alsó- és Felső-Normandiát egységes állammá kovácsolnia.

II. VILMOS HERCEG (1035–87)

II. Vilmos – vagy ahogyan a hastingsi csata után nevezték: Hódító Vilmos – a Caentól mintegy 30 km-re délkeletre található Falaise-ban született 1027-ben vagy 1028-ban, I. Róbert herceg (közismertebb nevén: Nagylelkű Róbert) és egy Herlève nevű nő (aki állítólag egy cserzővarga lánya volt) törvénytelen gyermekeként *(21. kép)*. I. Róbert 1035-ben, egy zarándokútról visszatérőben meghalt, és halála zavaros politikai helyzetet idézett elő. Vilmos ekkor még kiskorú volt, egyedül semmiképp nem tudta volna Normandiát irányítani, és nem sok esély volt arra, hogy a nagykorúság eléréséig meg tudja őrizni her-

cegi címét. Hűbérura, I. Henrik francia király, valamint nagynénje mostohafia, V. Baldwin flandriai gróf (aki egyúttal a francia uralkodó sógora is volt) védelme alatt túlélt egy merényletkísérletet, melyben három testőre is életét vesztette, és uralkodásának első 12 évét majdnem állandó anarchia jellemezte. Mindamellett az ifjú uralkodó nagy hasznát látta a hatalom közelében eltöltött hosszú tanulóéveknek. 1047-ben, amikor először vezette személyesen a hadseregét, a Val-ès-Dunes-i csatában aratott győzelmével – ahol I. Henrik támogatását is maga mellett tudhatta – leverte a normandiai főurak utolsó jelentős lázadását, s ezzel kiterjesztette hatalmát egész Normandiára.

Bár az ütközet fordulópontnak számított Normandia történelmében, és az erős hercegi hatalom korszakának a nyitányát jelentette, azonkívül, hogy egyik oldalon sem volt kiemelkedő hadvezéri teljesítmény, és hogy az ütközet különálló lovas egységek elszigetelt összecsapásaiból állt, a csata lefolyásáról viszonylag kevés információ maradt ránk. A lázadók élén Nigel, a Cotentin-félsziget várgrófja és Ranolf, bessini várgróf állt, akikhez elsősorban alsó-normandiai nemesek csatlakoztak, különösen a Caen és Falaise között lévő Cinglais környékéről való főurak. Igen jelentős lázadásról volt szó, mely Normandia létét fenyegette. Hódító Vilmos életrajzírója, Jumièges-i Vilmos rövid beszámolójában így ír a történtekről: „A király és a herceg nem rettenve meg az ellenséges haderő nagyságától, megütközött azzal. A lovas egységek közötti összecsapások után hatalmas mészárlást rendeztek az ellenség katonái között, akiken végül pánik lett úrrá és megfutamodtak, belevetve magukat az Orne vizébe." A XII. századi normann költő, Wace így érzékelteti a vérontás nagyságát: „A rengeteg holttest miatt leálltak a borbilloni vízimalmok kerekei."

A nyugati főurak fölött Val-ès-Dunes-nél aratott győzelem döntőnek bizonyult Vilmos herceg pályafutása szempontjából. 1047 októberében egyházi tanácskozás kezdődött Caen mellett, ahol Vilmos és a legtöbb normandiai főpap is jelen volt. Az összejövetelen meghirdették Isten békéjét a hercegség területére, mely Karoling eredetű jogintézmény volt, de Normandiában korábban még nem került alkalmazásra. A jelenlévők megfogadták, hogy tartják magukat a megállapodáshoz, amit a szent ereklyék – köztük St Ouen püspök Rouenból külön e célra átszállított maradványai – fölött elmondott esküvel erősítettek meg. Az egyezmény értelmében szerda estétől hétfő reggelig, továbbá advent, nagyböjt, húsvét és pünkösd idején tilos volt magánháborút viselni. Az említett szabályok már Franciaország számos régiójában hatályban voltak. Figyelmet érdemel azonban, hogy a Caenban kötött megállapodás szerint a francia király és a normandiai herceg a köz érdekében az

engedélyezett időpontok között is hadba szállhatott, és e célból a csapatait is megtarthatta. A szerződés egyike volt azoknak a tényezőknek, melyek hozzájárultak Vilmos hatalmának kiépítéséhez és ahhoz, hogy meghirdesse a *pax ducist* (hercegi béke), amelyet annak rendje és módja szerint a fennhatósága alá tartozó összes területen életbe léptetett.

A következő évben (1048) Vilmos Henrik királlyal szövetségben sikeres hadjáratban vett részt a Maine-be betörő II. Martel („Kalapács") Geoffroi, Anjou grófja ellen. Az itt megvillantott hadvezéri tehetsége és a hercegség irányításában mutatott jártassága láttán Baldwin gróf alkalmas férjjelöltnek találta az ifjút leánya, Matilda számára, IX. Leó pápa azonban megtiltotta a házasságot, és kiközösítette a párt az egyházból. A formális indok szerint a házasulandók között túl szoros rokoni kapcsolat állt fönn, ám a jelek szerint ez csak ürügy volt, ugyanakkor a pápai ellenkezés valódi oka nem világos. A frigyre vonatkozó pápai tilalmat csak 1059-ben oldották föl, amikor Vilmos vezeklés gyanánt ígéretet tett a két nagy caeni apátság felépítésére, ekkorra azonban I. Henrik francia király megvonta támogatását Vilmostól, és szövetségre lépett egykori ellenségével, Martel Geoffroi-val Normandia visszaszerzésére és a túl nagy hatalomra szert tett, koraérett herceg elpusztítására. Az újonnan létrejött szövetség seregei 1053-ban megtámadták a hercegséget, 1058-ban pedig újra próbálkoztak, de az arques-i, mortemer-i és varaville-i csatákban Vilmos legyőzte a támadókat és kiűzte őket a hercegségből.

E győzelmeket követően Vilmos számos sikeres és a krónikák elmondása szerint véres hadjáratot indított, amivel Maine egész területét normann fennhatóság alá vonta, így a „Maine grófja" titulust is hozzáadhatta címeihez. Ezután Bretagne-t is megszerezte és hűbérbirtokává nyilvánította. Az Angolszász Krónika bölcs és erős férfiúként ábrázolja Vilmost, aki „kedves a jó emberekhez, és szereti Istent", ugyanakkor „módfelett könyörtelen azokhoz, akik ellenszegülnek akaratának". Az 1050-es években Vilmos megszilárdította hatalmát, emellett a hadvezetés és a politika terén is figyelemre méltó jártasságra tett szert, amit később Angliában is nagyszerűen kamatoztatott. Bár ennek az időszaknak az első részéből sajnálatos módon alig maradtak fönn forrásemlékek, a feudális struktúra kiépülése együtt járt a hercegi adminisztráció színvonalának általános emelkedésével, különösen a katonai igazgatás területén, aminek eredményeként a normandiai herceg Európa egyik legütőképesebb hadseregével rendelkezett. A várak különösen fontos szerepet töltöttek be Vilmos hadászati koncepciójában, jó néhányat építtetett belőlük a határ menti veszélyeztetettebb zónákban és más stratégiailag fontos helyeken, miközben ragaszkodott azon jogához, hogy helyőrséget telepítsen a leghatal-

masabb főurak váraiba. 1066-ra ily módon Vilmos az egykori Gallia északnyugati részének az ura lett, befolyásos európai uralkodóvá vált, aki egyedül a királyi címet nem birtokolta. Az angliai invázió előestéjére Vilmos példa nélkül álló hatalomra tett szert Normandiában. A normann történelem elismert szakértője, D. C. Douglas történész ekként fogalmaz:

> Az angliai hódítást megelőző évtizedekben az arisztokrácia hatalmának kiépülése és az egyházszervezet fejlődése II. Vilmos herceg uralkodása alatt egyetlen politikai programmá kapcsolódott össze és ennek megfelelően ment végbe. Ezt leginkább talán azzal a példával érzékeltethetjük, hogy 1065-ben az ember anélkül kelhetett át a hercegség egyik végéből a másikba, hogy bármikor is kikerült volna egy szűk csoportnyi, egymással kapcsolatban álló család, illetőleg közvetve főhűbéresük, a herceg egyházi vagy világi joghatósága alól.

Az 1066-os történések előestéjén Vilmos nemcsak Normandiában rendelkezett páratlan hatalommal, hanem a hercegség határain túl is sikeresen leszámolt a lehetséges ellenlábasokkal. Bekebelezte Maine és Anjou grófságokat, hatalmát Bretagne-ban is elismerték, Franciaországban pedig – melyet korábban legyőzött – viszonylag gyenge királyok uralkodtak. A Normandiától délnyugatra és nyugatra elterülő tartományokban nyugalom honolt, a tőle északra fekvő Flandria pedig a Matildával kötött házasság révén szövetségesévé vált. A katonai erőviszonyok Északnyugat-Európára ekkoriban jellemző változékonysága folytán nem lehetett arra számítani, hogy a Vilmos számára kedvező körülmények sokáig fennmaradnak. Vilmos maximálisan kiaknázta a helyzetben rejlő lehetőségeket – mely helyzetet nem kis részben maga alakította –, és amikor erre alkalom kínálkozott, meg is szerezte az angol trónt. Valószínűnek tűnik, hogy Anglia elfoglalására csak olyasvalaki pályázhatott sikerrel, akiben megvolt Vilmos energiája, ambíciója és kormányzásra való alkalmassága. Kétségtelen, hogy az ellenfelek semlegesítésének képessége, valamint Normandia és szomszédai erőforrásainak mozgósítása rendkívüli jelentőséggel bírt a sikerekben.

NORMANDIA 1066-BAN

Miután tudomást szerzett arról, hogy Harald elfoglalta Anglia trónját, Vilmos formálisan is kifejezte tiltakozását a szigetországban, és kinyilvánította Anglia elfoglalására és a korona megszerzésére vonatkozó szándékát, amit véleménye szerint neki ígértek. A normann herceg ezután követséget menesztett Rómába, hogy támogatást kérjen a Vatikántól, s bár a pápai kúriában akadtak

néhányan, akik indokolatlannak tartották az inváziót, végül a nagy reformer főesperes, Hildebrand [a későbbi VII. Gergely pápa (1073–85)] és a normannokkal szimpatizáló II. Sándor pápa érvei diadalmaskodtak. A pápa úgy tekintett az istenfélő hercegre, mint akiben meg lehet bízni az egyházi reform támogatását illetően, és vissza tudja téríteni Angliát és szakadárnak tartott papságát a római egyház kebelére. A pápa támogatásáról biztosította a hadjáratot, és megszentelt zászlót küldött Normandiába. A korabeli történetírók több okból is kritikával illették az angol egyházat. A valamivel később élt Orderic Vitalis például azt állította, hogy Angliában nincs szigorú kolostori fegyelem, és a szerzetesek életstílusa alig különbözik a novíciusokétól. A hódítás előtti Anglia szerzetesei ellen felhozott egyik vádja az volt, hogy nem viselnek csuhát, és nem tesznek szerzetesi fogadalmat, ugyanakkor dőzsölnek, és tulajdonuk is lehet. Hozzá hasonlóan Malmesbury Vilmos is keményen ostorozta az angliai papság tudatlanságát és kicsapongó életmódját. A pápai hozzájárulás értékes fegyvernek számított, mely ráerősített Vilmos állításaira, és segített megszerezni más uralkodók támogatását, akik közül sokan reménykedtek abban, hogy az angliai „keresztes hadjárat" erősen leköti majd a veszedelmes herceg figyelmét, sőt esetleg ki is elégíti szemmel láthatóan mértéktelen területszerzési ambícióit.

Vilmosnak az angol trón megszerzésére irányuló tervei rendkívül alapos politikai és katonai tervezést és előkészítést igényeltek. Lényeges volt, hogy távolléte idejére jelentős létszámú haderő maradjon Normandiában a hercegséget érő esetleges támadások elhárítására. A tervezett hadjárat nem volt igazán népszerű a főurak körében, jelentős ösztönzésre volt szükségük, hogy rászánják magukat a Csatornán túlra indítandó akcióban való részvételre, melynek kimenetele korántsem volt bizonyos. Ráadásul a hercegségben nem volt meg a kellő emberlétszám az angliai hadműveletekhez szükséges másik hadsereg felállításához. Így Vilmos követeinek nemcsak zsoldosokat kellett fogadniuk Franciaország többi vidékéről, hanem a vonakodó főurakat is meg kellett nyerniük a megszerezhető földterületek, a pénz és a gazdag hozománnyal rendelkező angol nők ígéretével. Lassan sikerült is őket jobb belátásra téríteni, és a tavasz folyamán összeállt Vilmos seregének normann magja. A kikötőkben szállítóhajók gyülekeztek, a hadsereg bárkákat rekvirált, és új hajók is készültek. Sorra érkeztek a zsoldosok, és nemcsak azokból a grófságokból – például Maine-ből és Bretagne-ból –, ahol Normandia erős politikai befolyással bírt, hanem Poitou-ból, Anjou-ból, Aquitaniából, Flandriából is, sőt még a távoli Aragóniából és a dél-itáliai normann kolóniákról is jöttek katonák. A francia kontingensek egy részét tekintélyes főurak, például

Boulogne-i Eustache, vezették, de a zsoldosok többsége a föld nélküli kalandorok közül került ki, akiknek nem volt túl sok veszítenivalójuk, és oly sok normannhoz hasonlóan a megszerezhető zsákmány reményében kockáztatták életüket, így az Anglia elleni támadás színtiszta „normann" vállalkozásnak ígérkezett.

3.

ANGLIA MEGHÓDÍTÁSA

ANGLIA ÉS A KONTINENTÁLIS EURÓPA KAPCSOLATAI

A közvélekedésből kiindulva az embernek gyakran támadhat az a gondolata, hogy az angolszászok lakta Anglia a kontinentális Európához képest mind politikai, mind kulturális tekintetben elmaradottabb volt, és a normann hódítás hosszú évszázadok után az első valódi kapcsolatfelvételt jelentette Anglia és a szárazföldi Európa között. Ez nyilvánvalóan nem igaz, így Vilmos angliai hódítását is a két térség között hosszú ideje fennálló, tartós kapcsolatok összefüggésében kell értékelnünk. Ami azt illeti, a XI. század elején Anglia politikai értelemben közelebb volt Európához, mint a római kor óta bármikor. A VIII. század végétől kezdődően a viking hódítások fontos szerepet játszottak Anglia életében. A skandinávok angliai beavatkozása egy időben olyan méreteket öltött, hogy az újonnan egyesült Anglia trónján a XI. században négy dán király is volt, és Nagy Kanut király uralkodása idején Angliát és Dániát egy ideig egységes királyságként kormányozták. Anglia és a skandináv világ szoros összefonódása az irodalmi művekből is kiolvasható. A Beowulf című angolszász eposz például egy skandináv hősről szól, Hitvalló Edward, a legkevésbé dán angolszász uralkodó pedig állítólag régi skandináv meséket mondott, és minden húsvétkor megosztotta testőreivel „minden királyok legnagyobbikának", Olafnak a történetét.

A kontinentális Európa ügyeibe való angolszász beavatkozásokról többnyire igen kevés írásos emlék maradt fönn, de a feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a szászok már a X. század közepén folytattak hadműveleteket a Frank Birodalom területén. Aethelstan a száműzött breton hercegnek, Alainnek a keresztapja és patrónusa volt, és ez az Alain volt az, aki 937-ben visz-

szaszerezte örökségét a Loire vidékén megtelepedett vikingektől. Két évvel később, amikor Aethelstan megtudta, hogy unokaöccse, IV. Lajos a part menti területsávot fenyegeti, hajókat indított Flandriába, és utóda, Edmund király is ugyanezt tette 946-ban. Aethelred negyedik, 1000 tájáról származó törvénykönyve, mely a vám londoni beszedését taglalja, Normandiából, Flandriából, a Nyugati-Frank Birodalomból, Lotaringiából és német földről érkezett kereskedőkről tesz említést. Kelet felől bors és egyéb fűszerféleségek érkeztek az országba, melyekért angol gyapjúval fizettek, az Ottók császárságából pedig német ezüst került a szigetországba, emellett Anglia a jelentős hasznot hajtó európai rabszolga-kereskedelemben is érdekelt volt. Az angolszász kereskedők a Szajna és a Rajna torkolatvidékénél is kiépítették pozícióikat, ugyanúgy, ahogy a kontinensről érkezett ellenlábasaik a Temzénél vetették meg a lábukat.

1054-ben Hitvalló Edward III. Henrik német-római császár udvarába küldte Aelredet, Worcester püspökét; a legújabb liturgikus könyvek és az egyházi reformelképzelések ilyen látogatások alkalmával kerültek át a kontinensről Angliába. Amikor Emma, majd később Hitvalló Edward özvegye, Edit befolyásolni próbálta a közvéleményt, flamand papokhoz fordult. Hitvalló Edward angliai földeket adományozott egy normandiai kolostornak, de ebben is csak Nagy Kanut példáját követte: az előbbi Fécamp-nak, az utóbbi Mont St Michelnek juttatott hűbért. Talán figyelmet érdemel az a tény, hogy mindkét földbirtokhoz stratégiai fontosságú kenti kikötő tartozott, lehetséges, hogy Edward részben azért szorgalmazta az efféle kapcsolatok kiépítését a kontinenssel, hogy nyitva hagyhassa a trónutódlás kérdését.

Ami a Normandiával való diplomáciai kapcsolatokat illeti, Aethelred király XV. János pápa kérésére 991-ben írásba foglalt megállapodást kötött I. Richárd normandiai gróffal. A szerződésről nem maradtak fönn részletek, de alighanem egyházpolitikai intézkedéseket tartalmazott, és a reimsi érseki cím betöltése körüli nézeteltéréseket igyekezett rendezni, nem pedig védelmi kérdésekkel foglalkozott. Aethelred úgy vélte, a skandináv veszély elsősorban észak és nyugat felől, az írországi és man-szigeti skandináv kolóniákon keresztül fenyeget, így ebbe a térségbe koncentrálta a katonai válaszcsapáshoz szükséges erőket, ám az ezredfordulót követően már inkább az ország déli, délkeleti része tűnt sebezhetőbbnek. Lehetséges, hogy ez a felismerés állt Aethelred kezdeményezése mögött, amikor szorosabb kapcsolatot akart kiépíteni II. Richárd herceggel, akinek 1002-ben feleségül vette Emma nevű testvérét *(6. ábra).* Jumièges-i Vilmos szerint nem sokkal ezután Aethelred hajókat küldött a Cotentin-félszigeten berendezkedett skandináv martalócok

megregulázására, ami a jelek szerint a normann uralkodó hozzájárulása nélkül történt.

ANGLIA A XI. SZÁZADBAN

Az újonnan egyesült Angol Királyság politikai viszonyai a XI. században rendkívül bonyolultak voltak. Két különösen fontos téma állandóan napirenden volt: az egyik a skandináv dominancia az angol királyi trónon, illetőleg a skandinávok folyamatos, markáns katonai jelenléte és aktivitása Angliában, a másik pedig az a feltartóztathatatlan folyamat, melynek során az angol és a skandináv politika a század előrehaladtával egyre jobban összefonódott.

A XI. század elején Angliát két jelentősebb viking támadás érte. Egy bizonyos Tostig irányítása alatt álló, jelentős létszámú flotta 1006 júliusában megérkezett Sandwich kikötőjéhez, és amerre csak végigment, legénysége mindent elpusztított, többek között a Wight-szigetet is, melyet 1006–7 telén kiindulóbázisként használt a további wessexi hadműveletekhez. Aethelred békéért folyamodott, és 1007-ben 36 000 font hadisarcot fizetett a viking seregnek, így az beleegyezett, hogy visszatér oda, ahonnét jött. Két évvel később egy jelentős dán martalócsereg tűnt fel Sandwich partjainál Magas Thorkell a vezetésével, és fosztogatni kezdett Dél-Angliában. A hadjárat Canterbury 1011-es ostromával érte el csúcspontját, melynek során Aelfheah érsek is fogságba esett, és 1012. április 19-én mártírhalált halt Greenwichnél. Ezután 48 000 font hadisarcot fizettek a viking sereknek, mely a korábbi példának megfelelően szétszéledt. Thorkell Aethelred szolgálatába szegődött, ám 1015-ben közreműködött Kanut Anglia elleni támadásában, aki megtette őt Kelet-Anglia grófjának, sőt 1019-ben, amikor Kanut nem tartózkodott az országban, Thorkell helyettesítette őt helytartóként.

Villásszakállú Sven dán király vezetésével 1013 nyarán újabb flotta érkezett Sandwichhez, majd a sereg előrenyomult észak felé és a Danelaw területére lépett, ahol Sven segítséget szerzett és végül sikerült magát királynak elismertetnie, rákényszerítetve Aethelredet, hogy 1013–14-re átmenetileg normandiai száműzetésbe vonuljon a felesége után. Elképzelhető, hogy II. Richárd normandiai herceg ekkor már valamiféle szövetségben állt Svennel, aki 1013-ra egyértelművé tette, hogy az Aethelred fennhatósága alatti összes területet meg akarja szerezni. Sven 1014 februárjában bekövetkezett váratlan halála a szövetségi kapcsolatok újragondolására késztette Richárdot, és a száműzött király tízéves fia, a későbbi Hitvalló Edward – legalábbis névleges – bevonásával tárgyalásokat folytatott Aethelreddel, aki ezután visszatért Angliába.

6. A nagy hatalmú Emma királynét megajándékozzák élete történetével. Jobboldalt két férje, Aethelred és Kanut, valamint Aethelredtől született fia, a későbbi Hitvalló Edward látható. A XI. század közepéről származó miniatúra.

Két év múlva azonban Aethelred is meghalt, és hamarosan legidősebb élő fia, Vasbordájú Edmund is távozott az élők sorából, akit valószínűleg Kanut utasítására gyilkoltak meg. Kanut, Sven másik fia Northumbria egykori grófjának, Aelfhelmnek a leányát, Aelgifut vette feleségül, és végül Anglia királyává vált. A házasság fontos szerepet játszott a megbékélésben, kifejezésre juttatva az egységet angolok és dánok között, ám 1017-ben Kanut nőül vette Aethelred özvegyét, Emma normann királynét, amivel bigámiát követett el, mivel előtte nem taszította el angol feleségét. Aethelred Emmától született két fia visszatért Normandiába, ám Emma révén Kanut megerősítette Aethelred normannokkal kötött szövetségét. Nem sokkal később fönnállt a veszély, hogy Vasbordájú Edmund két fia is beavatkozik a zavaros helyzetbe, 1017-ben azonban még túl fiatalok voltak ahhoz, hogy megpróbálják érvényesíteni az angol királyi trónra vonatkozó igényüket, ehelyett menedéket kerestek II. Henrik német-római császár udvarában. E két angolszász „Atheling" (vagyis herceg) létezése és Kanut uralmának kontinentális dimenziói szolgáltatták az alapot arra, hogy Anglia a XI. század kezdetén uralkodói ambíciók homlokterébe kerüljön az európai szárazföldön.

Fivére, Harald dán király halála után 1019-ben Kanut visszatért Dániába, hogy bejelentse igényét a trónra; uralkodása hátralévő részében a két államnak egyazon királya volt. A tárgyalt időszakban állandó flottát kellett felállítani és a beszedett adókból fenntartani, hogy az Északi-tenger által elválasztott két országot kormányozni lehessen. Ideje nagy részét Kanut Dániában töltötte, ám új támogatókat toborzott Angliában: közéjük tartozott például Godwin, akit kinevezett Wessex grófjának. Amikor 1035-ben Kanut meghalt, az angliai trónutódlást illetően finoman fogalmazva is zűrzavaros helyzet állt elő. Négy jelentkező is pályázott a trónra: Kanut első, angol feleségétől származó fia, Nyúllábú Harald, Kanut Emmától született fia, Hardeknut, valamint Emma és Aethelred közös gyermekei: Edward és Alfréd. Emma visszahívta két idősebb fiát Normandiából, de néhány hét elteltével Alfréd gyilkosság áldozata lett, mire fivére, a későbbi Hitvalló Edward sietve visszatért a hercegségbe. 1037-ben, a helyzet rosszabbodásával maga Emma is kénytelen volt menedéket keresni Flandriában. Ráadásul unokaöccse, Róbert normann herceg 1037-ben bekövetkezett halála tovább gyengítette abbéli reményeit, hogy beleszólhat a trónutódlás kérdésébe. A hercegség az ifjú Vilmosra szállt, amivel – legalábbis egyelőre – alaposan megcsappant az esélye annak, hogy Normandia aktívan jelen legyen az angliai politikában.

1039-ben Hardeknut vezetésével dán hajóhad tűnt föl a flandriai Brugesben, de az Anglia ellen tervezett támadást Nyúllábú Harald 1040-ben bekövetkezett halála meghiúsította. Beletörődve az elkerülhetetlenbe, az angolok küldöttséget menesztettek Bruges-be, hogy elismerjék Hardeknutot királyuknak. Az Angliába érkezett új uralkodó népszerűsége azonban rögtön jelentős csorbát szenvedett, mivel helyre akarta állítani apja angol–dán birodalmát, és magas adót vetett ki, hogy finanszírozni tudja a flotta fenntartását. 1041-ben Edward csillaga emelkedőben volt, hazahívták őt Normandiából, és amikor a következő évben Hardeknut meghalt, ő követte a trónon. Az egymással rivalizáló, gyakran rövid életű trónkövetelők és uralkodók konfliktusai, illetve az ezek következményeként a kontinensre száműzött királyi leszármazottak sora nem kis érdeklődést váltott ki az angliai trónutódlás vonatkozásában.

Edward uralmának kezdeti szakaszában a kontinentális kapcsolatok szilárdabbá váltak, és amikor ő visszatért Normandiából Angliába, számos normann egyházi személyt és kormányzati tisztviselőt vitt magával, többek között Róbert jumièges-i apátot, aki 1044-ben London püspöke lett. 1049-ben Edward Dorchester püspökévé nevezte ki a környezetéhez tartozó Ulf normann papot, 1051-ben pedig, amikor Jumièges-i Róbert Canterbury érseke

lett, Edward egy másik papja, Vilmos követte őt London püspöki méltóságában. A király normann nemeseket is hívott, akiknek hűbérbirtokokat juttatott a walesi határvidéken és az ország stratégiai fontosságú egyéb térségeiben. Sokan közülük magánvárakat építtettek, ami az akkori Angliában többé-kevésbé ismeretlen jelenségnek számított.

Hitvalló Edward 1051-ben feleségül vette Godwin leányát, Editet, ám aztán nyilvánvalóan normann ösztönzésre eltávolíttatta apósát a hatalom közeléből, és törésre akarta vinni vele a dolgot. Godwin válaszul meglehetősen hamvába holt felkelést szított a király ellen, mely elbukott, neki és családjának pedig – így Edit királynénak is – menedéket kellett keresnie Flandriában. A Godwin család és Flandria kapcsolata 1051 táján szorosabbra fonódott, lévén hogy Godwin fia, Harald féltestvére, Tostig nőül vette a flandriai gróf lányát. A következő évben a wessexi gróf jobban felkészült a küzdelemre, és erős támogatást tudott szerezni Angliában. Ütőképes hadsereg élén visszatért a szigetországba, s ezúttal a normannok voltak azok, akik megfutamodtak, Edward pedig kénytelen volt kibékülni meddő feleségével. A távozó normannok közt volt Róbert is, akinek korai távozása a canterburyi érseki posztról nagy vihart kavart, mivel Edward jelöltjét, Stigandot a normannok bitorlónak tartották, akit ráadásul több pápa is kiátkozott. Ulf püspök sem maradt hivatalában, Vilmos ellenben egészen haláláig London püspöke maradt. Mindeközben Eustache boulogne-i gróf 1051-ben ellátogatott Angliába, és frigyre lépett Edward megözvegyült testvérével, Godgifuval. Az Eustache-sal létesített kapcsolat segíthetett megvédeni a La Manche csatornát és Anglia déli részét a skandináv hajóhadaktól, ugyanakkor nem Edward volt az egyetlen, aki összeköttetést keresett a La Manche-on túli hatalmi tényezőkkel. Vilmos herceg 1051-ben, egy politikailag meglehetősen bizonytalan időszakban állítólag szintén felkereste Angliát, bár az erről szóló bizonyítékok nem túl meggyőzőek.

1052-ben Edward kénytelen volt Godwin grófot újból a kegyei közé fogadni, ám a trónutódlás kérdése továbbra is nyomasztó teher maradt. Bár közvetlenül a La Manche túlpartján is számos hercegi trónkövetelő akadt, Edward figyelme egyre inkább régen elveszett vérrokona felé fordult, aki több mint harminc évvel korábban keresett menedéket a Német-római Császárságban. Mindamellett a király nem tudta pontosan, hol érdemes kerestetnie Edward herceget (Vasbordájú Edmund gyermekét) és fiát. Az uralkodó Kölnbe küldte Aelred püspököt a felkutatásukra, és 1057-ben a család vissza is tért Magyarországról Angliába, ám nem sokkal később a herceg meghalt, mielőtt bármilyen eredményt elért volna a politika színpadán. Lánya, Margit 1057-ig

Edward udvarában maradt, ekkor azonban Skóciába költözött, és feleségül ment a skót királyhoz. Az uralkodó mindeközben hivatalosan is „hercegnek" neveztette az elhunyt Edward herceg kiskorú fiát, Edgart. Apjával ellentétben azonban Edgar herceg nem volt királyi sarj, noha később több évtizeden át az angol politika fontos mellékszereplője volt.

VILMOS ÉS AZ ANGOL TRÓN

Hitvalló Edward 1051 táján tett vitatott ígéretén kívül Vilmos elsősorban nagyapja testvérének, Emmának a személyére alapozta az angol trónra vonatkozó igényét, aki két egymást követő angol királynak, Aethelrednek és Kanutnak is hitvese volt. Emma, II. Richárd herceg (996–1026) húga, Hitvalló Edward anyja fontos szerepet játszott abban, hogy normannok érkeztek az angol udvarba, ahol meghonosították a normann szokásokat. Rögtön azután, hogy trónra lépett, Kanut nőül vette Aethelred özvegyét, aki nem sokkal ezután megszülte a skandináv birodalom törvényes trónörökösét, Hardeknutot. Szintén ő volt az, aki korábban életet adott Hardeknut követőjének, Hitvalló Edwardnak. Emma természetesen nem formálhatott igényt az angol trónra, ám 1002-ben kötött első házasságától 1051-ben bekövetkezett haláláig az angliai politika fontos szereplője volt. Már tekintélyes idős hölgynek számított, amikor első fia, Hitvalló Edward arra hivatkozva, hogy anyja felhalmozott javai és befolyása fenyegetést jelent hatalmára, kénytelen volt Winchesterbe menni és elkobozni az asszony vagyonát. Emma furcsa mód saját fiával szemben Magnus norvég királyt támogatta az angol királyi címért folyó küzdelemben. A történtek után az asszonyt lényegében egészen a haláláig házi őrizetben tartották Winchesterben. Csökönyös személyisége ismeretében nehéz azt hinnünk, hogy Emma normann érdekeket igyekezett volna érvényesíteni Angliában, vagy hogy diplomatikus módszerekkel az angol érdekeket próbálta érvényre juttatni Normandiában, ténykedése mindazonáltal jól tükrözi, hogy a XI. századi angol uralkodók felismerték: kénytelenek számolni Normandiával.

Edward a fél életét normandiai száműzetésben töltötte, uralkodása első éveiben politikai és hadászati kérdésekben is normann bizalmasai tanácsaira hallgatott, és egész életében szoros személyi kapcsolatokat ápolt a hercegséggel. Elképzelhető, de nem valószínű, hogy a francia krónikás beszámolója, mely szerint az 1050-es évek elején Hitvalló Edward Vilmost jelölte trónörökösnek, helytálló. Normann feljegyzések szerint Harald Godwinson 1064-es normandiai útja, mely a bayeux-i faliszőnyegen részletesen is meg van örökítve, a megállapodás megerősítésére szolgált. Harald hajótörést szenvedett

Normandia északi partjainál, és Guy ponthieu-i gróf közreműködésével átadták őt Vilmos hercegnek, és a faliszőnyeg tanúsága szerint az események folyamán Vilmos hűbérese lett. Azon állítás, mely szerint Edward azért küldte Haraldot Normandiába, hogy odaígérje Vilmosnak a trónt, ellentmond a francia krónikaírók azon megállapításának, mely a véletlen számlájára írja Harald Normandiában való megjelenését. Sokkal valószínűbb, hogy miután tudomást szerzett Vilmos angol koronára vonatkozó ambícióiról, Harald maga is megfogalmazta igényét a trónra. Harald trónutódlásáról valószínűleg már Edward halála előtt megegyezés született; ami azt illeti, olyan hamar megválasztották, hogy alapos okunk van ezt feltételezni. Hitvalló Edward 1066. január 5-én távozott az élők sorából, és halálos ágyán elismerte Haraldot utódjának. Másnap hajnalban pedig már el is temették az általa újonnan építtetett Westminster apátságban, amelyet alig nyolc nappal korábban szenteltek föl *(32. ábra)*. Még ugyanezen a napon délelőtt a tanács *(witan)* királlyá választotta Haraldot, akit az apátságban ünnepélyes szentmise keretében meg is koronáztak. Miután tudomást szerzett Edward haláláról és Harald trónra kerüléséről, Vilmos herceg Normandiában hozzálátott az angliai invázió diplomáciai és katonai előkészítéséhez.

Mivel Angliában a királyi méltóság betöltése választás útján történt, a korábbi király ígérete a legjobb esetben is csak arra szolgáltathatott alapot, hogy a „kedvezményezettet" figyelembe vegyék a jelöltek között. Vér szerinti öröklés szempontjából a legesélyesebb jelölt a 12 éves Edgar herceg volt, Hitvalló Edward másodunokaöccse, aki apjával együtt 1057-ben tért vissza Angliába. Mindazonáltal a *witan* a legnagyobb hatalommal rendelkező trónkövetelő megválasztására hajlott, akinek a legtöbb esélye volt a királyság egyben tartására, vagyis jelen esetben Haraldot részesítette előnyben. Miután a tanács megválasztotta, Harald Anglia törvényes királyává vált. Európában azonban, ahol Vilmos a saját jogosultságáról igyekezett meggyőzni a hatalmi szereplőket, nem ismerték az angol közjogi hagyomány e sajátos intézményét, így Harald igénye nem talált meghallgatásra.

Mint láttuk, Vilmos mellett számos nagy hatalmú trónkövetelő is pályázott a királyi címre, akik valamennyien Edward jog szerinti utódjának tekintették magukat. Lehetséges, hogy Harald királlyá választásának gyors lebonyolításában az új király azon feltételezése játszott szerepet, hogy hamarosan kihívás éri és meg kell védenie hatalmát. Kanut unokaöccse, Sven dán király azt állította, hogy amikor Edwardot megválasztották, neki ígérte az angol trónt. Harald Hardrada norvég király szerint – aki már összegyűjtötte seregét egy angliai invázióra – a gyermek nélküli Hardeknut ígéretet tett Harald

Hardrada elődjének, Magnusnak az angol trón öröklésére, s ezzel ő maga, Harald Hardrada lett a trón jogos várományosa. Ráadásul Harald Godwinson féltestvére, Tostig összeveszett az akkor még életben lévő Hitvalló Edwarddal és Harald herceggel, még Edward halála előtt elmenekült a kontinensre, és sereget toborzott Flandriában trónigénye érvényesítésére.

A BAYEUX-I FALISZŐNYEG

Anglia meghódításának egyik legfőbb forrásemléke a bayeux-i faliszőnyeg. A szőttesen szereplő, latin feliratú képsorozaton az ismeretlen mintatervező képregényszerű, figurális ábrázolások útján számol be Harald Godwinson wessexi gróf és Vilmos normandiai herceg angol trónért folytatott küzdelméről. A szőnyeg alsó és felső peremén madarakról és egyéb állatokról készült ábrák, mítoszokból merített feldolgozások láthatók, alkalmanként pedig az eseményekről szóló csípős kommentárok olvashatók. Bár az alkotás faliszőnyegként vonult be a köztudatba, valójában egy színes gyapjúcérnával hímzett, 50 cm széles, 70 m hosszú lenvászon anyagról van szó *(1–6. kép)*. Ez az egyetlen jelentős ránk maradt kézimunka a középkorból, s mivel a nehezen értelmezhető ábrázolásokat tartalmazó gobelin majdnem teljes egészében fennmaradt, tudósok egész generációi próbálták megfejteni mondanivalóját. A faliszőnyegen szereplő épületek és fák segítenek keretbe foglalni az egyes részcselekményeket és életképeket: lakomákat, tengeren közlekedő hajókat, királyi és hercegi palotákat, lovas csatajeleneteket a hastingsi ütközetből, templomokat, házakat, illetve a mindennapi élet megannyi történését. A gobelin szélein elszórtan Aeszópusz állatmeséiből vett jelenetek és egyéb képek láthatók, melyek témája illeszkedik a főblokk mondanivalójához. A minták és ábrázolások következetessége erősen arra utal, hogy egyetlen mintatervező ötlete került feldolgozásra, bár a hímzésben számos kéz közreműködött. Noha nincs rá megdönthetetlen bizonyíték, általánosan elfogadott vélekedés, hogy a hatalmas művet szinte bizonyosan férfi tervezte, az elkészítésében pedig férfiak és nők egyaránt részt vettek.

A faliszőnyegen bemutatott eseménysor azzal indul, hogy Hitvalló Edward közelebbről meg nem nevezett okból átküldi Haraldot a La Manche túloldalára. A tengeri út végén, a kontinensen való partraszállás közben Guy, Ponthieu grófja foglyul ejti Haraldot. Vilmos normandiai herceg kifizeti érte a váltságdíjat, megmenti Haraldot és a roueni hercegi palotába viszi, ahonnan a két férfiú hadjáratra indul a Breton Határvidékre. A gobelin ábrázolása szerint normann és angol csapatok gyülekeznek Mont St Michelnél, majd az egyesült sereg támadást intéz a rennes-i, nantes-i és doli breton várak ellen

(2. kép). A hadjárat lezárultával Vilmos teljes páncélzatot adományoz Haraldnak, és ami rendkívül fontos: Harald megesküszik a szent ereklyékre, hogy Hitvalló Edward halála esetén Vilmos örökli majd a trónt *(3. kép)*. Harald ezután visszatér Angliába, beszámol útjáról, és amikor Edward meghal, megszegve esküjét elfoglalja az angol trónt *(4. kép)*. Mindamellett úgy tűnik, hogy közvetlenül a halála előtt Hitvalló Edward visszavonja Vilmosnak tett ígéretét, és Haraldot ismeri el utódjául. Vilmos válaszul flottát állít fel, áthajózik Angliába, és a hastingsi csatában legyőzi Haraldot. Maga Harald is meghal, a csata vége felé szemen találja egy nyílvessző. Valószínű, hogy a faliszőnyeg eredetileg hosszabb volt, és a bemutatott eseménysor Vilmos Londonba való diadalmas bevonulásával, valamint 1066 karácsonyán történő megkoronázásával zárul.

A faliszőnyeg keletkezési időpontjáról és származási helyéről erősen megoszlanak a vélemények, abban azonban egyetértés mutatkozik, hogy a hódítás utáni 25 éven belül készült; valószínűleg 1077-re lett kész, amikor felszentelték Bayeux új székesegyházát. A közvetett bizonyítékok arra utalnak, hogy a gobelin Vilmos féltestvére, Odo bayeux-i püspök támogatásával készült, aki számos hűbéresével együtt jó néhány alkalommal szerepel az alkotáson. Széles körben elfogadott nézet, hogy a stílusjegyek alapján a faliszőnyeget a Canterburyben lévő Szent Ágoston-apátságban készítették; Odo nagy kiterjedésű földbirtokokkal rendelkezett Kentben, ami erősíteni látszik azt a feltételezést, hogy a gobelin innen származik.

AZ 1066. ÉVI INVÁZIÓ

Miután hírét vette, hogy Harald elfoglalta az angol trónt, Vilmos hozzálátott az inváziós haderő felállításához. A flotta és a szárazföldi sereg a Dives-sur-Mer-i kikötőben gyülekezett, az Orne folyó torkolatában, közel Caenhoz, elérhető közelségben Alsó-Normandia normannjaihoz. Harald ebből a térségből várta a normann flotta érkezését, és a támadás megelőzése végett májustól szeptemberig a Wight-sziget közelében tartotta az angol haderőt. Vilmos flottája augusztusra – ha korábban nem is – készen állt a kihajózásra, de valamennyi forrás egyetért abban, hogy a kedvezőtlen széljárás (ellenszél) miatt kénytelen volt a kikötőben vesztegelni. Úgy tűnik, Haraldnak a tengeren és a dél-angliai szárazföldön lévő védelmi egységei eltántorították Vilmost attól, hogy vitorlát bontson Southampton és Winchester felé, ahogyan Hitvalló Edward 1051-ben. Amikor a flotta végül mégis útra kelt, lassan észak felé tartott a normann partok mentén, hogy a felső-normandiai hajók és katonák is csatlakozhassanak, így nagyobb létszámú hajóhadat lehessen bevetni. Az egyik

forrás szerint a normann flottát a szél észak felé sodorta, egy másik ellenben úgy tudja, Vilmos megszakította útját egy kis időre fécamp-i váránál, s aztán továbbindult a Somme folyó torkolatához. Valamilyen módon sikerült egyben tartani a felduzzadt hadsereget, a hercegség területén kívül fekvő St Valéry-sur-Somme-ba augusztusban és szeptemberben megtett út pedig legalább az aktív cselekvés látszatát keltette, és könnyített az ellátmánnyal kapcsolatos problémákon, amelyet a flotta útjába eső forrásokból lehetett beszerezni.

Július folyamán Harald király gyülekezőt rendelt el az essexi *fyrd*nek a part mentén, ő maga és flottája pedig Wight szigeténél állomásozott, hogy feltartóztassa a tenger felől érkező támadókat. A *fyrd* helyi szerveződésű haderőnek számított, melynek elvileg az angolszász Anglia minden szabad státusú férfija tagja volt. A *fyrd* csak ritkán harcolt annak a grófságnak a határain kívül, ahol összehívták. Harald és emberei számára egész augusztus várakozással telt, miközben a sereg készletei megcsappantak, a rossz időjárási körülmények között folytatott állandó part menti járőrözésben pedig a hajók folyamatosan vesztettek tengerbiztosságukból. Végül szeptember 8-án, miután a szélirány továbbra sem változott, és úgy tűnt, vége a nyárnak, Harald elbocsátotta dél-angliai katonáit, hogy betakaríthassák terményeiket, a Temzére küldte a flottát a hajók kijavítására, ő maga pedig testőreivel együtt visszatért Londonba. Az angol királynak eközben egy másik küszöbönálló támadással is szembe kellett néznie, mégpedig északon, ahol a norvégok ugyanolyan nagy veszélyt jelentettek országára, mint délen Normandia. Harald Hardrada norvég uralkodó – aki az 1064-ben megkötött szerződésig rendszeresen feldúlta Dánia északi részét, fiatalabb korában pedig a bizánci császár varég testőrségének parancsnokaként részt vett az Itália, Szicília, Észak-Afrika és Szentföld elleni hadjáratokban – mintegy 300 *drakkar*ból (kb. 45 m hosszú viking hadihajó) álló flottát gyűjtött. Harald angol király mégis inkább délre koncentrálta erőit, a skandináv veszély elhárítását pedig Edwinre és Morcarra, az északi területek grófjaira bízta. A király alig több mint egy hete volt Londonban, amikor megtudta, hogy saját fivére, Tostig a skóciai partoknál csatlakozott Harald Hardradához, partra szálltak a Humber folyó torkolatánál, és York felé tartanak. Az angol király sietve sereget toborzott London környéki harcosokból, és megindult észak felé, de túl későn ahhoz, hogy csatlakozhasson Edwin és Morcar erőihez, akik szeptember 20-án a fulfordi csatában súlyos vereséget szenvedtek a skandinávoktól. Mindamellett korábban megérkezett, mint ahogy a norvégok számították, és szeptember 25-én Stamford Bridgenél sikerült meglepnie a skandinávokat. A Stamford Bridge-i csata elsöprő angol győzelmet hozott, ahol Harald Hardradát, Tostigot és jóformán az ösz-

szes katonájukat lemészárolták. Az egyik forrás szerint az ütközetet formálisan is lezáró fegyverszünet után mindössze annyi norvég túlélő maradt, amennyi az eredeti flottából 24 *drakkar* hazakormányzásához volt elegendő.

Legalább egy írásos emlék arról tanúskodik, hogy Harald Godwinson a Stamford Bridge-i csatában a támadáshoz és az üldözéshez is lovas- és íjászcsapatokat vetett be. A *Heimskringla* (a norvég királyok életéről szóló írásmű) szerint az angolok minden irányból rájuk rontottak, dárdaesőt és nyílzáport zúdítva rájuk. Egy másik forrás úgy tudja, a csata akkor fejeződött be, amikor Harald Sigurdsson (Hardrada) meghalt, miután egy nyílvessző átfúrta a torkát. Fölmerül a kérdés, ha az angol lovasság Stamford Bridge-nél ilyen jól szerepelt, akkor a hastingsi csatában miért nem került bevetésre? A válasz valószínűleg abban rejlik, hogy Haraldnak sietve délre kellett távoznia Vilmos feltartóztatására.

Miután tudomást szerzett arról, hogy az angol királynak milyen súlyos kihívással kell szembenéznie északon, Vilmos kihasználta a szélirány kedvező változását, kihajózott Anglia felé, és szeptember 28-án a normann hajóhad akadálytalanul partra szállt a sussexi partoknál található Pevensey-erődnél. A rómaiak által a IV. században a szász kalózok távol tartására épített erőd mintegy három hektár kiterjedésű területen feküdt, és történetünk idején sokkal közelebb volt a parthoz, mint jelenleg. A partraszállás után Vilmos csapatokat helyezett el a megmaradt római kori védművekben. Vilmos azonban még mindig bizonytalan volt a helyzetet illetően, ugyanakkor közvetlen kapcsolatban kellett maradnia a flottával, ezért szeptember 29-én elindult kelet felé, Hastings irányába, mely jó kikötőhellyel rendelkezett. Vilmos itt várat emeltetett, melynek építési munkálatai a bayeux-i faliszőnyegen is meg vannak örökítve *(5. kép)*. Hastingsi tartózkodása idején Vilmos serege fosztogatni kezdte a vidéket, hogy ellátmányt szerezzen, s egyúttal megfélemlítse az angolokat. A bayeux-i faliszőnyegen, közvetlenül a hastingsi csatát ábrázoló jelenetek előtt, a környék feldúlására utaló képek is szerepelnek. Az egyiken normann katonák felgyújtanak egy házat, ahonnan egy anya a gyermekével együtt menekülni kénytelen, egy másikon pedig normann katonák élelemnek valót zsákmányolnak *(6. kép)*.

A Stamford Bridge-nél aratott elsöprő angol győzelem ellenére Harald király serege súlyos emberveszteséget volt kénytelen elkönyvelni, ami a normann invázió előestéjén alaposan megcsappantotta a sereg állományát. A hagyomány szerint Harald épp a skandinávok elleni diadalt ünnepelte a Yorkban tartott győzelmi lakomán, amikor egy lóhalálában érkezett futár tájékoztatta, hogy Vilmos partra szállt Pevensey-nél. A második invázióról

értesülve Harald minden hadra fogható embert maga köré gyűjtve megindult dél felé, és a történelem egyik legismertebb erőltetett menete után október 7. és 11. között megérkezett Londonba. Harald és katonái több mint 400 kilométert tettek meg, ami még lovasegységektől is lenyűgöző teljesítménynek számít, ám a király számára végzetes módon gyalogosai nem bírták az iramot. Valószínűleg íjászai is így jártak, akik annak ellenére, hogy jórészt szegények voltak, általában saját fegyvereikkel harcoltak, de nem voltak lovaik vagy pónijaik egy efféle erőltetett meneteléshez, így őket hátrahagyták. Edwin és Morcar grófok szintén nem tartottak a királlyal, nekik egy másik sereget kellett felállítaniuk északon a normannok ellen.

Mindössze ötnapos londoni pihenő után, mely alig volt elegendő ahhoz, hogy újabb harcosokat toborozzon, Harald elindult a déli partszakasz felé. Bár azt tanácsolták neki, hogy várja meg az északi és a nyugati *fyrd* egységeit, Harald eltökélt volt abban, hogy az első adandó alkalommal megtámadja a normannokat, és október 13-án este felállította alakulatait egy Senlac-domb nevű magaslaton. A két sereg létszáma nagyjából egyenlő volt, mindkettő kb. 7000 főre rúgott, páncélzatuk is szinte teljesen egyforma volt, fegyverzetük és harcmodoruk azonban különbözött egymástól. A szászok gyalogosan, harci bárdokkal és dárdával harcoltak, a normannok ellenben – akiknek rövid, kerekre nyírott, latin stílusú hajviseletük volt, emiatt megindult a szóbeszéd, hogy Vilmos szerzetesekből álló sereggel szállt partra – lovasságot, gyalogságot és íjászokat is bevethettek.

A HASTINGSI CSATA

Október 13-a éjszakáján Vilmos felállította seregét annak a dombnak a tövében, ahol Harald és emberei táboroztak. Harald meglepetésszerű támadást akart intézni a normannok ellen, Vilmos hadmozdulata miatt azonban védelmi hadállást volt kénytelen felvenni seregével, melyet mintegy fél mérföld hosszúságban felsorakoztatott a magaslaton, hogy a szászok hagyományos páncélfaltaktikájával fogadja a normannok rohamát. Az angolok leszálltak a lovaikról, behúzódtak a pajzsokból rakott védőfalak mögé, és készenlétbe helyezték hatalmas dán csatabárdjaikat, hogy a hagyományos harcmodorban megküzdjenek az ellenséggel.

Vilmos három fő részre tagolta, és így állította hadrendbe seregét: az első sorokban íjászok és íjpuskások voltak, mögöttük nehézfegyverzetű gyalogosok kaptak helyet, akiket csatalovakon ülő páncélos lovagok támogattak. E felállás mozgékonyságot és teljes mozgásszabadságot tett lehetővé, az aktív, könnyen átcsoportosítható íjászok terén mutatkozó fölény révén pedig Vil-

mos egyértelműen előnyben volt Haralddal szemben. Ha Vilmosnak és embereinek további motivációra volt szükségük, mindössze emlékeztetni kellett őket arra, hogy vagy sikerrel járnak, vagy valamennyien ott pusztulnak a helyszínen. Nem Harald, hanem Vilmos volt az, aki idegen földön harcolt, gyakorlatilag elvágva mindenféle utánpótlástól, így két lehetőség állt előttük: győzelem vagy megsemmisülés.

A középhadat a Vilmos vezette normannok alkották, a jobbszárnyon francia és flamand, a balszárnyon pedig breton alakulatok vártak bevetésre. Reggel 9 óra táján Vilmos előrerendelte az íjászokat, és amikor azok semmilyen eredményt nem értek el a testőrök pajzsaival szemben, támadást vezényelt a gyalogságnak. Az angolok dárdaesőt zúdítottak a balszárnyon elhelyezkedő bretonokra, mire a bretonok sorai felbomlottak, és visszavonultak a domb tövébe, ahol beleütköztek saját íjászaikba és lovasaikba, akik elakadtak az ingoványban. Mielőtt a bretonok rendezhették volna soraikat, az angol jobbszárny néhány egysége nyomukba eredt és követte őket a domb tövéig. Észlelve, hogy az oldalszárnyat veszély fenyegeti, Vilmos gyalogságának a többi alakulata is visszavonult. Fivére, Odo és Eustache gróf társaságában Vilmos kilovagolt, hogy lelket öntsön a középhadba és a jobbszárnyba. Amikor ismét sikerült ezeket hadrendbe állítania, Vilmos leválasztotta normann lovagjai egy részét és átirányította őket a balszárnyra, ahol azok súlyos veszteségeket okoztak a bretonokat támadó angol kontingensnek. Miután az oldalszárny rendezte a sorokat, Vilmos támadást vezényelt a lovasságnak. Lovagjai eljutottak az angol vonalakig, egy ideig eredménytelen küzdelmet folytattak a pajzsokból emelt fal ellen, míg végül a középen elhelyezkedő normannok lassan hátrálni kényszerültek. Néhány angol egység újból üldözőbe vette az ellenséget, ám oldalszárnyuk egy lovasroham következtében ismét súlyos veszteségeket szenvedett. Az ütközet után a normannok azt állították, hogy visszavonulásaik szándékosak voltak, s bár a hadtörténészek egy része kétségbe vonja ezt az állítást, tény, hogy a színlelt visszavonulás a breton és a normann taktika szerves részét képezte. A bretonok az ezt megelőző két évszázad során számos alkalommal folyamodtak ehhez a manőverhez, amelyet idővel a normannok is átvettek, és többször is sikerrel alkalmaztak, legutóbb az 1053. évi arques-i csatában.

Az ellentámadások idején elszenvedett veszteségek miatt az angol sereg létszáma annyira lecsökkent, hogy kénytelenek voltak lerövidíteni vonalaikat, így az arcvonal mindkét végén hézag keletkezett a szárnyak és a mocsár között, ahol szilárd volt a talaj. Hogy kicsikarja a győzelmet, Vilmos még alkonyat előtt egész seregét támadásba dobta. Harald serege az arcvonal mindkét

végéről középre húzódott, s közben felmorzsolódott, míg végül a normann lovagoknak sikerült áttörniük a testőrök felé, és lekaszabolniuk a zászlaja alatt harcoló királyt, aki a bayeux-i faliszőnyeg tanúsága szerint ekkor már megsebesült az egyik szemén *(12. kép)*. A legyőzött *fyrd* megmaradt egységei a győzedelmes normannokkal a nyomukban menekülni kezdtek, mégis az üldözőket érték komoly veszteségek, lévén hogy a Malfosse nevű mély árokban számos normann lovag lelte halálát. A normann krónikások büszkén konstatálták, hogy a leghíresebb normann harcosok közül többen is elestek Hastingsnél, ám az angolok voltak azok, akik elveszítették a királyukat és arisztokráciájuk nagy részét. Egy elismert szaktekintély értékelése szerint a hastingsi csata „a VII. és a XI. századi harcmodor összecsapását hozta". A hagyományos angolszász harcmodor kimúlásában lényegében ez volt a legfontosabb, egyben utolsó felvonás.

Vilmos a csata után azt várta, hogy az angol arisztokrácia megmaradt tagjai behódolnak neki. Amikor az életben maradt angol vezetők öt nap múlva sem jelentkeztek, Vilmos a part mentén megindult északkelet felé, megtámadta az útjába eső kikötőket és helyőrséget telepített mindegyikbe, hogy biztosítsa a La Manche utánpótlási vonalait. Dover bevétele után, ahol normann erősítést kapott a csatornán túlról, a szárazföld belseje, Canterbury érseki székhely felé vette az irányt. Amerre elhaladt, a normann sereg kirabolta a vidéket, a földdel téve egyenlővé a falvakat és gazdaságokat. A normann pusztítás mértékéről nem maradtak fönn közvetlen források, az 1086-ból származó Domesday Book azonban számos dél-angliai uradalomról tesz említést, melynek értéke lecsökkent, mégpedig feltehetőleg Vilmos hadseregének és martalócbandáinak köszönhetően. A jelek szerint Vilmos seregének északi előrenyomulása egy vérhasjárvány miatt késedelmet szenvedett, de a járvány elcsitultával folytatták útjukat a Temze partján fekvő, a London Bridgetől délre található Southwark felé. Itt nem várt esemény történt: összetűzésbe keveredtek a kevés angol trónkövetelő egyike, Edgar herceg által vezetett londoniakkal. Vilmos ekkor jól láthatóan nem érezte magát elég erősnek London elfoglalására, így beérte annyival, hogy felgyújtatta Southwarkot, és nyugat felé haladt a Temze völgyében, hogy elszigetelje az angol fővárost. Útja során egyre több angolszász fogadott neki hűséget, akik biztosra vették, hogy ő lesz Anglia következő királya. Hitvalló Edward özvegye, Edit már viszonylag hamar átengedte neki Winchester várát és az angol államkincstárt, Stigand érsek pedig Wallingfordból Londonba utazott, hogy hűséget fogadjon Vilmosnak. Vilmos ezután keletnek vette az irányt, végighaladt a Chiltern-hegység lábánál, és tábort ütött Londontól északra, Berkhamstednél.

A Vilmos kacskaringós menetelése során véghezvitt szisztematikus pusztítás miatt éhínséggel fenyegetett, elszigetelődött, védtelenné vált London megadta magát. A Berkhamstednél állomásozó Vilmos találkozott „Aldred érsekkel, Edgar herceggel, Edwin és Morcar grófokkal, valamint London összes főemberével... akik a nagy pusztítás után behódoltak és túszokat adtak, Vilmos pedig megígérte, hogy könyörületes hűbérúr lesz". 1066 karácsonyán Vilmost Anglia királyává koronázták a Westminster apátságban, miközben London utcáin zendülések törtek ki. A „három király éve" végül a normannok végleges győzelmével zárult.

A NORMANN HATALOM MEGSZILÁRDULÁSA

A koronázás után Vilmos hozzálátott a rend helyreállításához az általa meghódított országrészekben. Megtiltotta a további fosztogatásokat, emellett kiváltságlevelet adományozott Londonnak, melyben megerősítette a város korábbi privilégiumait. Megígérte, hogy elviselhető mértékű váltságdíjat fog követelni, és kegyelmet ajánlott mindazon szászoknak, akik nem harcoltak Harald mellett. A gesztusra válaszul számos közép- és észak-angliai főúr érkezett Londonba, hogy hűségesküt tegyen Vilmos főhadiszállásán (amely ekkoriban Barkingban volt), Poitiers-i Vilmos normann krónikás szerint Edwin és Morcar gróf is így tett. Az egykorú forrásokból az olvasható ki, hogy Vilmos szívélyesen fogadta őket, sőt arra is célzást tett, hogy Edwinnek feleségül kellene vennie az ő egyik lányát. A grófok magas rangú vendég fogolyként a királyi udvarba kerültek, és amikor a király 1067 tavaszán visszatért Normandiába, Edgar herceggel, Stigand érsekkel és számos más gróffal együtt ők voltak Vilmos legfontosabb túszai. Vilmos Normandiában tett körútja diadalmenet formáját öltötte.

Vilmos király kihajózott Pevensey-ből, az őszi partraszállás helyéről, és először Normandia fővárosába, Rouenba látogatott, majd a Fécamp-ban található hercegi palotát és kolostort kereste föl, melynek gazdag adományokat juttatott. Innen Jumièges-be ment, ahol részt vett az új apátsági templom felszentelésén, és hűbérként annak adományozta a Hayling-szigetet. Vilmos jó néhány, az angol államkincstárból és templomokból hozott kincset is közszemlére tett. Jumièges-i Vilmos beszámol a nézőközönség elragadtatásáról, amikor megpillantották az Angliából hozott arany- és ezüstedények, ötvösművészeti remekművek, hímzések gazdagságát, sőt a szerző párhuzamot von Vilmos herceg és Julius Caesar angliai hódítása között, ami a későbbi normann krónikaszerzők körében népszerű, alaposan körüljárt témának számított. Talán ily módon próbálták felmagasztalni Vilmost.

Amikor távozott Angliából, Vilmos a féltestvérére, Odo püspökre bízta Dél-Anglia kormányzását, akit kinevezett Kent grófjának, a Temzétől északra elterülő területek fölötti hatalmat pedig régi barátjára és honfitársára, Guillaume Fitz Osbernre, Hereford új grófjára ruházta. Vilmos távolléte alatt a nagyhatalmú kormányzók ízelítőt kaptak az angol ellenállásból. Herefordban felkelés tört ki az újonnan épített vár körül, a kenti lázadók pedig alig hihető módon Eustache boulogne-i gróffal szövetségben (aki kétségkívül fel volt háborodva, mivel hastingsi szolgálataiért cserében nagyobb jutalmat várt) ostromgyűrűt vontak a doveri vár köré egészen addig, míg Eustache a helyőrség első kitörésére faképnél nem hagyta őket. E problémák ellenére, amikor 1067. december elején Vilmos visszatért Angliába, megkapta Aldred yorki érsek támogatását. A magas rangú egyházi személy tekintélyes angol támogatói kört szervezett, és Vilmost tartotta az egyedüli alkalmas uralkodónak, aki képes fenntartani a rendet a királyságban. A következő év elején Vilmos nyugodtan távozhatott a békés délkeleti régióból, és Wessex legtávolabbi részei felé vehette az irányt, ahol Harald anyja és törvénytelen fiai menedéket találtak az „angol ügyhöz" hű főurak között, akik csak azért maradtak ki Harald hastingsi hadjáratából, mert a néhai király túl gyorsan leért délre. Seregével, melyben az általa felfogadott francia zsoldosok mellett most először szász katonák is szolgáltak, Vilmos ostrom alá vette Exetert. A város 18 nap után elesett, de Harald családjának ekkorra már sikerült elmenekülnie, és a következő két év során a volt uralkodó fiai Írországban felállított hajóhadaikkal többször is támadást intéztek Anglia nyugati partjai ellen, ám ezek csak kisebb kellemetlenségek voltak, nem jelentettek valódi fenyegetést.

Exeter eleste után Devonshire és Cornwall is behódolt, majd Gloucester és Bristol is követte példájukat, ám amikor Vilmos a délnyugati területek meghódítása után pünkösdkor visszatért Londonba, az a hír fogadta, hogy északon jelentős felkelés bontakozott ki ellene. Magas rangú túszai közül három is megszökött: Edwin és Morcar Merciában igyekezett sereget toborozni, egy Gospatric nevű szász férfiú – akinek Vilmos korábban eladta az északon fekvő Berniciai grófságot – pedig Northumbriában próbált felkelést szítani Edgar herceg érdekében. Ezek azonban előkészítetlen, szárnyaszegett próbálkozások voltak, és Vilmos közeledtének hírére a merciai főurak visszatértek otthonaikba. Amikor a király megérkezett Yorkba, Gospatric és Edgar menedéket keresett III. Malcolm Canmore skót királynak, Macbeth legyőzőjének udvarában.

Fölénye ellenére Vilmost továbbra is aggasztotta az angolok vezetőik iránti megmaradt lojalitása, ugyanakkor arra törekedett, hogy ne teremtsen már-

tírokat; akiknek az emléke zendüléseket válthatna ki, épp ezért Edwinnek és Morcarnak is megbocsátott. A két gróf mozgástere azonban a kényszermunka alkalmazásával sietve felhúzott északi normann várak, valamint az egykor önálló grófságok területén hűbérbirtokokat kapó, kontinensről érkezett parancsnokok tevékenysége miatt jelentősen beszűkült. Miután helyőrséget létesített Yorknál, és megjelent az itt felépítendő vár alapjainak lerakásánál, Vilmos délnek vette az irányt, és újabb várak építését rendelte el az útjába eső helyeken. Az északi és nyugati területek alávetése a jelek szerint sokkal könnyebben ment, mint remélte. Nyugatról való visszatértében elég biztonságosnak ítélte a helyzetet ahhoz, hogy Matilda is át tudjon jönni Normandiából, akit Winchesterben királynévá koronáztatott. Ám míg az 1068-as felkelések előkészítetlenek és erőtlenek voltak, a következő év sokkal súlyosabb kihívásokat tartogatott.

ÉSZAK-ANGLIA FELDÚLÁSA

Az 1069-es esztendő első felkeléseinek nem voltak jelentős következményei, de az északi országrész normann parancsnoka, Robert de Commines és katonái által véghezvitt, válogatás nélküli mészárláson feldühödve a northumbriaiak egy éjszaka megrohamozták a normann harcosok durhami szálláshelyét, legyilkolták az alvó katonákat, felgyújtották a püspök házát, és magával Roberttel is végeztek. A yorkiak ezután csatlakoztak Edgar herceg északról érkezett kis seregéhez, és ostrom alá vették a várat. A hír hallatán Vilmos újból megindult észak felé és meglepte az ostromlókat, mire Edgar ismét Skóciába menekült. Miután kiadta a parancsot egy másik várnak a yorki városfalakon kívül történő felépítésére, Vilmos visszatért délre.

A Vilmos uralma alatti legjelentősebb lázadásra szintén ebben az évben került sor. Az északkelet-angliai felkelők magától értetődő módon rokonszenveztek a skandinávokkal, és titokban megbeszéléseket folytattak Sven dán királlyal, aki augusztus végén bejelentette igényét az angol trónra. Egy a hírek szerint 240 *drakkar*ból álló dán flotta Sven fivérének és fiainak az irányítása alatt fölhajózott Anglia keleti partja mentén a Humber torkolatáig, ahol csatlakozott hozzá Edgar herceg, Gospatric, Waltheof huntingdoni gróf és számos korábban normann párti főúr. A térség angolszász lakossága is föllázadt, így támogatni tudta a nemesek ügyét. Szeptember végén kifosztották és porig égették Yorkot, lerombolták az újonnan épített normann várak tekintélyes részét, a normann helyőrségek életben maradt tagjait pedig foglyul ejtették és elhurcolták a dán hajókra. Ráadásul a normannokat egy másik csapás is érte,

lévén hogy Aldred érsek, Vilmos egyik leghatalmasabb észak-angliai szász szövetségese időközben elhalálozott.

A lázadás hírére délnyugaton is felkelések törtek ki, ám ezek leverését Vilmos alárendelt parancsnokaira bízta, ő maga pedig – immár harmadik alkalommal – északnak vette az irányt. A dánok és szövetségeseik visszavonultak Yorkból a Humber folyóhoz, de amikor Vilmos megindult, hogy leszámoljon velük, megtudta, hogy tőle délnyugatra a merciaiak is fellázadtak. Féltestvérét, Robertet egy kisebb sereggel a Humbernél hagyta, hogy tartsák szemmel az ellenséget, ő pedig Merciába vonult, és Staffordnál vereséget mért a zendülőkre. A Humberhöz való visszaút során megkapta Robert figyelmeztetését, mely szerint az angol–dán sereg ismét úton van York felé. Vilmos megpróbált még előttük eljutni Yorkba, ám egy másik csoport angol lázadó meghiúsította törekvését, mivel lerombolták az Aire folyón átívelő egyetlen hidat, s ezzel három hét késedelmet okoztak neki, míg végül sikerült találnia egy nem védett gázlót. A Londonnál bevált stratégiát alkalmazva Vilmos serege végigmenetelt York körül és letarolta a vidéket, ami ismét meghozta a kívánt eredményt. Az elszigetelt, védtelen romok körüli gazdaságok kiürültek, a korábban színültig telt magtárak helyén pedig csak hamu maradt. Tudván, hogy nem lesznek képesek kibírni egy hosszú ostromot, a dán parancsnokok kivonták a derékhadat a városból, amíg nem késő, és békekötési szándékkal követeket küldtek Vilmoshoz.

Miután visszafoglalta azt, ami Yorkból megmaradt, Vilmos ismét nagylelkűen bánt a lázadók vezetőivel: amikor behódoltak neki, valamennyi angol parancsnoknak megbocsátott, és nem indult Edgar üldözésére, aki újból Skócia felé menekült. Még ahhoz is hozzájárult, hogy a dán hajók a Humberön teleljenek át, ám tudva, hogy azok állandó veszélyt jelentenek, pénzt fizetett nekik semlegességükért. Mindazonáltal a harmadik, egyben legveszélyesebb felkelés után mindenképpen biztosra akart menni a tekintetben, hogy az északi országrész nem lázad fel újból ellene, ezért november és december legnagyobb részét katonái azzal töltötték, hogy szisztematikusan elpusztították a York és Durham közötti falvakat és gazdaságokat, s lekaszabolták az útjukba kerülőket. A karácsonyt Yorkban töltötték, majd ugyanilyen büntetőakcióra indultak Stafford, Derby és Chester ellen. „Észak feldúlása" – ahogy később e rendkívül kegyetlen epizódot nevezték – végül elérte célját, az észak-angliai lázadásoknak vége szakadt.

A XI. századi hadviselés majdnem mindig együtt járt a kegyetlenkedéssel, ám széles körben elterjedt az a nézet, hogy a Vilmos által az Észak-Anglia alá-

vetésére alkalmazott taktika kivételesen brutális volt, amire még a körülmények sem adhatnak felmentést. Orderic Vitalis ezt írja:

> Kiválósága okán számos alkalommal felmagasztalhattam Vilmost, de nem dicsérhetem őt egy olyan tettéért, amellyel pusztító éhínséget idézett elő, melynek jók és rosszak egyaránt áldozatul estek... Sokkal jobban sajnálom ezeket a szerencsétlen embereket balsorsuk és szenvedésük miatt, mint hogy vállaljam azt a reménytelen feladatot, hogy hazug hízelgő módjára védelmembe vegyem azt az embert, aki bűnös ebben a szörnyű mészárlásban. Kijelentem továbbá, hogy az efféle barbár vérontás nem maradhat büntetlenül.

Egy másik korabeli szerző, Durhami Simeon részletesebben is beszámol a pusztításról, felidézve az Anglia útjai mentén szétszórtan heverő, oszlásnak indult, rothadó testek látványát. A vérfürdő után járvány tört ki, és Eveshami Aloist leírja, ahogy az ínségtől halálra gyötört menekültek beözönlöttek a városba. Orderic Vitalis odáig megy, hogy azt sugallja, Vilmos a halálos ágyán bűnbánatot gyakorolt és a következőket mondta: „Túlzott szigorral bántam a királyság meghódított népével, mindenkit elnyomtam, sokukat igazságtalanul megfosztottam jogos örökségétől, a háború és éhínség révén pedig ezrek halálát okoztam, különösen Yorkshire-ben." Nem világos azonban, hogy Orderic a saját képzeletén kívül milyen forrásra hagyatkozott, amikor ezt leírta, a jelenetről ugyanis egyetlen korabeli beszámoló sem tesz említést.

A délnyugaton kitört lázadásokat Vilmos parancsnokainak sikerült leverniük, és amikor húsvétkor visszatért Winchesterbe, Vilmos kifizette a legtöbb zsoldost. Kelet-Angliában azonban továbbra is maradt egy ellenállási góc, melynek emléke inkább a legendába illő történések, mint a valós sikerek miatt maradt fenn. Amikor a lázongó kelet-angliai térség (az. ún. Fen) peremén fekvő Peterborough-ban 1069-ben megüresedett a rendfőnöki poszt, Vilmos Malmesbury apátját, Fécamp-i Turoldot jelölte a tisztségre, aki nemcsak kitűnő egyházfi volt, hanem korábban katonai erényeket is csillogtatott. Kinevezésének hírére helyi lakosok egy csoportja behívta a dánokat, hogy legyenek segítségükre az apát harcos elleni küzdelemben. Amikor a dánok igent mondtak a felkérésre, egy Száműzött Hereward nevű főúr keresztülvezette őket a lápvidéken. Ám a dánok nem védték meg Peterborough-t, hanem magukhoz vették az apátság kincseit, és amikor Turold keveséke lovagja élén, akikkel nem gondolhatott támadásra, a helyszínre érkezett, engedte, hogy zsákmányukkal együtt békében elvonuljanak.

Miután szövetségeseik elhagyták őket, ők pedig biztosak lehettek abban, hogy a lázadásért büntetésben lesz részük, Hereward és támogatói Ely szigetére, egy megerősített táborhelyre menekültek, és egészen 1071-ig kitartottak, amikor Edwin és Morcar távozott Vilmos udvarából, hogy csatlakozzon hozzájuk. Miközben sereget próbált gyűjteni, saját támogatói meggyilkolták Edwint, Morcar azonban egy kisebb sereg élén eljutott Ely-be. Vilmos elég jelentősnek ítélte a lázadást, így ő maga akarta elfojtani, és több véres összecsapás után végül sikerült is elfoglalnia a zendülők fészkét. Morcar fogságba esett és élete végéig szoros őrizetben tartották, Hereward azonban megszökött, s bár a jelek szerint szabadlábon maradt, többé nincs nyoma a történelmi forrásokban. A Hereward ezt követő, regényes kalandjairól szóló történetek a legendák birodalmába tartoznak, ugyanakkor angol hős vált belőle, és a róla szőtt mesék és balladák a következő századokban is fennmaradtak.

VILMOS, A „HÓDÍTÓ"

Vilmos az eltökéltségének köszönhette Anglia meghódítását, jóllehet ez lehetetlen feladatnak ígérkezett. Sikerében emellett az események kivételesen szerencsés alakulása és az állhatatosság is szerepet játszott, miként az ellenfél megosztottsága és hozzá nem értése is fontos tényezőnek számított. 1072-re egyedül az jelenthetett fenyegetést hatalmára, hogy az ország északi határain túl Malcolm király igyekezett rábírni Margitot a vele való házasságra, mely frigy magában hordozta annak lehetőségét, hogy a skót király nagyobb megértést mutat majd sógora, Edgar törekvései iránt. Egy megelőző jellegű erődemonstrációt követően – amikor is Vilmos seregével együtt a Forth folyó torkolatához vonult – a két király szerződést kötött a Tay folyónál fekvő Abernethy-nél. Malcolm földbirtokokat kapott Észak-Angliában (és hűbéresküt tett értük), legidősebb fiát, Duncant túszként átadta Vilmosnak, valamint ígéretet tett Edgar herceg Skóciából történő kiutasítására.

Edgar végül békét kötött Vilmossal, aki megkegyelmezett neki, sőt járadékot is biztosított a számára. Vilmos megengedhette magának, hogy nagyvonalú legyen: az ifjú szász trónkövetelő az északi felkelések idején csak a báb szerepét töltötte be, országos ismertsége pedig túl alacsony volt ahhoz, hogy jelentős támogatást tudjon szerezni. Az egyetlen férfiú, akinek kellő tekintélye és befolyása volt ahhoz, hogy egyesíteni tudja zászlaja alatt az angolokat, elesett a hastingsi csatában. Anglia legnagyobb részén a szászok azért harcoltak Haraldért, mert ő és a vele együtt meggyilkolt, illetve fogságba esett főnemesek az uraik voltak, Merciában és Northumbriában pedig az tartotta életben a harci kedvet, hogy az itteni grófok a néhai király szövetségesei vol-

tak. Harald halála után azonban már nem volt olyan vezér, aki élére állhatott volna egy felkelésnek. A felkelők provinciális önérdekből harcolhattak ugyan a grófságukért, vagy kötelességérzetből egy-egy főnemesért, de egy olyan országban, ahol a grófok rivalizálása csak a megosztottságot növelte, az angoloknak még meg kellett tanulniuk, hogy hogyan küzdjenek állhatatosan Angliáért.

4.

ANGLIA ÉS NORMANDIA A XII. SZÁZADBAN

ANGLIA A HÓDÍTÁS UTÁN

1072 után az angol lakosság viszonylag passzívan viselkedett, és uralkodása utolsó 15 évét Hódító Vilmos nagyrészt Normandiában töltötte: ami azt illeti, 1077 és 1080 között majdnem három teljes évig volt távol Angliától. Hosszú normandiai tartózkodásai idejére Vilmos kormányzókra bízta az újonnan megszerzett királyság irányítását, emellett Lanfranc érsek *(7. ábra)* is a király angliai erős emberei közé tartozott. Miután elfoglalta Angliát, Vilmos nem terjesztette ki a hadműveleteket Britannia többi részére, bár ehhez megfelelő ürügyet szolgáltatott volna, hogy a walesiek segítették a kelet-angliai lázadókat, az írek támogatták Harald fiait, a skótok pedig többször is betörtek az északi grófságok területére. Vilmos visszafogottan reagált a provokációkra. A walesi határvidéken Shropshire és Hereford grófjai a maguk ütemében tolták előre a normann határokat, ám később, a skót támadásokra válaszul 1080-ban Odo püspök serege egészen Falkirkig nyomult előre. Ám igazából sem Wales, sem Skócia elfoglalására nem történt valódi kísérlet, és a következő száz év nagy részében Írország sem került az anglonormann hadműveletek hatókörébe.

Uralmának hátralévő részében a király európai kontinensen fekvő területei a különféle lázadások következtében feldarabolódtak. Az egyik felkelésben legidősebb fia, egyben örököse, Robert Curthose („Rövidnadrágos Róbert") is részt vett, ráadásul Normandia határait a Flandriai grófság, az Anjou grófság és a francia koronabirtokok is veszélyeztették. Vilmosnak így nem

7. Lanfranc érsek egy XII. századi okirat-ábrázoláson

sok választási lehetősége maradt, mint hogy megszilárdítsa hatalmát az újonnan elfoglalt területeken, és alapvetően védekezésre rendezkedjen be. Nem engedhette meg, hogy megossza katonai erejét a felsorolt ellenségek elleni fellépés és egy újabb angliai offenzíva között. A Flandriával kötött szövetség már 1071-ben felbomlott, a kibontakozó konfliktusban pedig nagyra becsült alkirálya, Guillaume Fitz Osbern is életét vesztette. Nem sokkal ezután Anjou grófja, Fulk támogatásával Maine-ben tört ki felkelés, melynek során elűzték a Le Mans-i normann helyőrséget, nyugaton pedig a bretonokkal gyűlt meg Vilmos baja, és az ellenségeskedés 1086-ig tartott, amikor Alain, Bretagne grófja feleségül vette Vilmos Constance nevű leányát.

Vilmosnak egy angliai normann felkeléssel is szembe kellett néznie. A hódítást követő években a normannok megmaradása Angliában az egységtől és a parancsnokuk iránti hűségtől függött, ám Vilmos elvárásait néhány báró annyira túlzottnak tartotta, hogy Herefordi Roger és Ralph norfolki gróf 1075 elején, amikor Vilmos Normandiában tartózkodott, puccsot szervezett ellene. A lázadók ígéretet kaptak a támogatásra Dániából, az angol trón odaígérésével pedig rávették az utolsó tekintélyes angol főurat, Waltheof huntingdoni grófot a csatlakozásra. A konspirációra hamar fény derült, Rogert és Waltheofot pedig árulás vádjával bíróság elé állították, ahol a normandiai és angliai jog eltérései miatt más-más büntetést szabtak ki rájuk. Roger élete hátralévő részét börtönben töltötte, Waltheofot ellenben kivégezték, így ő lett a normannok keze által mártírsorsra jutott kevés angol egyike. Az angol lázadó sorsa afféle hasznos figyelmeztetésként szolgált, ezután már csak a saját családjából származó főurak merészeltek szembeszállni a királlyal.

II. VILMOS (RUFUS) URALKODÁSA (1087–1100)

Hódító Vilmos 1087-ben hunyt el Rouenban, miután halálos sebet kapott az I. Fülöp francia király elleni hadjárat alatt a Norman Vexinben található Mantes-nál. A királyt a caeni Szent István-apátsági templomban helyezték örök nyugalomra *(24. kép)*, mely részben síremléknek épült, részben a pápa felé tett gesztusként a házassága miatti vezeklés gyanánt. Vilmos a szigetország meghódítása után az apátságnak adományozta az angol koronát, a lándzsát és a jogart. Halála után Normandia legidősebb fiára, Robert Curthose-ra szállt, az angol trónt pedig második életben lévő fia, Vilmos Rufus örökölte. Nem egészen világos, hogy a két ország miért került felosztásra az utódok között, ám valószínű, hogy Vilmos meg akarta büntetni idősebbik fiát a normandiai felkelésben játszott szerepéért, sőt számos jel utal arra, hogy Vilmos Normandiától is meg akarta fosztani Robertet. Mindamellett lehetséges, hogy Vilmos Rufus egyáltalán nem tudta volna megszerezni az angol trónt, ha Lanfranc érsek nem lép közbe és nem akadályozza meg, hogy Robert elorozza a fivére elől. Orderic Vitalis az alábbi jellemzést adja Robertről:

> Robert személy szerint derék, igen bátor férfiú volt, szellemes társalgó és megnyerő személyiség, ám sokszor meggondolatlanul cselekedett, emellett szóban és tettben is gyakran túlzásokba esett, így elfecsérelte a vagyonát és gyakran tett bőkezű ígéreteket, ám ezeknek nem lehetett sok hitelt adni.

Robert vonzerejéhez és bátorságához kevés kétség férhet. Az első keresztes hadjárat idején is derekasan helytállt, amikor állítólag sem a keresztények, sem a pogányok nem tudták őt kiütni a lova nyergéből. Ítélőképességének hiányosságai a leginkább talán 1078-ban ütköztek ki, amikor a Normandia fölötti hatalom megszerzése érdekében lázadást szított, és sikertelen ostromot intézett Rouen ellen. Ráadásul amikor Robert töltötte be a hercegi tisztet, az apja által Normandiában kiépített hatalom nagyrészt elenyészett. Ugyanakkor kérdés, hogy Hódító Vilmos vajon miért nem zárta ki őt végképp az örökségből? Valószínű, hogy Robert számos normann báró támogatását is maga mögött tudhatta, akik korábban hűségesküt tettek neki. Normandia csak a tinchebrai-i ütközet (1106) után egyesült újra Angliával, amikor I. Henrik legyőzte Robertet, és az angol király ismét megszerezte a normann hercegi titulust.

II. Vilmos trónra lépése ismét felszínre hozta Angliában a trónutódlás körüli nézeteltéréseket. Robert támogatói az elsősorban Shrewsbury-i Roger és a durhami püspök nevével fémjelzett normann nemesi körből kerültek ki, akik egységes irányítás alatt szerették volna látni az elhunyt uralkodó anglo-

normann területeit. 1088-ban ostrom alá vették a durhami várat *(14. kép)*, és számos királyi erődítményt sikerült elfoglalniuk, köztük az egyik legerősebbet, Bristolt, mely Gottfried coutences-i püspök és unokaöccse, Mowbray-i Robert northumbriai gróf birtokába került. A lázadók között ott találjuk Hódító Vilmos féltestvérét, Bayeux-i Odót is, aki jelentős, sőt talán döntő szerepet játszott Anglia elfoglalásában és az azt követő konszolidációban, ugyanakkor 1082-ben lázadást szervezett I. Vilmos ellen, aki a halálos ágyán vonakodva bár, de szabadon engedte őt. Odo végül megadta magát a rochesteri vár mellett. Jellembéli hiányosságai ellenére Vilmos Rufus kiváló hadvezér hírében állt, aki uralkodása alatt számos lázadást vert le.

II. Vilmos 1090-ben és 1091-ben Normandiában vezetett hadjáratokat, 1092-ben azonban Cumberland nyugati részére és Westmorlandre irányította figyelmét, melyek még mindig a skótok uralma alatt álltak. Várat építtetett Carlisle-ban (1092), és anglonormannokat kezdett telepíteni az északnyugati országrészbe. II. Vilmos uralkodásának hátralévő részére az udvari intrikák, a viták és a külső fenyegetettség nyomta rá bélyegét. Válaszul megszilárdította az angliai normann uralmat, valamint katonai expedíciókat indított Skóciába és Walesbe, és a király mindkét stratégiai jellegű programja alkalmával számos várat építtetett. Amikor 1096-ban Robert normandiai herceg keresztes hadjáratra indult, tízezer márka ellenében elzálogosította a hercegséget, ám nem sokkal Vilmos Rufus 1100 augusztusában bekövetkezett halála után visszatért, és visszavette a hatalmat. Apjához hasonlóan Vilmos Rufus is terjeszkedő politikát folytatott, a halála körüli időkben kinyilvánította szándékát a kontinensen mélyebben fekvő néhány terület, elsősorban Aquitania elfoglalására. Egy feljegyzés szerint éppen azon a napon, amikor az Új-erdőben szervezett vadászaton halálos sebet kapott, megkérdezték tőle, hol tölti majd a karácsonyt, mire ő azt felelte, hogy Poitiers-ben. Egy későbbi angol király a XII. században valóban elérte ezt a célt, de csak azután, hogy az Anjou-ház lépett a normann dinasztia örökébe.

A legtöbb forrás egyetért abban, hogy II. Vilmos nem számított népszerű uralkodónak: az egyházat lényegében puszta jövedelemforrásnak tekintette, és feszült viszonya Anzelm érsekkel odáig fajult, hogy 1097-ben elkoboztatta a főpap birtokait. Az Angolszász Krónika úgy jellemzi II. Vilmost, mint akit „majdnem minden alattvalója gyűlölt", és lehetséges, hogy a király végül merénylet áldozata lett – egyesek tudni vélték, hogy fivére és utódja, Henrik parancsára gyilkolták meg.

I. HENRIK (1100–35)
Rufust Hódító Vilmos legfiatalabb fia, I. Henrik követte a trónon. Jelenléte az Új-erdőben Rufus Vilmos halálakor lehetővé tette, hogy rátegye kezét a Winchesterben lévő államkincstárra, mialatt fivére, Robert – aki egyébiránt megragadhatta volna az alkalmat, hogy bejelentse igényét az angol trónra – még mindig keresztes hadjáraton volt. Henrik angol érzelműbb volt két normann elődjénél. Első felesége Matilda angolszász hercegkisasszony volt, Edgar herceg unokahúga (a második pedig Louvaini Adelaide). Henrik uralma a normann jog- és intézményrendszer megerősödését hozta; ennek egyik eleme az erdőkre vonatkozó szabályozás, mely az ő uralkodása idején volt a legszigorúbb. Ugyancsak Henrik teremtette meg a törvényi kereteket és a pénzügyi alapokat annak az országnak a kormányzásához, melyet a hódítás óta gyakorlatilag erőszak alkalmazásával irányítottak. Különösen nagy horderejű az az intézkedéssorozat, melynek révén főbírája, Salisbury Roger közreműködésével növelte az államkincstár szerepét. A főbíró azon tehetséges, ám alacsony származású tisztviselők egyike volt, akiket Henrik nevezett ki fontos hatalmi pozíciókba, hogy ellensúlyozza a főurak hatalmát. A király az 1100-ban kiadott Koronázási Oklevélben garantálta a magánszemélyek jogait a bírói túlkapások ellen, a *Leges Henrici Primi* (I. Henrik törvénykönyve) pedig átfogó képet nyújt a korabeli szokásjogról.

Henrik uralma idején nem került sor jelentősebb zavargásokra, de a politikai természetű problémák Angliában és a kontinensen is megmaradtak, s ezeket a király újabb katonai válaszlépésekkel igyekezett rendezni. Henrik arra törekedett, hogy Angliából Normandiába száműzze a potenciális felforgatókat, ám ez csak oda vezetett, hogy fórumot teremtett egy esetleges Anglia elleni támadáshoz az olyan ellenséges érzületű bárók számára, mint Robert de Bellême és Guillaume de Mortain. 1101-ben Robert herceg sikertelen támadást intézett a szigetország ellen, amely alighanem ráébresztette Henriket a hercegség fölötti kontroll megszerzésének fontosságára, még ha az állam elfoglalása nem is jöhetett szóba.

1105-ben, nem sokkal húsvét előtt Henrik ütőképes haderő élén partra szállt a Cotentin-félszigeten azzal a szándékkal, hogy közvetlen irányítása alá vonja Normandiát. Bár porig égette Bayeux városát, és megvesztegetés útján elérte, hogy Caen megadja magát, a falaise-i erődítményt nem sikerült elfoglalnia, és augusztusban visszatért Angliába. Közel egy éven át itt tartózkodott, s közben külön-külön fivére, Robert herceg és Robert de Bellême is látogatást tett nála békekötési céllal. 1106 júliusában azonban Henrik a seregével együtt ismét Normandia földjére lépett, és szeptemberben ostrom alá vette Guil-

laume de Mortain városát, Tinchebrai-t. Szeptember 28-án – vagyis pontosan negyven évvel azután, hogy Hódító Vilmos partra szállt Angliában – egy normann király vezette angol sereg normann földön támadást intézett egy normann haderő ellen, melynek parancsnoka az angol trón megszerzésére áhítozott. Az alig több mint egyórás ütközetben – melyről a jelek szerint egyik fél sem tartotta fontosnak bővebb leírást adni – Henrik teljes győzelmet aratott. Normandia és Anglia ismét egyetlen uralkodó fennhatósága alá került. A király leromboltatta az összes felhatalmazás nélkül emeltetett várat, viszszavette a Hódító Vilmos halála óta adományozott birtokokat, és ugyanolyan szigorú pénzügypolitikát vezetett be a hercegségben, mint korábban Angliában. A csata után Guillaume de Mortaint megvakították és élete hátralévő részére fogságba vetették. Edgar herceget, Robert herceg közeli barátját, aki maga is részt vett a csatában, szabadon engedték, és 1125-ben bekövetkezett haláláig nincs nyoma a krónikákban. Robert herceget fogolyként Devizesbe, majd Cardiffba szállították, itt halt meg 1134-ben.

Normandia megszerzése után Henrik arra összpontosította erőforrásait, hogy védműveket létesítsen a Csatorna partján, valamint a skót és a walesi határ mentén, illetve megerősítse a már meglevőket. Kővárakat építtetett stratégiai fontosságú helyeken, és több várost is – például Carlisle-t – fallal vett körül. A Csatornát átszelő hajózási útvonal odébb tolódásával (nem sokkal I. Henrik megkoronázása után a korábbi helyett egyre inkább a Purbeck és a Cotentin-félsziget közötti szakaszt kezdték használni) hatalmas erődítményeket építettek Corfe-nál, Warehamnél, Portchesternél és Carisbrooke-nál az újonnan fontossá vált partszakasz védelmére.

Henrik utolsó évei a trónutódlási problémák jegyében teltek, miután egyetlen törvényes fia, Vilmos herceg odaveszett a flotta ékköve, a Fehér Hajó elsüllyedésekor. 1127-ben Henriknek sikerült elérnie, hogy bárói hűségeskűvel tegyenek hitet lánya, Matilda szolgálatára, de mikor elérkezett az idő, a főurak nem tartották magukat fogadalmukhoz. 1135-ben, amikor a király a Rouentól délre fekvő lyons-i erdőkben vadászgatott, belázasodott. Betegségét állítólag orsóhal okozta, melynek fogyasztását az orvosa határozottan megtiltotta, és a király december 1-jén, a vadászházában jobblétre szenderült. Számos törvénytelen gyereke közül egyedül Gloucesteri Róbert volt mellette. Az uralkodó holttestét 1136. január 4-én szállították át Angliába, és a Readingben általa alapított hatalmas cisztercita kolostorban helyezték örök nyugalomra.

Henrik utódja a királyi trónon Hódító Vilmos Adela lányától született unokája, Blois-i István lett (1135–54), Mortain és Boulogne grófja, több mint 2000 km^2 földterület ura Lincolnshire-ben és Kentben. István a Gottfried Anjou-kapcsolatait ellenző normann főurak és az egyház segítségével szerezte meg a koronát, ám erélytelensége hamar elidegenítette korábbi támogatóit, és 1138-ben Róbert gloucesteri gróf, Matilda féltestvére átpártolt az ellentáborhoz és felkelést szervezett a király ellen. Nem sokkal ezután skót csapatok törtek be angol területre, s bár a northallertoni csatában vereséget szenvedtek, elfoglalták Northumbriát és Carlisle-t, később pedig Durhamet is. 1139-ben egy sereg élén maga Matilda is angol földre lépett, és nemsokára Nyugat-Anglia nagy részét az ellenőrzése alá vonta.

István uralkodása „az anarchia kora" néven vonult be Anglia történelmébe, amikor is kisebb megszakításokkal 19 éven keresztül polgárháború dúlt a király és Matilda hívei között. Egy krónikás arról panaszkodik, hogy az ország tele van várakkal, de csak kevés van közülük, melyeket a király építtetett. Az anarchia idején az ostromlók által végrehajtott nagyszabású építési munkálatokkal párhuzamosan a templomokat és a kolostorokat is megerősítették. A szerzeteseket kiűzték a bridlingtoni és a coventryi kolostorokból, valamint a romsey-i apátságból, illetve falat vontak a templomok köré [pl. Merringtonban (Durham grófság), a Tours-i Szent Mártonról elnevezett doveri kolostornál vagy Thetfordban], a readingi kolostor szomszédságában pedig várat emeltek.

Uralkodása idején jó néhány olyan vár került ki István fennhatósága alól, melyet még elődei építtettek. Ezek vagy Matilda ellenőrzése alá kerültek, vagy olyan főurak birtokába jutottak, mint Ranulf chesteri gróf, aki megkaparintotta Lincoln várát. A polgárháború nagyszerű alkalmat kínált a főnemesek számára, hogy megerősítsék befolyásukat azokban az országrészekben, ahol eleve nagy kiterjedésű birtokokkal rendelkeztek. Így szerezte meg Baldwin de Redvers Exetert, Miles de Gloucester Herefordöt, Simon de Senlis Northamptont, Hugh Bigod pedig Norwichot. 1143-ig még a londoni Tower *(15. kép)* is Geoffrey de Mandeville ellenőrzése alatt állt, aki évente változtatott oldalt a küzdelemben. A feljegyzések szerint a főurak „a birtokaikon igénybe vett kényszermunkával alaposan próbára tették az ország teherbíró képességét". Az erődítmények fölötti királyi hatalom megrendült, és mindenfelé sietve felhúzott, nem engedélyezett várak nőttek ki a földből.

Noha nem számított többé az ország kizárólagos urának, István korántsem volt tehetségtelen hadvezér, s bár jó néhány királyi várat elvesztett, sike-

rült helyettük újakat elfoglalnia. Például 1136-ban megszerezte Exetert Baldwin de Redvers-től, akitől Carisbrooke átadását is kierőszakolta. 1138-ban a bedfordi várat vette be Miles de Beauchamp-tól, valamint Shrewsburyt Guillaume Fitz Alantől. 1139-ben rákényszerítette Rogert, Salisbury püspökét az általa megerősített malmesburyi, sherborne-i, devizes-i és salisburyi várak átadására, továbbá Alexander lincolni püspököt Newark és Sleaford átengedésére. Egyedül Nigel ely-i püspök nem engedelmeskedett, de miután István átkelt a lápvidéken, nem sok erőfeszítésébe került, hogy elfoglalja a várat, és a saját lovagjaiból helyőrséget telepítsen oda. 1144-ben csaknem 80 munkását gyilkolták le, akik éppen ideiglenes földvárat építettek a lincolni vár mellett. 1139-ben földből készült erődítményrendszert építtetett szemközt a corfe-i várral, mely „István gyűrűje" néven vált ismertté, s mint Sir Howard Colvin megjegyzi, „nem érdemtelenül vált egy olyan király mementójává, aki alighanem mestere lehetett az effele átmeneti jellegű, földből készült védművek helyének megválasztásához, illetve azok felépítéséhez".

1141-ben István fogságba esett Lincolnnál, és több hónapon át volt rabságban, míg végül kicserélték Gloucester grófjával, miután Matilda erői vereséget szenvedtek Winchesternél, ahol ostrom alá vették a királypártiak birtokában lévő Wolvesey-kastélyt. István 1145-ben Farringdonnál aratott győzelme fordulópontot jelentett, és Matilda – akinek saját népszerűtlensége és a gloucesteri gróf 1147-ben bekövetkezett halála jelentősen meggyengítette a pozícióit – 1148-ban visszavonta erőit. István uralkodásának utolsó évei viszonylagos békében teltek, ugyanakkor vitába keveredett az egyházzal, és fiát, Eustache-t sem sikerült elismertetnie trónörökösnek. Az 1153. november 6-án megkötött winchesteri szerződés formálisan is véget vetett a polgárháborúnak. A megállapodás értelmében a trónt I. Henrik unokája, Matilda és Anjou Gottfried fia, Plantagenet Henrik örökli majd, István egyetlen életben lévő fia, Vilmos surrey-i gróf pedig busás kárpótlást kapott.

AZ ANGLIAI NORMANN URALOM ALKONYA?

Egy év sem telt el a winchesteri szerződés megkötése után, és István halott volt, s vele a normann dinasztiának is magva szakadt. II. Henrik (1154–89), az első Anjou-házból származó angol király hamar helyreállította a rendet mind Angliában, mind Normandiában, ahol már 1150 óta magáénak mondhatta a hercegi titulust. II. Henrik újjáélesztette a régi jogintézményeket és kormányzati szerveket, s beépítette őket egy olyan igazgatási rendszer keretei közé, mely vetekedett a rómaival; a házasság útján, diplomáciai eszközökkel és fegyverrel megszerzett területek révén pedig a normann trón Anjou-házi

örököse a Cheviot-hegységtől a Pireneusok vonulatáig terjedő nyugat-európai területsáv urává vált.

Henrik szakértőkből álló hivatalnoki kart hozott létre, és számos figyelemre méltó reformot hajtott végre. Az 1166-os clarendoni határozattal megteremtette a bírósági rendszer alapjait, a birtokjogi ügyekkel foglalkozó törvényszékek (Possessory Assize, illetve Grant Assize) felállítása pedig nagyban hozzájárult a központosításhoz, és mérföldkövet jelentett a jogszolgáltatás fejlődésében. II. Malcolm skót király hűbéresküt tett Henriknek, emellett visszaszolgáltatta Northumbriát, Westmorelandet és Cumberlandet Angliának. II. Henrik a walesieket is leigázta, és az ír királyok is behódoltak neki. Uralkodását azonban erősen beárnyékolták azok a tragikus események, melyek Becket Tamás canterburyi érsekké történő kinevezése (1162) nyomán következtek be. Az egyház és az állam viszonyával kapcsolatos nézeteltéréseik oda vezettek, hogy Becketet száműzték, majd a Canterbury székesegyházban meggyilkolták. 1172-ben Avranche-ban a pápai legátus feloldozta az őszinte bűnbánatot gyakorló Henriket, akinek uralmát ezután civakodó fiai 1173–74-es lázadása nehezítette meg: a fiúk az elégedetlenkedő bárók és a skót főurak támogatásával apjuk ellen fordultak. II. Henrik 1189-ben vereséget szenvedett fiától, Richárdtól és a vele szövetséges II. Fülöp Ágost francia királytól, s nem sokkal ezután meghalt Tours-ban.

Egyes történészek nagy jelentőséget tulajdonítanak ennek a történésnek, és az angliai normann uralom idő előtti lezárulásaként aposztrofálják, ám a normann kormányzati struktúra tovább élt. Talán különösnek tűnhet számunkra, hogy mind az angliai, mind a szicíliai normann dinasztia fontosabbnak tartotta a család fennmaradását, mint a vérvonal tisztaságát, épp ezért más európai uralkodóházakkal együtt ők is kívánatosnak tartották a más dinasztiákkal való összeházasodást. Lehetséges, hogy csak a történelmi múltba visszatekintő, az uralkodói családok nemzedékrendjét elkülöníteni igyekvő történész bukkan olyan cezúrákra, melyek nem feltétlenül léteznek. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy az Anjou királyok az elnevezésüket leszámítva lényegében normannok voltak. Elég egy pillantást vetnünk a második Anjou király pályafutására, hogy észrevegyük az európai ügyek tekintetében végbement hangsúlyeltolódást, mely a normann hódítás óta volt megfigyelhető. I. (Oroszlánszívű) Richárd (1189–99) nemzeti hős volt és maradt, de királyként mindössze kétszer járt Angliában: először három, később pedig két hónapot töltött a szigetországban. Richárdnak I. Henrik volt a dédapja, és a dédunoka úgy uralkodott, ahogy egy normann királyhoz illett: keresztes volt, és

aktív külpolitikát folytatott, aki számára az államhatárok nemigen jelentettek akadályt.

E rövid politikai áttekintést azzal a megállapítással érdemes zárni, hogy 1200 táján Anglia és Franciaország ügyei olyan szinten kapcsolódtak össze, ami az 1066-os hódítás nélkül elképzelhetetlen lett volna. Ironikus módon – legalábbis ha figyelembe vesszük, hogy közös gyökerekkel rendelkeztek – a normann hódításnak az volt az egyik legmesszebb ható következménye, hogy jelentősen meggyengítette az Anglia és Skandinávia közötti kapcsolatokat, melyek az angolszász kor kései szakaszában oly szorosak voltak. A francia-angol kapcsolatok jelentőségét jól mutatja, hogy amikor I. Richárd keresztes hadjáratra indult, többek között Guillaume Longchamp-t, Ely püspökét és Coutances-i Waltert, Rouen érsekét bízta meg Anglia kormányzásával.

A XII. században Angliát szoros, ugyanakkor ambivalens jellegű politikai és kulturális kapcsolat fűzte a francia kultúrkörhöz tartozó területekhez. A normann hódítás óta Anglia a Csatornán átívelő államalakulat része volt, ahol a normandiai hercegi dinasztia uralkodott. Az angol arisztokráciát megfosztották birtokaitól, és egy másik elit foglalta el a pozícióit, mely normannak, vagy „jobb esetben" anglonormannak tartotta magát. A társadalmi berendezkedés tekintetében Anglia és a francia nyelvterület északi része közelebb került egymáshoz, mint korábban bármikor. A király és a nemesség egyetlen közös államnak tekintette a két részt, és amikor Hódító Vilmos 1087-ben bekövetkezett halála után a két terület átmenetileg különvált egymástól, azon voltak, hogy újraegyesítsék őket. Ugyanakkor a fejlődés paradox következményeként az idegen szabályrendszer bevezetése, illetve az angol hagyományok és szokások normann részről való figyelmen kívül hagyása elősegítette az angol identitás fokozatos újjáéledését. Kulturális értelemben Anglia és Normandia a XII. század folyamán a szétválás útjára lépett. Az angolok újból rátaláltak saját angolszász múltjukra, és büszkeséget éreztek iránta, a kontinens normannjai pedig egyre inkább a Capeting Párizs vonzásába kerültek. I. (Földnélküli) János uralkodása idejére a két államban meglehetősen eltérő identitás alakult ki. E tekintetben a tényt, hogy János király 1204-ben elvesztette a hercegséget (mely a franciákhoz került), úgy is értékelhetjük, hogy az esemény pusztán betetőzése volt annak az elkülönülési folyamatnak, mely már legalább fél évszázada tartott.

1200-ra Angliában – és kisebb mértékben Walesban – bizonyos fokú konjunktúra bontakozott ki, mindenütt dinamizmus és igyekezet nyomaira bukkanhatunk. Az ekkori intenzív építőmunka lenyomatai napjainkban is megfigyelhetők mind a falvakban, mind a városokban. De vajon a normannok

nélkül is terjeszkedni tudtak volna-e ezek a városok, és megváltozott volna-e az arculatuk? Újjáépültek volna-e a templomok, székesegyházak és kolostorok, s vajon épült volna-e több száz új vár? Kétségtelen, hogy a változások egy része akkor is végbement volna, ha más uralkodó elit van hatalmon. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a normannok eléggé különböztek az angolszászoktól ahhoz, hogy „hódítóként" és gyarmatosítóként tekintsenek magukra, s ennek megfelelően lépjenek föl. A XI. és a XII. században jó néhány változtatásra kerülhetett sor abból kifolyólag, hogy a normannok elég gazdagok, energikusak és kegyetlenek voltak ahhoz, hogy új arculatot adjanak egy régi országnak. És mi történt volna a normannokkal, ha Hastingsnél ők távoznak vesztesen a csatamezőről? Nem kétséges, hogy ugyanazt az utat járták volna be, mint az egykori Frank Birodalom területén létrejött királyságok és hercegségek, emellett hamarabb olvadtak volna be a feltörekvő Francia Királyságba, mint ahogyan történt. Valószínűleg nem lenne túl sok sajátosság, ami megkülönböztetné őket más népektől, kivéve talán a Szicíliában és Dél-Itáliában található bámulatos építészeti alkotásaikat. Anglia meghódítása akkora hírnevet és elismerést szerzett a normannoknak, amilyenre egyébként nem tehettek volna szert.

Különösen hangzik, hogy bár a normannok minden vonatkozásban angol földön érték el a legnagyobb sikereiket, Anglia elfoglalása hosszú távon angollá változtatta őket. Noha az új normann arisztokrácia kezdetben mélységesen megvetette az angolokat és szokásaikat, lényegében az angol társadalmi lét keretei között élte mindennapjat. Az angol hagyományok és intézmények fennmaradtak, mivel a normannok olyan mértékben integrálódtak az angol társadalomba, hogy végül az angolok voltak azok, akik „asszimilálták" normann uraikat.

NORMANDIA BUKÁSA

Noha az angliai normann dinasztia 1154-ben kihalt, az angol királyok további ötven évig uralkodtak Normandiában, ám e fél évszázad során állandó konfliktusban álltak a Francia Királysággal. A helyzetet módfelett elmérgesítették azok a viták, melyek az Anjouk hatalomra jutása és II. Henrik Aquitaniai Eleonórával kötött házassága (1152) révén angol ellenőrzés alá került francia területek birtoklása körül robbantak ki. Rouen a Pireneusok és Hadrianus fala közt elterülő, hatalmas kiterjedésű anglonormann terület közigazgatási központjává vált. A normann főváros jelentőségét mindenütt elismerték, lévén hogy a XII. században az angol királyokat a Westminster apátságban megtartott koronázási szertartás után a roueni székesegyházban ik-

tatták be a normann hercegi tisztségbe. A területszerzések után Nyugat- és Közép-Franciaország tágas vidékei angol érdekszférának számítottak, ami óhatatlanul konfliktushelyzetet eredményezett a francia koronával. Az Anglia és Franciaország között a kontinens különböző pontjain keletkező problémák súlya egyre inkább a francia koronabirtokok szomszédságában fekvő Normandiára nehezedett.

1173-ban mind Angliában, mind Normandiában jelentős szervezkedés indult meg Henrik ellen, melyben részt vett az ekkorra már elhidegült felesége, Eleonóra, a fiai és VII. Lajos francia király, de a lázadást még ugyanebben az évben sikerült levernie, miután ellenfelei sikertelen támadást intéztek Rouen ellen. Mindazonáltal II. Henrik és utóda, I. Richárd is magas adókat volt kénytelen kivetni Angliában a franciaországi háborúk finanszírozására. Az 1190-es években rakományszámra érkeztek a kincsek a Csatorna túlpartjáról a gyorsan csökkenő normandiai bevételek pótlására. 1196-ban Hubert Walter canterburyi érsek azt állította, hogy a megelőző két esztendőben a franciaországi háborúhoz való hozzájárulás gyanánt 1 100 000 ezüstmárkát adott át a királynak.

I. Richárd és II. Fülöp Ágost francia király a harmadik keresztes hadjárat idején váltak ellenséggé, s mialatt Richárd fogságban volt, a francia király kihasználta az alkalmat és megtámadta a Norman Vexint, majd elfoglalta Gisors-t, a fontos határvárost. Ezután Rouen ellen vonult, de a város Robert leicesteri gróf irányításával állta az ostromot, és a támadók kénytelenek voltak elvonulni. Richárd öccse, a későbbi János király alig várta, hogy kihasználva bátyja szorult helyzetét kiüsse őt a hatalomból, ezért hűségesküt tett a francia királynak. Beleegyezett abba, hogy feleségül veszi Fülöp Ágost testvérét, Alizt, majd visszatért Angliába, hogy lázadást szítson Richárd ellen. Anyja, a nagyhatalmú Eleonóra királyné elejét tudta venni a felkelésnek, de csak azután, hogy János feláldozta Fülöp Ágost normandiai és touraine-i területeit (1194).

Azután, hogy kiszabadult a németországi fogságból, 1194. május közepén Richárd száz hajóból álló flotta élén hazafelé tartott a Csatornán keresztül, hogy hosszú küzdelembe kezdjen, mely egészen öt évvel később bekövetkezett haláláig tartott. Miután visszaszerezte a Normandián kívüli elvesztett francia területeket, Richárd Les Andelys-nél hozzálátott a Château Gaillard nevű erőd, vagy ahogy emlegette: „az ő sziklán épült gyönyörű vára" megépítéséhez. Richárd személyesen felügyelte a Szajna egyik kanyarulatánál, stratégiai fontosságú helyen emelt, a táj fölé magasodó erődítmény építési munkálatait, melynek során az általa a Közel-Keleten megismert legújabb

1. Az Anglia megtámadása előtti normann katonai előkészületek a bayeux-i faliszőnyeg ábrázolásán.

2. Vilmos herceg és Harald herceg egyesült seregei támadást intéznek Conan doli vára ellen a Breton Határvidéken – bayeux-i faliszőnyeg.

3. Harald hűségesküt tesz Vilmos hercegnek, a helyszín valószínűleg a bayeux-i székesegyház. A bayeux-i faliszőnyeg ábrázolása.

4. *Stigand érsek királlyá koronázza Haraldot. A bayeux-i gobelin következő jelenetsorán a Halley-üstökös látható, melynek feltűnését baljós jelnek tekintették.*

5. *A bayeux-i faliszőnyegen a hastingsi vár építése is meg van örökítve. A munkálatokat a bal kezében pápai zászlót tartó Vilmos herceg felügyeli.*

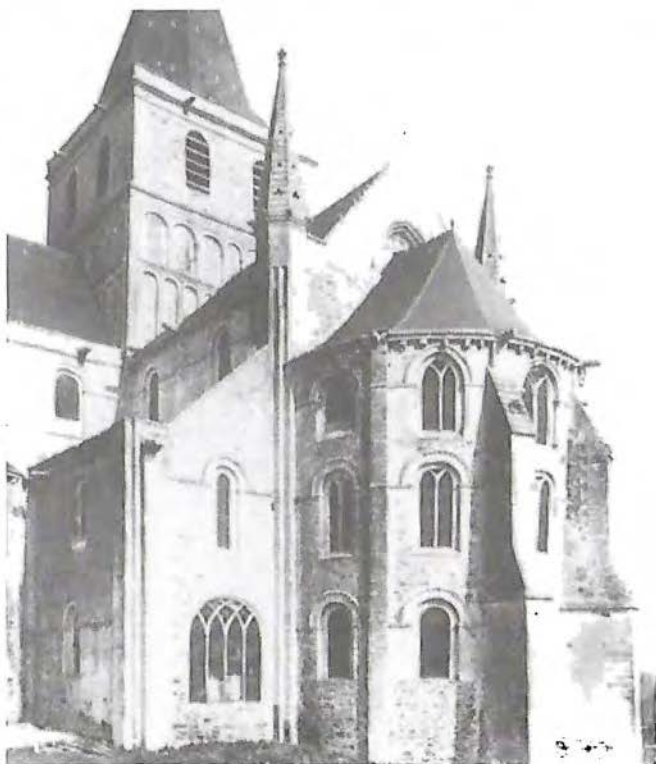

6. *Normann katonák fosztogatnak Hastings környékén a csata előtt. Bayeux-i gobelin.*

7. *A Caen közelében található Thaon plébániatemplomának gazdagon díszített külső fala (XII. század).*

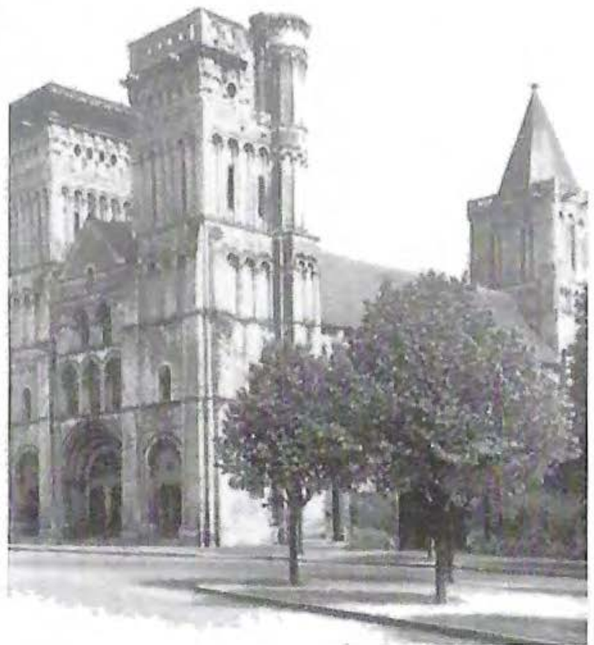
8. *A normandiai Cerisy-La-Forêt XII. században épült apátsági temploma.*

9. A XI. században épült jumièges-i apátsági templom maradványai. Az épület egyidős a Hitvalló Edward által emeltetett Westminster apátsággal.

10. A caeni Szentháromság apátság (Abbaye-aux-Dames), melyet Anglia meghódítása előtt építettek Vilmos felesége, Matilda számára.

11. *A caeni vár megmaradt masszív falai: a munkálatok még Hódító Vilmos idején kezdődtek, és a falakat később többször is átalakították.*

12. *A battle-i apátság főoltárának a helye, a krónikák szerint itt halt meg Harald király.*

13. *Anglia egyik leggazdagabb hasonló jellegű intézménye, a romseyi apácakolostor román stílusú falkiugrása. Ebből a zárdából érkezett I. Henrik felesége, Edit.*

14. Légi felvétel a normannok által épített durhami (Észak-Anglia) erődről. Középen a hatalmas székesegyház, jobbra a vár látható.

15. A londoni Towerről készült légi felvételen szépen kirajzolódnak a tudatosan kialakított védőgyűrűk.

16. Légi felvétel Totnesről (Devonshire). Jól látható, hogy az utcahálózat jellegét egészen a kép felső részén húzódó folyóig a vár (lent középen) határozza meg.

17. A battle-i apátság. A normann alapzatból kevés maradt meg, a szerzetesrendek feloszlatása után pedig az apátsági épületek egy részét lakóházzá alakították, mely jelenleg iskolaként működik. A felvétel középső részén az a terület látható, ahol Harald király felsorakoztatta az angol sereget, mielőtt a normannok támadást intéztek volna ellene (balra lent). A kép felső részén a normann várostervezés egyik példája, Battle városa látható, mely az apátság bejárata előtt terül el.

18. A kilpecki templom (Herefordshire) XII. század közepéről származó, román stílusban épült, finom kidolgozású, faragott bejárata.

19. Balra lent Román stílusú, ritkaságszámba menő négyszög alakú keresztelőmedence Norfolkból.

20. Jobbra lent I. Boemund antiochiai fejedelmet ábrázoló pénzérmék.

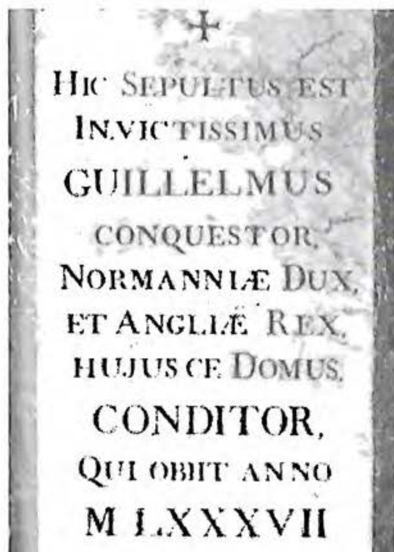

21. Fent Hódító Vilmos királyi pecsétnyomója.

22. Jobbra Normann sakkfigura Dél-Itáliából. A harcos páncélinget, kerek pajzsot és széles kardot visel.

23. Lent Kúfi (arab írásmód) mozaikfelirat a palermói Palatinus-kápolnában.

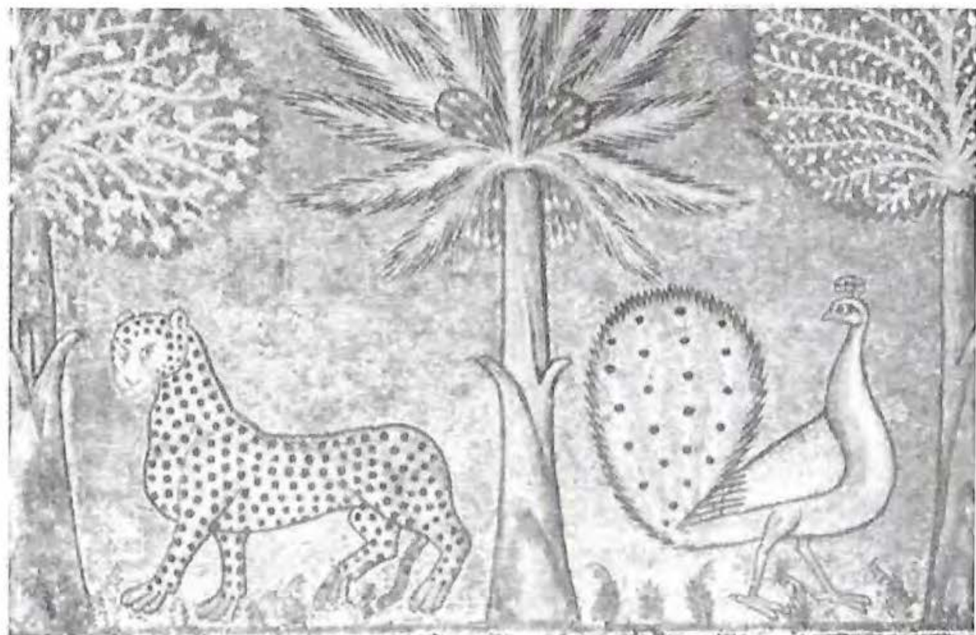

24. Balra Hódító Vilmos sírköve a caeni Szent István apátsági templomban. Az itt látható kőlap a XIX. századból származó utánzat, mivel az eredetit a XVI., majd a XVIII. században is eltörték.

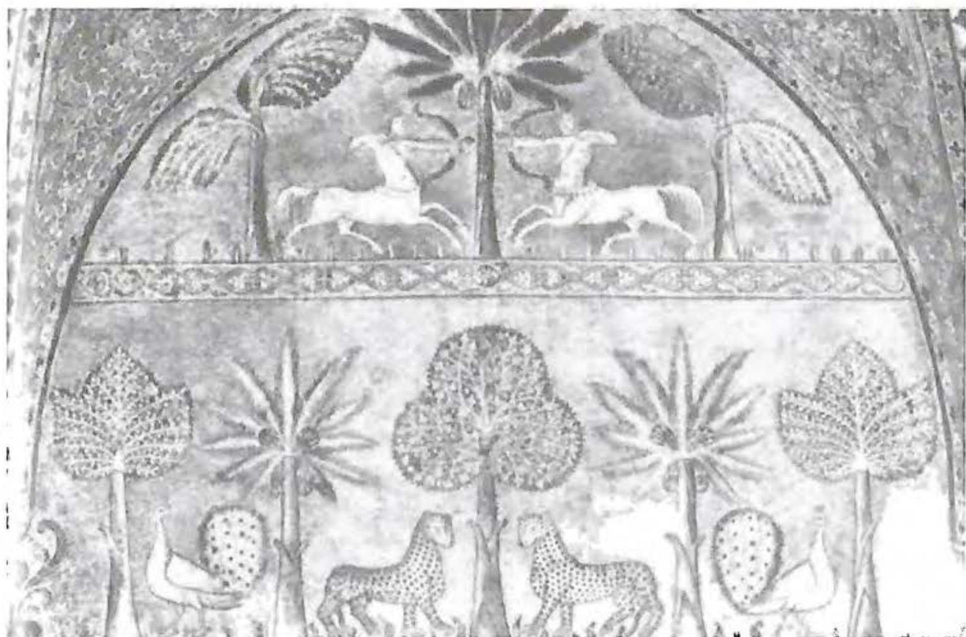
25. Fent Miniatúra Antiochia ostromáról.

26. Egzotikus növényeket és állatokat ábrázoló mozaik a palermói királyi palotából.

27. Krisztus ráhelyezi a koronát Roger szicíliai király fejére. A palermói Martorana templom mozaikábrázolásán Roger a bizánci császárok palástját viseli.

28. Vadászjelenet a palermói királyi palota mozaikdíszítésén.

29. A Mindenható Jézus ábrázolása a cefalùi székesegyház kupoláján.

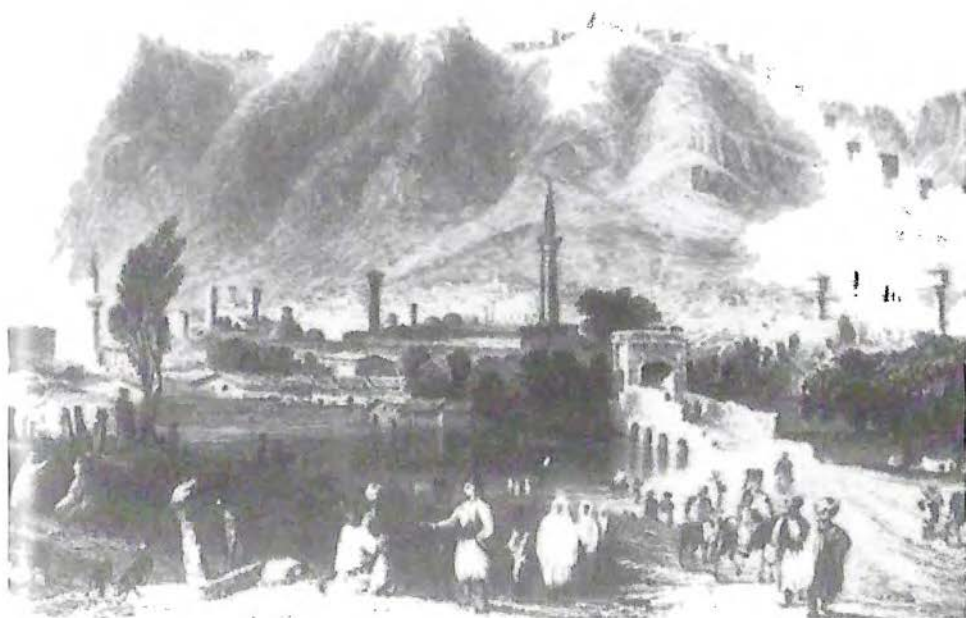

30. A norfolki Acre apátság nyugati falának jellegzetes álboltozata.

31. A palermói székesegyház keleti oldala.

32. A Westminster apátság normann kori feltételezett látképe.

33. Metszet a XVIII. századi Antiochiáról. A normann korból egyedül a városfal és a bástyák maradtak fönn.

34. A Ziza-vadászkastély a Palermótól északra elterülő parkban.

35. A Wye-folyó torkolata közelében épült chepstow-i (Dél-Wales) erőd, Guillaume Fitz Osbern főhadiszállása.

36. *A Remete Szent János apátsági templom Palermóban. Bár az épületnek keleties jellegű kupolái vannak, a kerengő nyugat-európai stílusban épült.*

37. *A Cotentin-félszigeten található Hauteville-la-Guichard település, a Dél-Itáliát és Szicíliát a XI. és XII. században uraló Hauteville-dinasztia származási helye.*

38. *A cefalùi székesegyház nyugati homlokzata a két hatalmas ikertoronnyal.*

39. A palermói normann palota.

40. A monrealei (Szicília) székesegyházhoz tartozó díszes kerengő.

műszaki-technikai megoldásokat alkalmazták. Élete hátralevő részében ez a vár lett a király főhadiszállása és kedvenc tartózkodási helye, noha megépítése és fenntartása hatalmas összegeket emésztett föl; például egyedül 1197–98-ban 49 000 fontot költöttek a védelmi munkálatokra. Normandiában folytatódtak a harcok, és 1198 folyamán, illetve 1199 áprilisában Richárd visszafoglalta a Norman Vexin nagy részét, többek közt Gisors-t is, mely 1198 szeptemberében adta meg magát. Az ostromot követő fejveszett menekülésben a feljegyzések szerint „akkora tolongás támadt Gisors kapuinál, hogy a híd leszakadt a tömeg alatt, és maga a francia király is... ivott a folyó vizéből". Annak az összecsapásnak, mely Richárd életébe került, semmi köze nem volt a normandiai eseményekhez. A király Châlus várának ostrománál kapott halálos sebet, amikor meg akart büntetni egy limousini bárót egy kincslelet kapcsán támadt vita során. Egy nyílvessző Richárd vállába fúródott; a sebesülés végzetesnek bizonyult, és a király 1199. április 6-án távozott az élők sorából.

Richárd halála után vitatott körülmények között az elhunyt király anyja, Eleonóra közreműködésével a kiskorú Bretagne-i Artúrt igyekeztek trónra ültetni. János figyelemre méltó határozottsággal rátette kezét a Chinonban lévő királyi kincstárra, majd Rouenba ment, ahol április 25-én beiktatták a normann hercegi tisztségbe. Ezután áthajózott Angliába, és május 27-én a Westminster apátságban angol királlyá koronázták. A francia királlyal vívott háború azonban folytatódott, és egy fegyverszüneti megállapodás ideje alatt Fülöp Ágost Château Gaillard és az Evreux-i grófság kivételével visszaszerezte a Vexint.

A francia seregek folytatták előrenyomulásukat nyugat felé, és Normandia fokozatosan feldarabolódott. 1203-ban János különösebb ok nélkül visszavonult Angliába, de ekkorra Kelet-Normandia nagyrészt már kikerült a fennhatósága alól. Fülöp Ágost seregei több helyen is mélyen benyomultak a hercegség területére. János király várnagyai feladták a délen fekvő Alençont és a Rouenhoz vezető vízi utat felügyelő Vaudreuil-t, de a hercegségnek az Eure és a Risel között elterülő nagy része is francia kézre került. Egyedül a Château Gaillard tudott komoly ellenállást kifejteni, és hat hónapon át, 1203 szeptemberétől 1204 márciusáig Roger de Lacy chesteri várkapitány vezérletével sikerült feltartóztatnia a franciákat. Az erőd 1204. március 8-án végül megadta magát, s a kapituláció lényegében a normandiai anglonormann uralom végét jelentette. Miután Fülöp Ágost bevette a Szajna partján épült hatalmas várat, a normann bárók nem sok ellenállást tanúsítottak vele szemben: Falaise, Caen, Bayeux, Cherbourg és Barfleur is harc nélkül adta meg magát. Mialatt Fülöp Ágost keleti irányból nyomult be a hercegség területére, a bre-

tonok nyugat felől támadtak, és előretörésük közben elfoglalták Mont St Michelt és Avranches-t. Rouen ostromára nem is volt szükség, mivel a város teljesen el volt szigetelve. 1204-ben, Szent Iván napján Rouen két másik erődítménnyel, az északon fekvő arques-i várral és az attól délre található verneuil-i erőddel együtt megadta magát a francia királynak. Az egykori normandiai hercegségből egyedül a Csatorna-szigetek maradtak angol fennhatóság alatt.

A francia győzelmet követően nem került sor a hercegség formális annexiójára, János és az utána következő angol királyok pedig fenntartották Normandiára vonatkozó igényüket. Fülöp Ágost elrendelte azon normannok földjeinek az elkobzását, akik Angliában tartózkodnak és egy meghatározott időpontig nem térnek haza. Földnélküli János hasonló tartalmú rendelet kiadásával válaszolt, mely a Fülöp Ágost mellé állt normannok földbirtokait érintette. Azoknak a főuraknak, akiknek Angliában és Normandiában is voltak birtokaik, le kellett tenniük a voksot valamelyik ország mellett, és le kellett mondaniuk a másikban lévő területeikről, vagyis lényegében arról kellett dönteniük, hogy angollá vagy franciává válnak-e. Kevés kivételtől eltekintve (közéjük tartozott például Guillaume le Maréchal) nem őrizhették meg mindkét identitásukat. Bár a franciák továbbra is külön tartományként tekintettek Normandiára, melynek megvannak a maga normann törvényei és szokásai, minden jel arra mutat, hogy Ralph Davis megállapításával élve:

> Amikor az angol és a francia király arra kényszerítette Normandia báróit, hogy válasszanak a két ország között, senki sem tiltakozott arra hivatkozva, hogy ő sem nem angol, sem nem francia, hanem normann. Ellenkezőleg: az angolok még angolabbá váltak, a franciák pedig még franciábbá, a történelem színpadáról megismert normannok pedig eltűntek.

Az 1259. évi párizsi szerződésben III. Henrik angol király cserében Gascogne birtokáért lemondott a Normandiára vonatkozó angol igényekről. I. Edward uralkodása idején és a százéves háború során az angolok visszafoglalták Normandiát és Nyugat-Franciaország nagy részét, de a hercegség politikai autonómiája a mondott időszakban megszűnt.

5.

AZ ANGLONORMANN ANGLIA ÚJ ARCULATA

Anglia meghódítását a normannok legnagyobb politikai és katonai teljesítményeként tartják számon. A hastingsi csata után Angliának új uralkodói dinasztiája, új arisztokráciája, új egyházszervezete, új művészeti és építészeti stílusa és – legalábbis az udvari körökben – új nyelve lett. A normannok, akiket egy istenfélő keresztény vezetett, rendkívül magabiztosak és fennhéjázóak voltak; ez volt az első és egyetlen alkalom, hogy egy keresztény haderő el tudta foglalni Angliát. A normann hódítás Angliára és angolokra gyakorolt hatásának természetéről és mértékéről hosszú ideje figyelemre méltó vita zajlik. A normann hatalomátvétel következményei helyenként nyilvánvalóak: ilyenek például a gyarmati építkezés minden önfelmagasztaló stílusjegyét magukon viselő erődítmények és székesegyházak. Más, például a nyelvben, az irodalomban vagy a helységnevekben bekövetkezett változásokat ellenben sokkal nehezebb nyomon követni.

Közvetlenül a hódítás után a normannok igyekeztek megbékíteni a legyőzött angolokat, az 1066 utáni években Vilmos formailag és tartalmilag is Hitvalló Edward kormányzati struktúrájának fenntartására törekedett, és megpróbált vezető szász személyiségeket bevonni a királyi udvarba, a hadseregbe és az egyházszervezetbe. A normann hatalomgyakorlás csak 1070-től, egy sor jelentős felkelést követően vált elnyomóbbá, a katonai jellegű megtorló akciók mellett a feudalizmus kontinentális változatának szabályrendszerét is szigorúbban kezdték alkalmazni. A király és a hűbérbirtokkal rendelkező főurak közötti kapcsolat egyre inkább a katonai szolgálaton alapult. A had-

szervezetet is megreformálták, Normandiához hasonlóan Angliában is immár a jól képzett lovasság adta a hadsereg gerincét.

AZ ANGLONORMANN SZIGETORSZÁG ARCULATÁNAK MEGVÁLTOZÁSA

1086-ra a Domesday Book lapjain elénk táruló Angliában a 180 legnagyobb földbirtokos illetve nagyhűbéres közül csak egy maroknyi volt angol etnikumú, a becslések szerint az új földtulajdonosok 4-5000 szász főurat szorítottak ki birtokaikról. A földek egyötöde királyi tulajdonba került, a fennmaradt területek nagy része pedig egy szűk nemesi kör, Hódító Vilmos kegyeltjei birtokába jutott, akik részt vettek Anglia meghódításában, illetve később csatlakoztak hozzá francia területről vagy Németalföldről. Az ország anyagi javai és a hatalom egy szűk normann elit kezében összpontosult, úgy becsülik, hogy az angol földterületek kb. fele egy nem több mint tíz emberből álló csoport ellenőrzése alatt állt, akik jórészt Vilmos rokonságából kerültek ki. A régi rend felbomlásával az egykori grófságokra épülő hatalmi szervezet is a múlté lett, melynek helyén Vilmos egy új, a feudalizmus kontinentális változatának megfelelő földbirtok-hierarchián alapuló modellt igyekezett meghonosítani. Elvileg minden föld a király tulajdonát képezte, még a legnagyobb főurak is csak nagyhűbéresek lehettek, akik katonai szolgálat ellenében birtokolhatták földjeiket; a katonai szolgálat mint jogviszony arra terjedt ki, hogy e főurak meghatározott számú lovagot voltak kötelesek kiállítani, akiknek évente legfeljebb 40 napra a király rendelkezésére kellett állniuk. Ezzel a megoldással Vilmos fenntartotta magának a jogot arra, hogy kizárólagos földtulajdonos legyen, egyúttal tapasztalt, megbízható lovas hadtestekkel helyettesítette a szász *fyrd*-rendszert (népfelkelés).

A katonaállítási kötelezettség mindazonáltal nem jelentett súlyos terhet a nagyhűbéresek számára, akiknek nagy része a kértnél több katonát tudott kiállítani. Kötelezettségüknek a kisebb nemesek és lovagok hűbéri láncolata révén tudtak eleget tenni, akiknek a szolgálatért cserébe uradalmat juttattak. Ráadásul a földbirtokkal nem rendelkező, a főnemesek állandó kíséretét alkotó főállású lovagok segítségével – akik a normann hódítás legfontosabb örökségét jelentő földesúri várak katonai személyzetét alkották – az új birtokaikon élő őshonos angolszász lakosságot is féken tudták tartani. Számos angol főúr és szabad státusú lakos vált bérlővé és fizetett meghatározott menynyiségű járadékot mezőgazdasági terményeiből a normann nemesnek annak fejében, hogy megtarthassa volt saját tulajdonú földbirtokai egy részét.

A walesi határ mentén található palotagrófságok urai, vagyis Chester,

Shrewsbury és Hereford grófjai számos rájuk ruházott királyi kiváltsággal és hatáskörrel rendelkeztek, ám a királyság többi részében Vilmos még annál is nagyobb hatalommal bírt, mint Normandiában *(8. ábra).* Minden grófságban ő volt a legnagyobb földbirtokos; a grófságok (melyek megőrizték régi szász formájukat, de a korábbi „shire" megnevezéssel szemben egyre inkább a „county" szót használták rájuk) kormányzását pedig újonnan kinevezett tisztviselőkre, ún. sheriffekre bízta. Hivatali idejük idején a sheriffek a királyi birtokon éltek, és a normandiai várgrófok összes hatalmi jogkörét a magukénak tudhatták. A világi igazságszolgáltatás fölötti ellenőrzés joga visszakerült a koronához. Kirekesztette a grófokat a grófságok bírósági fórumairól, ahol a sheriffek gyakran egyedül, a püspökök nélkül bíráskodtak, sőt még a földesúri magánbíróságok működését is különleges tisztviselők felügyelték, akik az összes világi ítélőszék tevékenységét ellenőrizhették, és minden grófságban ők vetették ki a királynak járó adókat.

A NORMANN VÁRÉPÍTÉS ANGLIÁBAN

A hódítás után Vilmos legelső feladatai közé tartozott, hogy mind politikai, mind katonai értelemben szilárd hatalmi bázist építsen ki Angliában. Korábban már láthattuk, hogy e célkitűzése eléréséhez a várépítést választotta a legalkalmasabb eszköznek. A várépítés legkorábbi, 1066 és 1071 közötti szakasza lényegében ugyanolyan séma szerint zajlott, mint a Britanniának a rómaiak által a Kr. u. I. században történt meghódítása utáni erődítési munkálatok. Elmondhatjuk, hogy amennyiben a lovasság döntötte el a hastingsi csatát, a várépítés bizonyult a megszállás legfontosabb tényezőjének. A szigetország déli partszakaszán, Exeter és Dover között egymás után nőttek ki az erődök a földből, de az ország belsejében, a Lincolnig és Yorkig húzódó területen is épült néhány vár. Anglia nyugati részén és a walesi határvidéken sűrűbben követték egymást az erődítmények; ebben a térségben északnyugaton a chesteri vár volt az utolsó ilyen jellegű építmény, délen pedig a Wye folyó torkolatánál épült chepstow-i erőd *(35. kép)* jelentette a végpontot. Az északnyugati védműláncolat lényegében egybeesett az ún. Icknield Street vonalával, amelyet a rómaiak eredetileg az elfoglalt britanniai területek északnyugati határvonalának szántak. Az 1070-es évek elején több várat is építettek az említett vonaltól északra, főleg azokon a területeken, ahol lázadások törtek ki a normannok ellen, emellett minden egyes grófság székhelyén is sietve felhúztak egy-egy erődítményt, ahonnan a normann hatóságok elláthatták igazgatási feladataikat, s melyek hadászati szempontból is eleget tettek funkciójuknak. 1086-ra már legalább ötven olyan vár volt Angliában, melyről vannak bizo-

8. A XI. századi Anglia sebezhető részein létesített határvédelmi tartományok

nyitékaink, de kétségtelen, hogy ennél lényegesen több ilyen építmény lehetett, ám róluk nem maradtak fönn feljegyzések az egykorú dokumentumokban *(9. ábra).*

A városokon kívül, falvakban és vidéken emelt várakat abból a célból építették, hogy helyi és regionális szinten biztosítsák az új normann arisztokrácia hatalmát; ezek különösen a problémás országrészekben – például a walesi és a skót határvidéken – fordultak elő nagyobb számban. A várakat elsősorban földből és fából építették, és *motte and bailey* néven vonultak be a köztudatba: a normann–francia *motte* szó földvárat jelent, míg a *bailey* a hozzá kapcsolódó körülzárt udvarrészre utal. Ezek hamar felépíthető, a kéznél lévő anyagokból is elkészíthető építmények voltak, melyeket ha leromboltak, gyorsan újjá lehetett építeni. Az itt elhelyezett lovasság ellenőrzése alatt tudta tartani a környéket, és a földvár biztos menedéket kínált a normannoknak, amikor a helyzet rosszabbra fordult. A várak kiválóan ellátták feladatukat, vagyis Anglia elfoglalását és alávetését, később pedig Wales déli részének és Írországnak a leigázásában is kulcsszerepet játszottak. A flandriai Merchamnál épült várról készített, XII. század elejéről származó leírás értékes információk-

9. Angliai erődök 1086-ban

kal szolgál ezekről az építményekről, alátámasztva az ekkortájt készült várakban folyó régészeti feltárások eredményeit:

> Az itt élő nemeseknél az a szokás..., hogy az ellenségeik elleni védekezéshez minél magasabb dombot emelnek, melyet olyan széles és mély árokkal vesznek körül, amilyennel csak lehet. A magaslat csúcsát megmunkált cölöpökből készült, igen masszív fallal övezik, amelyre őrtornyokat építenek aszerint, hogy milyen anyagi lehetőségekkel rendelkeznek. A fal által elkerített részen építik fel a házat *(domus)* vagy a vártornyot *(arx)*, ahonnét az egész környéket látni lehet. Az erődbe csak egy hídon keresztül lehet bejutni, mely a sáncárok külső falát köti össze a belső rész peremével, s melyet két, esetenként három pillér tart *(agger)*.

Amikor a normann hatalom a XII. század első felére megszilárdult, a várak nem annyira az őshonos angolszász lakosság féken tartásában, mint inkább a normann elit egymással folytatott küzdelmeiben, különösen a Blois-i István és a Matilda hívei között dúló polgárháborúban játszottak szerepet. A helyi

hadviselésre használt földvárakat kővárakkal helyettesítették, vagy kiürítették. A XII. század során mind elterjedtebbé vált a kőből készült vártorony, amit francia nyelvterületen *donjon*nak neveztek (a dominium szóból, mely a középkori latinban „uralom" jelentéssel is bírt). Nincsenek pontos ismereteink afelől, hogy a kőből készült vártorony honnan terjedt el, de lehetséges, hogy a X. és XI. századi Nyugat-Európa kőtornyai konstrukciójukat tekintve a bizánci és közel-keleti hasonló jellegű építményekből eredeztethetők. A legkorábbi utalás francia területen épült kővárra a Doué-la-Fontaine-i erődre vonatkozik, melyet Blois grófja építtetett a 950-es években, de Anjou grófja is a kővárak mellett tette le a voksot, amikor 990 táján a Touraine-ben található Langeais-nál kétszintes tornyot építtetett. Elképzelhető, hogy az első nagy angliai kőtornyok, például a richmondi (Yorkshire) tervezéséhez I. Richárd roueni erődje szolgáltatta a mintát, mely ugyan már régóta nem volt meg, de a bayeux-i faliszőnyegen megörökítették. Ugyanígy a chepstow-i vár igen korán épült kőtornya *(35. kép)* is, melyet még Guillaume Fitz Osbern kezdett építtetni, valószínűleg normann hercegi várak építészeti megoldásait tükrözi.

A várak a normann megszállás jelképei voltak, az angolszász lakosság görbe szemmel tekintett rájuk. A helyiek kezdetben szinte afféle titkos fegyvert láttak bennük, de az erődítmények fokozatosan az anglonormann mindennapok nélkülözhetetlen részévé váltak.

> A király az ország összes távoli vidékét felkereste, és a stratégiai fontosságú helyeken erődítményeket építtetett az ellenség támadásai ellen. Mivel a normannok által emeltetett várak az angol tartományokban meglehetősen ismeretlenek voltak, az angolok – noha szerettek harcolni és bátran küzdöttek – csak gyenge ellenállást tudtak kifejteni az ellenségeikkel szemben. (Orderic Vitalis)

NORMANN VÁROSÉPÍTÉSZET ANGLIÁBAN

A várral rendelkező város sajátos normann találmány volt, ami Normandiában erős városi központok kialakítását tette lehetővé (ilyen például Caen). A topográfiai bizonyítékok és régészeti leletek arra utalnak, hogy a várak felépítése több esetben is számottevő rombolással járhatott. A Domesday Book szemléletesen ábrázolja ezt a folyamatot, melynek során már meglévő építményeket kellett felszámolni ahhoz, hogy egyes grófságok székvárosaiban (például Shrewsburyben, Oxfordban és Lincolnban) helyet csináljanak a felépítendő erődnek. Yorkban a vár felhúzásához föl kellett áldozni a Domesday Bookban szereplő hét városnegyed egyikét; Lincolnban 160, Shrewsburyben pedig 51 házat bontottak le, de – igaz, kisebb mértékben – Cambridge-ben,

Canterburyben, Gloucesterben, Huntingdonban, Stanfordban, Wallingfordban és Warwickban is alkalmaztak ilyen „városrendezési" megoldásokat. Például Wallingfordnál a szász *burh* területén létesített nagy erőd alighanem egy nagy kiterjedésű beépített terület lerombolását tette szükségessé. Más *burh*ök, például Wareham (Dorsetshire), Worcester, Tamworth (Staffordshire) és Hereford topográfiai jellemzői is hasonló sémára utalnak, amikor is az új várat a régi szász város területén vagy annak közvetlen szomszédságában építették föl.

Az első 25 normann alapítású település közül 18 egy vár mellett épült, egyikük pedig, a Tyne folyónál létesített város magáról az új várról kapta a nevét (Newcastle). A mai Windsornál a régi szász települést, Old Windsort figyelmen kívül hagyva mészkő hegyfokra építették a várat, mely az egyetlen erőd a Temze völgyében London és Wallingford között. New Windsort (a jelenlegi város helyét) később hozzácsatolták a várhoz.

Old Sarum (Wiltshire) esetében a normannok egy történelem előtti korból származó földsáncot használtak a várépítéshez, mely jelenleg is Anglia leglátványosabb régészeti emlékei közé tartozik. A normann vár belső védművét képező, kör alakú földsánc egy magaslatot fog közre, melyet széles, mély árok vesz körül. Az építők az eredeti földsáncot és az alját megmagasították, illetve kimélyítették, s lényegében ezt tették meg a koncentrikus kialakítású vár külső udvarának, melynek talaját az árok kimélyítésekor kitermelt nagy mennyiségű mészkővel tették egyenletessé. Osmund püspök a terület északnyugati részén építhette meg az új székesegyházat, amikor a püspöki székhelyet Sherborne-ból 1075 és 1078 között ideiglenesen Salisburybe helyezték át. A katedrálishoz tartozó területet kelet felől töltés határolta. A jelek arra mutatnak, hogy közvetlenül a hódítás után volt itt egy város, ám ennek pontos helyéről nincsenek információink. Nyilvánvaló, hogy az erődítmény belsejében nem volt hely egy nagy kiterjedésű város számára, de a külső védművek mellett, mely a legkézenfekvőbb helynek számíthatott, vannak városépítészetre utaló nyomok.

Devizes-nél (Wiltshire) a vár és a város közötti kapcsolatnak sokkal nyilvánvalóbb jelei mutatkoznak. A település eredeti neve *(burgus de devisis)* jelzi, hogy a város két uradalom, Bishop's Canning és Potterne határán épült, melyek egyaránt Roger salisburyi püspök hűbérbirtokát képezték. Tudjuk, hogy a püspök 1120 körül várat építtetett itt a régi helyén, melyet 1113-ban romboltak le. Devizes az egyik legjobb példája annak a városépítészeti filozófiának, amikor a vár meghatározó szerephez jut a városkép és az úthálózat megtervezésekor. A jellegzetes, félkörívben kanyarodó utcák a vár védelmi

rendszerének a vonalával párhuzamosan haladnak. A város két külön piactérrel rendelkezik, melyek egymás mellett fekszenek és ívesen elkanyarodnak, szintén aszerint, ahogy a település magját képező vár határvonala fut. A kettő közül a külső piactér a korábbi építésű, a belső a későbbi kolonizáció eredményeként jött létre a várhoz tartozó udvaron.

Pleshey falujának (Essex) az arculata szintén hasonló vonásokat mutat. 1174-ben Guillaume de Mandeville engedélyt kapott II. Henriktől, hogy várat építsen közvetlenül a Chelmer folyó felső völgyénél, hét mérfölddel északnyugatra a későbbi Chelmsfordtól. A vár megnevezését (Pless) a földsáncon belül létrejött városra is alkalmazni kezdték. A fal hurok alakban futott végig a vár mellett, félkör alakú második várudvart képezve. Bár a településről nem maradt fönn kiváltságlevél, a polgáraira tett XIII. századi utalások azt jelzik, hogy Pleshey-nek városi ambíciói voltak. A település sosem terjeszkedett túl az eredeti határain, napjainkban pedig szabályos elrendezést mutat. Devizes és Pleshey mellett Richmondban (Yorkshire), Launcestonban (Cornwall), Wisbechben (Cambridgeshire), Totnesben (Devonshire, *16. kép*), Eye-ban (Suffolk) és Plymptonban (Devonshire) is félkör alakú utcahálózatot találunk, melyek elrendezését az adott vár védelmi rendszere szabja meg. New Buckenhamben (Norfolk) a város utcái a második várudvar alakjához igazodva négyzetháló alakban kerültek kiépítésre.

E várral megerősített városok egy része eleve halva született, vagy csak néhány nemzedéken keresztül tudott fennmaradni. Napjainkra sokszor jelentéktelenségbe süllyedt község maradt belőlük, mint például Richard's Castle és Kilpeck Herefordshire-ben, vagy Caus Shropshire-ben, ahol alig, vagy egyáltalán nem maradtak házak, az egykori városfalak és épületek emlékét pedig mindössze néhány földsánc őrzi. Egyes helyeken a város alig foglalt el nagyobb területet, mint a vár külső udvara, a walesi határon található visszafejlődött városok közül jó néhányban – például Cefnllysben, Dryslwynben, Dolforway-ban, Huntingdonban, Old Dynevorban, Bere-ben, Skenfrith-ben és Whitecastle-ben – nem sok jel mutat arra, hogy valamikor városi jogállásuk volt.

VÁROSTERVEZÉS

A középkor folyamán Angliában és Walesben számos új várost alapítottak. Beresford professzor 1967-ben kiadott, úttörő jellegű munkájában, a *New Towns of the Middle Ages* (Újonnan alapított városok a középkorban) című monográfiájában kimutatta, hogy közvetlenül a normann hódítás után rendkívül megnövekedett a városalapítások száma. E jelenség már a hódítás előt-

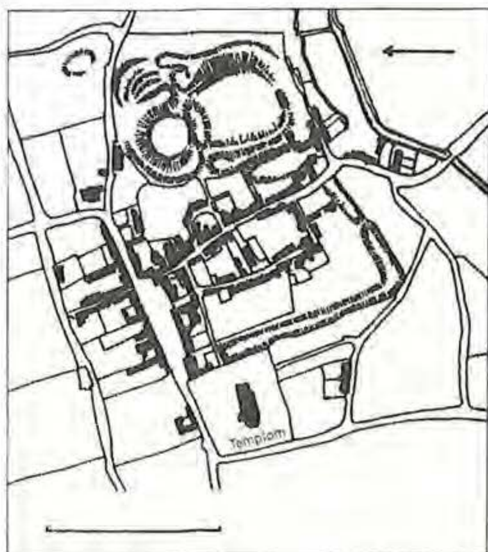
ti Normandiában is megfigyelhető, ahol 1066 előtt legalább 12 új várost hoztak létre. Maga Vilmos két várost is alapított Caennál, közel a hercegi székhelyhez, és ugyanígy járt el, amikor Mancroftot hozzáépítette Norwichhoz. Ami azt illeti, a Domesday Bookban fellelhető *novus burgus* kifejezés Norwichra vonatkozik, az egyetlen másik település, ahol használják, a shropshire-i Quatford. Mivel itt semmi nyoma városépítésnek, az utalás meghiúsult városalapítást tükrözhet, vagy ami valószínűbb, Bridgnorthra vonatkozik, mely néhány mérfölddel feljebb, a Severn folyó mentén épült.

Egy másik shropshire-i város, a walesi határvidék keleti peremén fekvő Ludlow az egyik legsikeresebb új alapítású középkori városok közé tartozik. St John Hope 1909-ben megjelent *Ancient Topography of the Town of Ludlow* (A régi Ludlow városának topográfiai jellemzői) című tanulmánya óta Ludlow a normann városalapítás klasszikus példájaként vonult be a köztudatba. A települést Roger de Lacy építtette a Teme-folyó partján, nagy kiterjedésű földesúri birtoka, Stanton Lacy határán a XII. század kezdetén. A várost három oldalról a Teme határolja; e természetes védvonalat homokkő hegygerinc egészíti ki, mely északon és nyugaton csaknem 30 m magas meredek sziklafalban végződik. Dél és délkelet felé a vidék szelíden belesimul a Teme völgyébe: a megtervezett középkori település utcáit ezeken a lejtőkön alakították ki. A várost uraló erődöt nem sokkal a hódítás után kezdték építeni, s valószínűnek tűnik, hogy az első utcákat már nagyjából tíz éven belül kijelölték. Száz évvel később, 1199-ben már egy nagy templom állt a jelenlegi Szent Lőrinc-plébániatemplom helyén.

1200-ra a városalapítás és -fejlődés folyamata alaposan előrehaladt. Kétségtelen, hogy az európai távolsági kereskedelem megélénkülése a normannok nélkül is elérte volna Angliát, ám lehetséges, hogy az urbanizáció nélkülük nem öltött volna ilyen jelentős méreteket. A normann városok a politikai hatalom, a közigazgatás és a gazdasági élet fontos centrumai voltak. A normannok elég rugalmasnak tervezték őket ahhoz, hogy a hátországukat is ellenőrzésük alatt tarthassák, ugyanakkor gazdaságilag is kiaknázhassák a vidékben rejlő lehetőségeket. Az eredetileg politikai és katonai központnak szánt városokat később alkalmassá tették arra, hogy jelentős kereskedelmi csomóponttá lépjenek elő *(10. ábra).*

FRANCIA KOLÓNIÁK

Számos korai alapítású városnál megfigyelhető, hogy francia városrészek vagy francia kereskedőkolóniák épültek az angol városnegyedek szomszédságában. Egyes településeken a franciák már meglévő városrészekben települtek le (pél-

10. Az acre-i vár és a körülötte elterülő város alaprajza

dául Stamfordban, Nottinghamben és Herefordban). Herefordba Guillaume Fitz Osbern hívott francia telepeseket, aki megadta nekik azt a privilégiumot, hogy a Breteuil sur Iton-i (Eure) szokásjog szerint intézzék ügyeiket, míg a város angol lakossága továbbra is a régi városjog szerint élte mindennapjait. A breteuil-i jogot később Nyugat-Anglia és Wales városai is széles körben átvették. Herefordban a jelek szerint a két közösség kezdetben területileg is elkülönült egymástól és külön vásárteret használt, ám az angol és francia szokások később fokozatosan egybeforrtak. Jó néhány más városban, például Pontefractban, Ludlow-ban és Richmondban (Yorkshire) is létesültek „francia kerületek".

Hódító Vilmos Nottinghamnél egy már létező angol–skandináv település mellett építtette föl a várat és a várost. A francia kerület – a városrész a továbbiakban ezt a nevet viselte – afféle toldalékát képezte az angol negyednek, de saját védművekkel, utcákkal és templommal rendelkezett. A mintegy 50 hektárnyi területet határoló új védelmi vonalon belül a szász *burh* északi és nyugati falát nem őrizték többé, 1086-ra pedig a sáncárkot is betemették és beépítették, de az elkülönülés a közigazgatás terén az egész középkorban fennmaradt, lévén hogy a két kerületnek külön sheriffje és bailiffje volt. A két városnegyed az öröklési jog tekintetében is igen eltérő gyakorlatot követett: az angol negyedben a szokásos elsőszülötti örökléssel szemben továbbra is az a szokásjog maradt érvényben, melynek alapján az ingatlant a legfiatalabb

gyermek örökli. A nottinghami városrendezés jól tükrözi Vilmos gondolkodásmódját és stratégiáját. Nottingham és környéke nagy jelentőséggel bírt a király számára, nem utolsósorban azért, mert igen közel feküdt a sherwoodi erdőhöz. Először is, a vár és a város felépítésével Vilmos meghatározóvá kívánta tenni a normann befolyást a térségben. Másodsorban: bár a régi angol várost leválasztották és részben kibővítették, nem rombolták le teljesen, így Vilmos igénybe vehette az óváros nyújtotta kényelem áldásait. Harmadrészt: a király kiaknázhatta az abban rejlő lehetőségeket, hogy Nottingham a hódítás előtt a központja volt egy öt településből álló laza szövetségnek egy olyan országrészben, mely jelentős volumenű kereskedelmet bonyolított a skandinávokkal.

AZ ANGLONORMANN EGYHÁZSZERVEZET

1070 és 1087 között, Hódító Vilmos uralma idején jelentős változások következtek be az angol egyházszervezetben, melyek részben a korábbi roueni egyházszervezeti átalakítások sémáját követték. Rögtön a hódítás után szorosabbra fonták az angol és a francia egyház kapcsolatait; Vilmos Valér pikárdiai szentnek adott hálát, amiért a hastingsi csata előtt kedvező szelet támasztott az Angliába való áthajózáshoz, és hálából a Valér-kolostornak adományozta az Essexben található tackleyi uradalmat. A következő évben a király a jumièges-i szerzetesek rendelkezésére bocsátotta a Hayling-szigeteket, hogy még emlékezetesebbé tegye új apátsági templomuk felszentelését. Vilmos a hastingsi csata színhelyén megalapította a battle-i apátságot *(17. kép)*, melynek főoltára pontosan ott áll, ahol Harald király elesett az ütközetben. A hagyomány szerint az apátság egy fogadalomnak köszönheti létét: Vilmos herceg a csata előtt állítólag megesküdött, hogy amennyiben Isten segedelmével övé lesz a győzelem, kolostort építtet, mely nem áll püspöki fennhatóság alatt. Valószínűbb azonban, hogy Vilmos 1070 körül tett fogadalmat, abban az évben, amikor a pápai legátus formálisan is újra megkoronázta, és a pápai hatóságok súlyos penitenciát szabtak ki a normannokra az angliai hódításkor és rendteremtéskor rendezett vérfürdők miatt. Az apátságba kezdetben a Loire menti Marmoutier-ből telepítettek át szerzeteseket. Mivel az egyenetlen terepen az építési munkálatok lassan haladtak, a kolostor felszentelésére csak 1094-ben került sor. Hódító Vilmos úgy rendelkezett, hogy halála után a battle-i szerzetesi közösség kapja meg királyi palástját, ereklyegyűjteményét és a hadjárataiban használt hordozható oltárát. E hagyatéki tárgyaknál azonban fontosabbak voltak az apátságnak adományozott földbirtokok – melyek révén a battle-i az ország egyik leggazdagabb kolostorává vált –, valamint a vi-

lági joghatóság alóli széles körű mentesség. A hódítás utáni évtizedben összesen mintegy harminc normann apátság kapott uradalmakat, ingatlanokat, templomokat és tizedszedési jogot Angliában.

Jóllehet a normannok félelemmel vegyes tisztelettel tekintettek az angol egyházra és annak hagyományaira, gyakran szkeptikusak voltak a szertartásaival és a szokásaival kapcsolatban, ugyanakkor a vagyonára is szerették volna rátenni a kezüket. Idegenkedtek régimódinak gondolt római katolikus szertartásrendjétől, idejétmúltnak tartott épületeitől és érthetetlen tanításaitól. A normannok kezdetben nem sok tiszteletet mutattak az angol szentek iránt, Lanfranc érsek például ezt írja: „Az angolok, akik között élünk, bizonyos szenteket kreáltak maguknak, akiket nagyra becsülnek. De amikor időnként végiggondolom a róluk szóló beszámolókat, erősen kételkedem szentmivoltukban." Lanfranc rokona, Pál apát nem volt ennyire visszafogott, és összetörette St Albans korábbi rendfőnökeinek a sírjait, akiket nemes egyszerűséggel „műveletlen féleszűeknek" nevezett. Abingdon új apátja megpróbálta kitörölni az általa „angol bugrisnak" tartott St Aethelwood emlékét, Walter apát (1077–1104) Eveshamben pedig tűzpróbának vetette alá a szentek ereklyéit, s csak azokat tartotta eredetinek és hitelesnek, melyek túlélték a próbát. Az angol szentekkel szembeni ellenségesség az első generáció letűntével oldódott, az egykorú krónikások ezután sokat tettek a leghíresebb szentek tekintélyének visszaállításáért, az egyház pedig kezdte felismerni, milyen anyagi lehetőségek rejlenek a szász ereklyék iránti érdeklődés nyomán szerveződő zarándokutakban.

Vilmosnak olyan püspökökre volt szüksége, akikben teljesen megbízhat, és akik afféle alkormányzói tisztet tölthetnek be az újonnan meghódított országban. Alig néhány év elteltével gyökeres személyi változtatásokat hajtott végre az angol egyházban; figyelemmel az egyháziak észak-angliai felkelésekben játszott szerepére, a király hozzálátott az angolszász egyházi hierarchia legmagasabb tisztségeit érintő szisztematikus személycserékhez. 1069-ben végül leváltották a normannok által oly durván támadott szász Stigandot a canterburyi érseki posztról, ahová Vilmos barátját és bizalmasát, Lanfrancot nevezték ki. Ezt követően a papi tisztségek megüresedésekor következetesen normann, illetve a kontinensről érkezett egyháziakkal töltötték be ezeket a posztokat, akiket nem annyira teológiai felkészültségük, mint inkább közigazgatási jártasságuk érdemesített a megtiszteltetésre. A jövevények térhódítása az angol intézményrendszerben annyira teljes volt, hogy Malmesbury Vilmos 1125-ben ekképp jellemezte a helyzetet: „Anglia az idegenek lakhelyévé és tulajdonává vált. Jelenleg nincsenek angol származású grófok, püs-

pökök és rendfőnökök, mindenfelé csak Anglia gazdagságán és javain élősködő idegenek vannak." A hódítás félig vallási jellege „magában foglalta a szász egyháznak a szerencsétlenül járt Harald királlyal kapcsolatban megfogalmazott kritikáját, és hozzájárult ahhoz, hogy a normann hódítás nemcsak politikai, hanem spirituális téren is teljes legyen". Vilmos és közvetlen utódai nemcsak a tekintetben folytattak szigorú és következetes politikát, hogy nem angolokat neveztek ki az érseki, püspöki és rendfőnöki posztokra, hanem az egyházszervezetet is radikálisan átalakították. Az egyházi bíráskodás, melyet a püspökök és főesperesek korábban csak a világi törvényszékeken keresztül gyakorolhattak, újonnan felállított egyházi bíróságokon zajlott, melyek a zsinat fennhatósága alá tartoztak. Az angol egyház és a Lanfranc hivatali ideje alatt rendszeresen ülésező zsinat a jogalkotás és az ítélkezés tekintetében ugyanolyan függetlenségre tett szert, mint amilyet Franciaországban élvezett. Canterburyi érseki megbízatása idején Lanfranc kiemelkedő diplomáciai, kormányzási és politikusi tehetségről tett tanúbizonyságot, melyek legalább annyira figyelemre méltóak voltak, mint hitszónoki képességei. Minden áhítatossága, szerzetesi buzgalma és Rómának való ösztönös engedelmessége ellenére Vilmoshoz való hűsége végül erősebbnek bizonyult, mint a pápaság iránti elkötelezettsége. Vilmos VII. Gergely pápához (aki 1073-ban, II. Sándor halála után került a Pápai Állam élére) fűződő viszonyát alaposan megterhelte a papi nőtlenség kérdése, a püspökök beiktatási jogának visszavonása és az, hogy a pápa kinyilvánította az egyház felsőbbrendűségét Vilmos hatalmával szemben. Lanfranc Vilmos melletti fellépése gyakorlatilag azt jelentette, hogy a király figyelmen kívül hagyhatta ezeket a pápai rendelkezéseket, és amikor háború tört ki a Pápai Állam és a Német-római Császárság között, Anglia semleges maradt.

Túl azon, hogy rátermett politikusnak számított, Lanfranc komoly egyházfi és elkötelezett egyházújító volt. Számos tanítványát és munkatársát vitte magával Angliába a bec-i és a caeni kolostorból, a legtöbbjüket magas egyházi tisztségekbe szánta. Köztük volt Pál nevű unokaöccse, akit St Albans apátjának neveztek ki, Gundulf, aki Rochester püspöke lett, s királyi megbízottként ő felügyelte a londoni Tower építési munkálatait is, valamint Gilbert Crispin, akiből westminsteri rendfőnök vált. Tíz évvel a hódítás után a worcesteri kivételével az összes angliai egyházmegyében a kontinensről érkezett papok töltötték be a püspöki méltóságot.

Vilmos és Lanfranc érsek egyetértett egy szigorú hierarchián alapuló egyházszervezet kiépítésében, s mindketten ragaszkodtak Canterbury vezető szerepéhez, mégpedig nemcsak Anglia, hanem az egész Brit-szigetek vonatko-

zásában. 1072-ben a windsori zsinat úgy rendelkezett, hogy a vidéken lévő összes egyházmegyei székhelyet át kell helyezni az adott egyházmegye egyik nagyobb városába. A döntés több fontos következménnyel járt, főleg amiatt, hogy a régi központok a köztudatban sokszor szorosan összekapcsolódtak a szentek ereklyéivel. A püspökségi székhely a Temzénél fekvő Dorchesterből átkerült Lincolnba, a sherborne-i Old Sarumbe, a selsèyi Chichesterbe, az elmhami Tehtfordon át Norwichba, a wellsi Bath-ba, a lichfieldi pedig Chesterbe. Bár nem sokkal ezután történtek bizonyos kiigazítások – I. Henrik egy-egy új egyházmegyét alapított az érsekségek területén: Ely-t Canterburyben és Carlisle-t Yorkban –, a zsinati határozatok több évszázadra meghatározták Anglia egyházmegyei térképét. A püspökök utasításba kapták, hogy alkalmas személyeket nevezzenek ki egyházi tisztviselőkké, az egyházmegyéket főesperesi kerületekre osztották, az utóbbiakat pedig még tovább tagolták esperességekre, kialakítva ezzel az egyház közigazgatási struktúráját a reformációig és azon túl. Míg Normandia területén a rómaiak létesítettek közigazgatási központokat, melyek egészen a francia forradalomig fennmaradtak, Angliában a normannok voltak azok, akik létrehozták az egyházszervezeti hálózatot.

Az évszázados egyházszervezet átalakítása ellenére Szent Dunstan X. századi, alapvetően klastromi reformjai túlélték a hódítást, és elősegítették annak a sajátosan brit megoldásnak a térnyerését, hogy a püspöki székhelyeket a kolostori templomokba helyezik. A normann püspökségek közül nyolcnál találkozhatunk azzal a szervezeti modellel, hogy az apátsági templom jelenti a püspöki székhelyet, a püspök a rendfőnöki tisztséget is betölti, a perjel pedig a kolostor működtetéséért felelős. Az átszervezés azonnali hatásai többek közt abban mutatkoztak meg, hogy az új egyház immár olyan léptékű építkezésekbe foghatott, mint a nagy bencés kolostorok, a székesegyházak pedig építészeti eredményeiket tekintve versenyre kelhettek a nagy kolostori templomokkal.

A kulturális hasonlóság az anglonormann uralkodó elit és a francia anyaország között (ahonnan a szerzetesség intézményeinek és reguláinak a nagy része származott) azzal járt, hogy a kontinentális Európa szokásai Angliában is hamar meghonosodhattak. Az 1066 utáni jelentős birtokadományozás anyagi tekintetben kiváló lehetőséget kínált a szerzetesség terjedésére. A hódítás következményeként jelentős birtokállomány és gazdagság halmozódott föl egy szűk normann réteg kezén. A megszerzett javaknak köszönhetően a helyi uradalmi nemesek egyik napról a másikra mágnásokká váltak, és azt tapasztalhatták, hogy lényegesen nagyobb bevételeik vannak annál, mint ami-

hez korábban hozzászoktak. Mivel természetüknél fogva kegyesek voltak, és volt érzékük a diplomáciához, a többletbevétel bizonyos hányadát templomok és székesegyházak javadalmazására fordították, és a fölösleges földek egy részét is – leginkább azokat, melyek az adományozás időpontjában mezőgazdasági szempontból csak marginális jelentőségűek voltak – könnyű szívvel az újonnan alapított kolostorok rendelkezésére bocsátották, hogy biztosítsák helyüket a mennyországban.

A templomalapítás és -építés első hullámának eredményeként új székesegyházak létesültek Worcesterben, Rochesterben és St Albansben, de kezdetben viszonylag kevés kolostor épült, ami alól Battle, Lewes és Shrewsbury jelenti a figyelemre méltó kivételt. A hódítástól számított ötven éven belül több száz kisebb szerzetházat és plébániatemplomot kezdtek építeni, melyeket sok esetben főnemesi uradalmak vagy várak közvetlen szomszédságában alapítottak. 1066 után a templomok dedikációja terén óriási változás következett be: a szász személyiségek gyakorlatilag eltűntek a képzeletbeli névadási listáról, s helyüket egyre inkább a kontinensen ismert szentek nevei vették át, a templomokat az angolszász és kelta szentek helyett Katalin, István, Mihály és egyéb szentek oltalmába ajánlották. Emellett a hódítás utáni nagyjából száz év során számos már meglévő szász templom esetében „kicserélték" a korábbi szentet olyanra, aki ismerősebb volt a normannok számára.

KIRÁLYI ERDŐK

Az egykorú krónikások és az utókor történészei által a normann királyokat ért bírálatok egy része az Anglia nagy kiterjedésű területein életbe léptetett, drákói szigorúságú erdőtörvényekre vonatkozik. Az Angolszász Krónika az 1087-es esztendővel kapcsolatban fontosnak tartotta kiemelni, hogy „Vilmos király szigorú védelemben kívánta részesíteni a szarvasokat, épp ezért törvénybe iktatta, hogy aki elpusztít egy szarvasbikát vagy szarvasünőt, vakíttassék meg... Annyira szerette a nemes járású szarvasokat, mintha az apjuk lett volna." A XII. században volt egy időszak, amikor a normann erdőtörvények hatálya Anglia nem kevesebb mint egyharmad részére terjedt ki. Ez a fajta törvényi szabályozás meglehetősen eltért az anglonormann szokásjogtól.

A vadászat már a normann kor előtti angol királyoknak is kedvelt időtöltése volt, akik vadrezervátumokat létesítettek a célra, bár e területek jogi értelemben nem számítottak erdőnek. Egy XII. századi hamis okirat Kanutnak tulajdonítja az erdőtörvényeket, hogy azok szász eredetét bizonygassa, s ami azt illeti, Kanut valóban súlyos bírságot helyezett kilátásba azoknak, akik az ő saját kedvtelése céljából elkülönített területen vadászni mernek, emellett

Hitvalló Edward erdőgondnoki hálózatot is működtetett. Vagyis jóllehet a szászoknál az erdő nem kapott hangsúlyos szerepet, a királyi erdők koncepciója létezett. A kenti erdőségben található Kingswood („Királyerdő") már a szász éra középső szakasza óta ezt a nevet viselte, és bizonyos területek – ilyen például Woodstock Chase Oxfordshire-ben – a szász királyoknak voltak fenntartva.

Az erdőtörvények a XII. század folyamán fokozatosan szigorodtak, és csak 1216 után kezdtek enyhülni, amikor a korona már nem tudta mederben tartani azt a mély ellenérzést, amelyet a törvény és a végrehajtásáért felelős tisztviselők váltottak ki az alattvalókból. Mindazonáltal kétséges, hogy az erdőtörvények valaha is annyira szigorúak lettek volna, mint ahogy az egykorú leírásokból kiolvasható, sőt bizonyosnak látszik, hogy a XIII. században már meglehetős rugalmassággal alkalmazták ezeket a szabályokat. A jog megsértéséért kirótt pénzbüntetés sok esetben nem volt több az éves bérleti díjnál, a fakitermelésért kiszabott büntetések pedig valójában a kereskedelem egyik formáját takarták.

Hódító Vilmos halálakor (1087) épp csak elkezdődött a királyi erdők intézményi kereteinek megteremtése, a mondott időpontra a későbbi királyi erdők alig egynegyedénél tették meg a szükséges lépéseket. A Domesday Bookban leltárba vett 25 ilyen státusú erdőnél ugyan már ekkor is több volt, de a számadat világosan jelzi, hogy a folyamat épp csak elkezdődött. Számos erdőről, például a sherwoodiról és az eppingiről csak a XII. században történik először említés (1154-ből, illetve 1130-ból), és a jelek szerint I. Richárd idején is volt egy vadászterületté alakítási hullám (immár a harmadik), valószínűleg az elsőként 1221-ben említett neroche-i erdőt (Somersetshire) is ekkor vonták be a királyi erdők rendszerébe.

A Hampshire-ben található Új-erdő arról vált nevezetessé, hogy példátlanul kiterjesztették az erdészeti bíráskodás illetékességi területét. A közhiedelem szerint Hampshire jelentős részéről az újonnan betelepített szarvasok kényelme érdekében kitelepítették a lakosságot, ám számos elismert szaktekintély vitatja ezt, azt állítva, hogy csak viszonylag csekély mértékű beavatkozásról lehetett szó. A feljegyzések alapján egészen a hódítástól nyomon kísérhetjük a windsori erdő közigazgatási értelemben vett kiterjesztésének folyamatát. 1066-ban a jelek szerint még csak Windsor környezete tartozott hozzá, ám amint az a Domesday Book számos bejegyzéséből kitűnik, Vilmos 1086-ra jelentősen kijjebb tolta a határait. A XII. század közepére már Berkshire, Buckinghamshire, Oxfordshire, Middlesex és Surrey nagy részére is kiterjedt, a XII. századra pedig egészen Hampshire-ig ért. Ám egy 1225-ben

végzett erdőfelmérés eredményeként – mely azt volt hivatott megállapítani, mely részeket kellene az erdőtörvény hatálya alól kivonni – csak a Windsor környéki eredeti terület maradt meg királyi erdő státusban.

Területét tekintve az Új-erdő állt az első helyen, mely mintegy 325 km^2-nyi erdőséget és tisztást foglalt magában, a második legnagyobb, a sherwoodi rengeteg pedig kb. 200 km^2-en terült el. Jó néhány erdőt, például a weybridge-it (Huntingdonshire) vagy a hatfieldit (Essex), alig 4 km^2-nyi csalitos alkotott, míg mások (például a chute-i Wiltshire-ben) mindössze elszórt facsoportokból álltak, és nem volt megkülönböztethető magjuk. Durva becslések szerint a királyi erdők legnagyobb kiterjedése idején az erdőtörvények hatálya – a királyi és privát jogalkalmazás tekintetében – az ország területének egyharmadára terjedt ki, miközben a XII. században Anglia területének alig több mint 15%-át borították erdőségek.

Kora középkori erdőségekről írott, figyelemre méltó munkájában Oliver Rackham legalább 142 angliai erdőséget különböztet meg, melyek egy részéről – például az ardeni erdőről Warwickshire-ben – nem sok dokumentum áll rendelkezésünkre. A 142 erdőből 86 állt a király felügyelete alatt. Az erdők birtoklása a legnagyobb nemesi családok hatalmának legfőbb státusszimbólumát jelentette; közéjük tartoztak például Richmond grófjai, az egyháziak közül ugyanakkor csak Durham és Winchester püspökei kaptak erdőre vonatkozó tulajdonjogot. Cheshire-ben a wirrali, delamere-i, mondremi és macclesfieldi erdők mind grófi tulajdonban voltak. Mindazonáltal megjegyzést érdemel, hogy az okiratokban használt „chase" (vadászterület) szót következetlenül alkalmazták a korona és az alattvalók által használt erdők megjelölésére.

Egyes vélemények szerint a normann uralkodók nemcsak amolyan királyi kedvtelésnek tekintették a vadászatot, hanem nélkülözhetetlen tevékenységnek is az udvar élelemmel történő ellátására, s ez indokolta a különleges vadvédelmi törvények bevezetését. A kora középkori királyi udvarok élelmezése nagyban függött az erdei vadak mennyiségétől, és az uralkodók készek voltak arra, hogy a birtokukban lévő földterületek nagy részét afféle rezervátummá nyilvánítsák, ahol a vadak biztonságban lehetnek. Az udvari útleírások tanúsága szerint a királyokat és udvartartásukat erősen foglalkoztatta, hogy útjuk során közel maradjanak a királyi vadállományhoz. Annak ellenére, hogy a normann királyok szenvedélyes vadászok hírében álltak, meglepően kevés utalást találhatunk arra, hogy személyesen vették volna üldözőbe a vadat, a szarvas elejtése rendes körülmények között a hivatásos vadászok feladata volt. A XII. század közepétől vezetett kincstári számadások (az ún. Pipe Rolls) je-

lentős mennyiségű vad elejtéséről számolnak be, emellett megtudhatjuk belőlük, hogy a húst sózás útján tartósították, s hogy miként szállították.

A normannok dámszarvasokat hoztak a Közel-Keletről, hogy ily módon fedezzék hússzükségletüket az alacsony húshozamot biztosító angliai tájakon. A hasonló „történeti háttérrel" rendelkező nyúl- és fácánállomány betelepítése szintén a normannok vállalkozó szellemét dicséri, akik a növénytermesztés és a szarvasmarha-tenyésztés mellett így próbáltak alternatív élelemforráshoz jutni a mezőgazdasági szempontból nem jövedelmező térségekben. Az Angolszász Krónikának az 1087-es esztendőről szóló bejegyzései között, Hódító Vilmos nekrológjában nem olvashatunk arról, hogy a dámszarvas a király kedvenc állatai közé tartozott volna. A feltételezések szerint e kérődzők először a XI. század elején jelentek meg a szigetországban a második vadaskert- és erdőlétesítési hullám részeként, elképzelhető, hogy az állatok a szicíliai normann kapcsolat révén kerültek Angliába. Szicíliának az 1060-as években történt meghódítása után a normannok megismerkedtek a vadállatok karámban való tartásának muzulmán és klasszikus hagyományaival. Bárhonnan hozták is őket, a dámszarvas nagyon hamar meghonosodott Angliában.

A királyi erdők a XII. század vége felé érték el legnagyobb kiterjedésüket, a XIII. század közepére azonban, amikor megszaporodtak az egyes erdőkről szóló feljegyzések, területük már csökkenőben volt. Bár az erdőknek a törvény hatálya alóli kivonása több évszázados, egészen a XIX. századig tartó folyamat volt, és az adminisztratív rendelkezések közül jó néhány az egész középkorban érvényben maradt, a valódi királyi erdők csak viszonylag rövid életű jogintézményt jelentettek Anglia történelmében. Egyedül a normann királyok, és ők is csak a hatalmuk csúcsán tudták e rendszert felállítani és működtetni, épp ezért a királyi erdőt mint jelenséget a normann kori Anglia sajátosságának kell tekintenünk.

6.

AZ ANGLONORMANN TÁRSADALOM

A normann kori világ bizonyos értelemben kozmopolitább volt a jelenkorinál. Az államok és fejedelemségek határai folyamatosan változtak, és csak ritkán őrizték őket, ami azzal járt, hogy az emberek mozgását nemigen korlátozták etnikai vagy politikai megfontolásokból. Az európai társadalmak nemzetközi jellege különösen udvari szinten volt megfigyelhető, ahol a különböző uralkodói dinasztiák közötti házasságkötés nemcsak bevett szokás, hanem egyenesen elvárt dolog volt. Ennek megfelelően a XI. és XII. századi élet számos aspektusa, különösen a zenei és irodalmi alkotások, illetve műfajok sem korlátozódtak egyes országokra, hanem egész Európában elterjedtek, igaz, helyi változatokban.

A társadalmi szokások tekintetében a normannokat „durva és némileg barbár népként" tartották számon. Valószínűleg igaz lehet Stenton megállapítása, miszerint a normannoknak „a művészet és az irodalom terén kevés olyan alkotásuk volt, mely egy lapon lenne említhető egy angol munkájával". Ám az anglonormann társadalom az őshonos angol lakosság szokásainak és a kontinens kulturális hagyományainak összeolvadása folytán figyelemre méltó művészi és irodalmi teljesítményeket volt képes felmutatni. Az Itáliából érkezett egyházi személyek, Lanfranc és Anzelm *(13. kép)* tevékenysége különösen jól példázza a hitélet területén végrehajtott, külhoni minták alapján véghezvitt változtatásokat. Ami az anyagi kultúra luxustermékeit és vívmányait illeti, a legtöbb normann bárónak majdnem ugyanolyan volt az életvitele, mint angolszász elődeinek, legfeljebb valamivel fényűzőbbek voltak, mindamellett nem sok jel mutat arra, hogy a normann főurak első generációja különösebben pazarló életmódot folytatott volna.

A szilárd normann fennhatóság ellenére a hódítás után viszonylag kevés, valószínűleg nem több mint ötvenezer normann volt Angliában, szemben az itteni lakosság mintegy kétmilliós tömegével. A normann dominancia ennek megfelelően jórészt a társadalom felső rétegeire volt jellemző. Bár valóban érkeztek francia telepesek a szigetországba, akik jó néhány városban alapítottak kolóniákat, a népességmozgás mértéke még a skandinávok X. századi normandiai betelepülésének nagyságrendjét is jócskán alulmúlta, és semmiképp nem volt mérhető a római kor utáni germán bevándorlás volumenjéhez. Ami azt illeti, a normandiai településnevek nemrégiben elvégzett vizsgálata arra enged következtetni, hogy a hódítás után nem túl nagy számban ugyan, de angol telepesek érkeztek Normandiába, emellett az angolok zarándokként és zsoldosként is képviseltették magukat a déli és keleti irányú migrációban. A hódítást követően az angolok igen távoli helyekre is eljutottak, többek között Konstantinápolyban is ott találjuk őket, ahol kisebb száműzött-kolóniát hoztak létre.

A Vilmossal érkezett harcosok többnyire Rouen környékéről származtak, de voltak köztük bretonok is (akik elsősorban Anglia délnyugati részén és a Richmondi Honorbirtokon települtek le), emellett a Cotentin-félsziget is képviseltette magát, miként egyes hatalmasságok (például Bayeux-i Odo) bérlői is jelen voltak. A franciák és angolok közti különbségtétel tovább szélesítette a társadalmi szakadékot, mivel a normann jog a társadalmi státus tekintetében nagyobb védelmet biztosított a franciáknak, mint az angoloknak. A normann szabályozás szerint a lovag és a jobbágy között sokkal nagyobb volt a távolság, mint a szászoknál a lovag és a gróf között, a hűbéri berendezkedés átalakulása a feudalizmus szigetországban történő kiépülését jelezte. A király hűbérbirtokokat adományozott a báróknak, akik viszont lovagokat fogadtak szolgálatukba. A földesúri udvarház által összefogott hűbérbirtokot szétosztották a katonai szolgálatot teljesítő bérlők között, akik között szintén létrejött egy hierarchikus viszony. A társadalom alsóbb rétegeihez tartozókat egységesen *villanus*oknak (jobbágy) nevezték, mely szónak kezdetben nem, csak a XII. század közepétől volt negatív kicsengése.

A szolgastátusúak alighanem kevesebb hasznot hajtottak, mint „szabad" paraszt társaik, akik kemény robotszolgáltatással (vagyis munkavégzési kötelezettséggel) tartoztak uruknak, így – talán némi meglepetésre – a normann Angliában eltörölték a rabszolgaságot. A Domesday Book összesítései szerint 1086-ban a népesség 12%-a volt rabszolgának tekinthető. Angliában számos rabszolgapiac működött; közülük talán a bristoli a legismertebb, mely virág-

zó kereskedelmet folytatott Írországgal. A XII. század végére a rabszolgák gyakorlatilag eltűntek a feljegyzésekből. Az egyház az 1120-as években még olyan rendeletet adott ki, mely a társadalmi státusban való visszavetéssel büntette az egyháziak ágyasait. Lehetséges, hogy a formális rabszolgastátus jelentősége azért csökkent, mert a normann nemesek sajátjuknak tekintették a bérlőiket, és a birtokaikon élő összes ember fölött rendelkeztek bizonyos jogokkal. A tendencia az volt, hogy az összes mezőgazdasági termeléssel foglalkozó személyt egyre inkább jobbágynak tekintették, ami jól tükrözi, hogy a legtöbbjük lefelé csúszott a társadalmi ranglétrán. Ráadásul a normann feudalizmus idején a szabad státusúak legfontosabb privilégiumai, vagyis a katonáskodási jog és azon lehetőség, hogy eskü alatt tanúskodhattak bíróságok előtt, szintén csorbát szenvedtek.

A NŐK HELYZETE AZ ANGLONORMANN KORBAN

A hódítást követően a nők mind a jogok tekintetében, mind az egyházban alacsonyabb státusba kerültek, mint az angolszász érában voltak. Az anglonormann feudális jog bevezetése mellett a kánonjog fejlődése és kodifikációja is a nők törvényes jogainak megnyirbálását hozta. A nők jogi státusát minden társadalmi réteg esetében a családi állapot határozta meg, vagyis az, hogy férjnél voltak-e vagy sem. Az özvegyek és a hajadonok ugyanolyan jogokkal rendelkeztek, mint a férfiak, a házasságkötéssel azonban a nő jogai megszűntek, és személye, csakúgy mint vagyona, földjei és ingóságai, a férj ellenőrzése alá került. A nő csak ura halála esetén kaphatta vissza javait és hozományát, emellett még élete végéig a férj birtokainak egy részére is igényt tarthatott.

A primogenitúra elvének (vagyis azon jogi megoldásnak, hogy a vagyont a legidősebb fiú örökli) az uralkodóvá válása az öröklési jog terén egyre inkább azt eredményezte, hogy a nemesi származású asszonyok a hozományt leszámítva minden családi vagyontól elestek. A városban élő nők és a parasztasszonyok jogait ugyanakkor nem korlátozták ilyen szigorú öröklésjogi rendelkezések. Minden társadalmi rétegről, elsősorban pedig a nemességről elmondható, hogy a gazdag özvegyasszonyok sokszor jelentős cselekvési szabadsággal rendelkeztek. Jogosultságaik ellenére ugyanakkor a nők nem viselhettek hivatalt, illetve nem voltak közhatalom-gyakorlási jogaik. A családjogi és öröklésjogi szabályozást egyaránt tartalmazó kánonjog azt az egyházi felfogást tükrözte, hogy a nő alacsonyabb rendű a férfinál, ezért férfiúi fennhatóság alatt van a helye. Mindazonáltal rögzítette a nők azon jogát, hogy maguk választhassák meg házastársukat, s megtiltotta, hogy a gyerekeket a

törvényes kor betöltése (lányoknál 12, fiúknál 14 év) előtt házasságkötésre kényszerítsék. A kánonjog a végrendelet-készítést is következetesen bátorította, még férjes asszonyok esetén is, akiknek pedig férjük beleegyezése nélkül erre jogilag nem volt lehetőségük.

A mindennapi életben azonban a dolgok sokszor máshogy működtek, mint ahogy azt a törvényi szabályozás előírta. A feudális nemes gyakran volt távol otthonától, a feleségnek ilyenkor hatalmas udvartartást kellett irányítania, melyhez számos hivatalnok, lovag és felfegyverzett katona tartozott, emellett birtokperekben is képviselnie kellett az igazukat, és a megfelelő katonai erőt is biztosítania kellett a vár, illetve az uradalomhoz tartozó épületek megvédéséhez.

A városok gyors fejlődése és lélekszámuk erőteljes növekedése a XII. században szintén új lehetőségeket teremtett a városlakó nők számára, akik előtt a legtöbb kézműves céh megnyitotta kapuit. A kereskedelmi törvények rögzítették a nők azon jogát, hogy saját nevük alatt üzleti tevékenységet folytassanak, még akkor is, ha férjnél vannak.

Az angliai apácazárdák nem voltak olyan népszerűek és gazdagok, mint a férfiak számára létesített szerzetházak, de elfogadható alternatívát kínáltak a házassággal szemben a felsőbb társadalmi rétegek számára. Egyes zárdák, például az amesburyi, a shaftesburyi és a romseyi kolostor, a bőkezű királyi pártfogásnak köszönhetően vonzották az arisztokrata hölgyeket. Az arisztokraták egy része arra a következtetésre jutott, hogy inkább választja az apácalétet, mint hogy akaratuk ellenére hozzáadják őket egy normann főúrhoz, így az apácák számában a hódítás után mérsékelt emelkedés volt megfigyelhető *(13. kép).*

TELEPÜLÉSNEVEK ÉS NYELVHASZNÁLAT A NORMANN KORI ANGLIÁBAN

Nincs sok jele annak, hogy a hódítás utáni Angliában teljesen új, normann alapítású települések jöttek volna létre, eltekintve az új falvaktól, amelyeket az észak elleni megtorlások és a Vilmos Rufus északnyugati hadjáratai idején elpusztított térségekben alapítottak. Épp ezért csak kevés teljesen új normann településnévvel találkozhatunk, jóllehet a normann francia nyelvi alkotóelemek általánosnak számítanak. A településnevek etimológiai elemzése azt mutatja, hogy ugyanolyan „kereszteződés" ment végbe, mint a X. századi Normandiában. A már meglévő angolszász településnevekhez normann családneveket kapcsoltak, így keletkeztek az olyan helységnevek, mint Cleobury Mortimer (Shropshire), Langton Maltravers (Dorsetshire) vagy Ascot D'Oilly

(Oxfordshire). Normann tulajdonosaik gyakran adtak francia nevet váraiknak és uradalmaiknak, a normann szerzetesek pedig a monostorok és kolostori majorságok esetében alkalmazták ezt a gyakorlatot. E nevek sokszor utalást is tartalmaztak, például a *Beau (Belle)* igen gyakori előtagnak számított, többek között a Beaumont („gyönyörű hegy") és a Belvoir („gyönyörű kilátás") névben is szerepel, a Riveaulx (Yorkshire) pedig a Ryedale francia megfelelője („Rye-völgy").

Őshonos nyelvként az angol is fennmaradt, de a hódítás után számos francia és latin jövevényszóval gazdagodott. Az irodalom nyelve is megváltozott, az óangol helyett a latinra tértek át. Az Angolszász Krónikát Hitvalló Edward idejében mintegy fél tucat kolostorban vezették, és a munkát a legtöbb helyen a normannok bejövetele után is folytatták, bár a latin hamar teret hódított a nemzeti nyelvvel szemben. 1100 táján az Angolszász Krónika egyik példányáról kétnyelvű másolatot készítettek a Canterburyben található Szent Ágoston-apátságban. A Krónika egy másik, a Christchurch székesegyházban (szintén Canterbury) vezetett példánya 1100-ig angol nyelven íródott, ettől kezdve viszont latinul, néhány angol nyelvű bejegyzés közbeiktatásával. Az eleinte a Szent Ágoston-apátságban, később Peterborough-ban szerkesztett másik évkönyv nyelve pedig egészen 1154-ig, II. Henrik királlyá koronázásáig az angol maradt.

A latin a XII. századra az egyház, a tudomány, a kormányzat és a jog nyelvévé vált, ugyanakkor itteni változatában jó néhány francia és angol szóval is találkozhatunk. Mindazonáltal a latint csak az írástudók használták szívesen, a papok és az állami hivatalnokok; a normann királyi udvar a franciát részesítette előnyben, a lakosság elsöprő többsége pedig angolul beszélt. Az okiratokat alkalmanként két nyelven állították ki, jó példa erre II. Henrik Anzelm püspöknek címzett leirata, mely megerősítette London kiváltságait. Egyes helyeken a földbirtokok határmezsgyéit még II. Henrik uralkodása idején is angol jelöléssel látták el, és a XII. század első évtizedeiben a grófsági bíróságokon is még mindig az angolt alkalmazták.

Kétségtelen, hogy az angol használatban maradt, még a normann arisztokraták udvartartásában is. Sok normann angol feleséget választott, s joggal feltételezhetjük, hogy a társadalom igen széles rétegei, köztük a nemesség is, kétnyelvűek voltak. A főpapok közül sokan angolul beszéltek és hirdették az igét, úgy tartják, „az angol prózának a szószék volt a bölcsője". Való igaz, az anglonormann korban a nemzeti nyelvű vallásos irodalom volt az, mely továbbvitte az angol próza hagyományait. Worcesterben Wulfstan angol püspöknek köszönhetően – aki 1095-ig töltötte be e tisztséget, s pályafutásáról

egy worcesteri szerzetes írt angol nyelvű életrajzot – a vallási témájú művekben az őslakosok nyelve különösen markánsan élt tovább. A worcesteri apátságban a XII. század során is folyamatosan másolták a prédikációgyűjteményeket, angol nyelvre átültetett bibliarészleteket, misekönyveket és szentek életéről szóló munkákat. Az ófrancia azonban a szerelmi költészet, a kereskedelem és az építészet terén hamar az angol fölé kerekedett.

Az angolszász személynevek kimentek a divatból, s egyre inkább normannokkal helyettesítették őket, melyek elsősorban francia vagy kontinentális német gyökerekkel rendelkeztek, a szülők pedig később bibliai neveket választottak gyermekeiknek, ami korábban, a szász korban ritkaságszámba ment. Winchesterben például a normann nevek nem sokkal a hódítás után már túlsúlyba kerültek, mivel az anglonormann lakosság széles körben átvette őket.

AZ ANGLONORMANN IRODALOM

Az anglonormann irodalom fejlődését és hatását a Normandia és Anglia közötti szélesebb kulturális kapcsolatrendszer viszonylatában érdemes vizsgálnunk, mely már a hódítást megelőző évtizedekben kiépülőben volt. A kapcsolat kétirányú: a normann művészetben és szobrászatban angol stílusjegyek fedezhetők föl, Hódító Vilmos pedig gondoskodott arról, hogy olyan különböző területeken, mint amilyen a pénzverés és a hímzés, a felhalmozott angol szaktudás ne vesszen kárba. Az angolszász Anglia nemzeti nyelvű, színvonalas irodalma kiemelkedő teljesítményeket tudott felmutatni, melyekkel egyetlen európai ország irodalma sem vetekedhetett. Ezzel szemben normann irodalomról jóformán nem is beszélhetünk, noha a hódítás után a normann szerzők tanulmányozni kezdték az angolszász irodalmat, jogrendszert és kulturális hagyományokat, hogy ihletet merítsenek és információkhoz jussanak. Az angolszász írások között a normannok rengeteg, az arisztokraták tanítására és szórakoztatására szolgáló, igényes irodalmi alkotást találhattak, melyek nemzeti nyelven íródtak.

A hódítás utáni Angliában háromnyelvű kultúra bontakozott ki. A normann királyok az angol helyett az egyház és a tudomány egyetemes nyelvének számító latint tették meg a kormányzás nyelvévé. A franciát az uralkodó elit és az előkelőségek használták, de a szigetországi francia egyre jobban eltávolodott a kontinentálistól, az angol pedig gyakorlatilag a harmadik helyre szorult. A hódítás utáni időszakban az anglonormann nyelven író szerzők angol, latin és talán walesi nyelvű forrásmunkákat használtak, míg az angolul író későbbi szerzők francia vagy latin anyagokból merítettek. A nyelv megválasztásakor a célközönség vagy a patrónus ízlését vették figyelembe, vagy

pedig a választott téma jellege volt a döntő. Meg kell jegyeznünk, hogy a nyelvet ekkoriban még nem tekintették a nemzeti identitás részének. Előfordul, hogy a szerző ugyanazon a kéziraton, sőt ugyanazon a versen belül is könnyedén átvált egyik nyelvről a másikra. E rugalmasságot az újlatin szavak angolba történő, az egész anglonormann korban megfigyelhető tömeges beáramlása is jól mutatja, melyek ily módon az irodalmi nyelv integráns részét képezték, nem pedig az elkülönülést erősítették. Az anglonormann irodalom fejlődése inkább a latinra, mint az angolra adott válasz eredménye volt, és sokszor hozzájárult a tudományos igényű latin írások népszerűbbé válásához.

A hódítás utáni száz évben kevés irodalmi mű született, ám színvonal tekintetében ezek jóval előrébb jártak a kontinensen keletkezett alkotásoknál. Az anglonormann elbeszélő irodalom már a kezdeteitől fogva ellátta az anglonormann Anglia egyházi és világi vezetőit az általuk irányított országról szóló írásokkal. E nézőpont elsőként a XII. század elején élt angliai és normandiai krónikaírók, például Malmesburyi Vilmos, Huntingdoni Henrik és Orderic Vitalis munkáiban érhető tetten. 1155-ben Wace normann költő befejezte *Roman de Brut* című eposzát, az angolok történelméről szóló, igen nagy hatású verses művet, melyet később angolra is lefordítottak. A szerző ezután a normann történelem feldolgozásához látott hozzá, ám kevésbé ismert *Roman de Rou* című műve, melyet 1160 és 1170 között írt, nem sikerült ilyen jól.

Az anglonormann irodalom II. Henrik uralkodása idején élte virágkorát, amikor az Anjou királyi udvar önmagát tartotta az európai irodalom legfontosabb fellegvárának. Az Anjou-dinasztia trónra jutása és Aquitania öröklés útján történő megszerzése révén Anglia egy a walesi határvidéktől a Pireneusokig terjedő birodalom részét alkotta, ami lehetővé tette, hogy e területek kulturális sokszínűsége mindenhol érvényre juthasson. Az új irodalmi alkotások közül Britanniai Tamás anglonormann nyelven írt *Tristan*ja váltotta ki a legnagyobb visszhangot. A szenvedélytől fűtött, ám kudarcra ítélt szerelmi kaland rokonszenvező ábrázolása és a legtöbb középkori írásműnél általánosnak mondható ítéletalkotás hiánya azt eredményezte, hogy a mű igen negatív kritikákat kapott a kortársaktól, igaz, a történeti forráskritika sokkal kegyesebb volt. A következő évtizedekben keletkezett jelentősebb elbeszélő költemények egy részét a *Tristan*ban fölvetett etikai problémákra adott válaszkísérletként értelmezik. Mindazonáltal Trisztán és Izolda története nagy népszerűségre tett szert, és a szenvedélyes szerelem egyik emblematikus példájává vált az európai irodalomban.

Az első irodalmi alkotásokat nagyrészt a kozmopolita királyi udvar legfelső köreinek írták, ezzel egy időben azonban a főúri patrónusoknak szóló regények írása is fellendülőben volt. Az utóbbiakat provinciálisabb közönségnek szánták, és nagy műgonddal ábrázolták bennük az úgynevezett „angliai lovagregények ügyét", melyek részben eredeti angolszász vagy skandináv legendákon alapultak. E műfaj legkiemelkedőbb alkotásai közé tartozik a nagyrészt fikcióra épülő *Haveloc the Dane* (Haveloc, a dán) és a *Romance of Horne* (Horne regénye). A *Boeve de Haumtone* és a *Guy de Warewic* egyértelműen az arundeli vár birtokosai, illetőleg Warwick grófjai törekvéseinek az igazolására született. Később mindkét művet lefordították angolra, hogy szélesebb közönség is hozzáférhessen. E regények cselekményében az újonnan hatalomra került feudális dinasztiák dicső tettei és ambíciói kerülnek ábrázolásra: a főhős az örökösnővel kötött házasság révén földbirtokokra tesz szert, derekasan állja a sarat az uralkodó központosító törekvéseivel szemben, mellesleg pedig a legitimitás megteremtése végett kölcsönveszi Anglia földrajzi és személyneveit.

A világi témákat feldolgozó írások mellett a szentek életéről szóló írásművek is terjedőben voltak. E történeteket szerzeteseknek és a választékosabb modorú világi olvasóközönségnek szánták, mely érdeklődést mutatott a hódítás előtti Anglia szentjeinek történetei iránt, akiknek az új székesegyházakban saját kápolnáik voltak. Az egymást követő királynék pártfogásával a XII. században olyan alkotások jöttek létre, mint Benedeit-nek a kelta szent legendás útjáról szóló, *Voyage of St Brendan* (Szent Brendon vándorlása) című műve, illetve *Denis Pyramis Life of St Edmund* (Szent Edmund élete) című munkája. Ugyanebben a században a dráma is fejlődésen ment keresztül, az egyházi témákat bemutató színdarabok, a *Jeu d'Adam* (Ádám: a színdarab) és a *Seinte Resurrection* (A Megváltó feltámadása) egyaránt magas szintű íráskészséget és színpadtechnikai szakértelmet tükröz.

Az angol nyelvű történetírás a XII. század végén és a XIII. században is tovább élt, mégpedig a Brut által kijelölt keretek között, ebben a korban is eleven beszámolók születtek az aktuális történelmi eseményekről. Ide sorolhatjuk Jordan Fantosme *Chronique*-ját (Krónika) és a *The Scottish Wars of Henry II* (II. Henrik skóciai háborúi) című művet, az Írország meghódítását bemutató színművet és az I. Richárdról szóló népszerű életrajzi munkát. Az anglonormann irodalmi hagyomány természetesen az Anjou–Plantagenet-dinasztia hatalomra kerülésével sem szakadt meg, egészen a XV. századig folytatódott. A királyi udvar Chaucer koráig, sőt még azon túl is lépést tartott a franciaországi irodalmi irányzatokkal, de e körön kívül, az angliai főúri kas-

télyokban, uradalmi kúriákban és kolostorokban a krónikairodalom fejlődése és a szentek életéről szóló alkotások biztosították a nemzeti nyelvű irodalom hagyományainak továbbélését.

A NORMANN HÓDÍTÁS HATÁSAI A ZENEI KULTÚRÁBAN

A normann uralom idején a liturgia jelentős befolyással volt a zenei életre. A misézéshez és a többi egyházi szertartáshoz kapcsolódó normann liturgiai rend elsősorban a clunyi apátságban kialakult hagyományokra épült, amelyeket a normannok az általuk meghódított országokba is magukkal vittek. A liturgikus színmű és a világi zene, illetve a dalok – akár önmagukban, akár vonós, pengetős, ütő- vagy fúvós hangszerekkel kísérve – fontos szerepet játszottak a normannok életében, különösen arisztokrata körökben. A dalszövegek angol nyelvű volta hűen tükrözi a hódítók és a meghódítottak kultúrája közti keveredési folyamatot, mely pontos lenyomata a hódítás és az asszimiláció normann útjának. Az élet oly sok területéhez hasonlóan a zene világában is megfigyelhető az a jelenség, hogy a normannok hatást gyakoroltak az általuk meghódított országra, ugyanakkor az adott terület kultúrája is befolyással volt a megszállókra. E kölcsönhatási folyamat jelentősen hozzájárult a zenei stílusoknak a nyugati zenetörténet ezen szakaszában megfigyelhető viszonylagos homogenitásához.

Az egyházi zene – a szentmisére és az egyéb szertartásokra írt feldolgozások formájában – a Clunyben, vagyis a „helyes" liturgiai rend elfogadott származási helyén kidolgozott sémákat követte. Amikor a normannok elfoglaltak egy országot, mind a világi, mind az egyházi intézményekben leváltották a helyi tisztviselőket, és saját embereikkel helyettesítették őket. Például „a hódításnak a liturgikus zenére gyakorolt legnagyobb hatása (Angliában) abból adódott, hogy a kolostorok korábbi tisztviselőinek jelentős részét normann szerzetesekkel váltották föl, ami a szertartásrend és az egyházi énekek terén is a normann hatás erősödését hozta, különösen a clunyi és a bec-i liturgiai rend térnyerése volt megfigyelhető. Ám amellett, hogy magukkal hozták saját szokásaikat, a normannok a helyi gyakorlatból is vettek át elemeket. Az angliai normann hódítás erre is jó példával szolgál: „A XI. századi angol és normann szerzetesek továbbvitték a bencések X. századi hagyományait az irodalom és a zene területén: angolszász szenteket dicsőítő egyházi énekeket, himnuszokat és rímes zeneműveket alkottak." Emellett „egy átdolgozási hullám során, mely arra irányult, hogy hozzáigazítsák a zeneműveket a helyi szükségletekhez és ízlésvilághoz, jó néhány, a kontinensen használatos *tropus*t (meglévő

miseszövegbe magyarázatként beillesztett, járulékos szövegrész) dolgoztak át mind a szöveg, mind a zene vonatkozásában".

LITURGIKUS ZENE

A miséken és szertartásokon felcsendülő zenék – melyek szövege egyébiránt mindig latin nyelvű volt – többnyire egyszólamúak voltak önálló dallamvezetéssel, de két- vagy akár többszólamú zeneművekre is akad példa. Később, a normann uralom idején a liturgikus zenére a párizsi Notre Dame székesegyház zenei iránymutatása és repertoárja volt hatással. Az egyházi év minden jelentősebb ünnepén kétszólamú zeneműveket adtak elő, melyeket a Leonin által az 1170-es években és az 1180-as évek elején összeállított *Magnus Liber*ben felsorolt alkotások közül választottak ki. A normannok és leigázottjaik alighanem hallhatták a miséken és egyéb alkalmakkor játszott műveket, miként a Jézus születése és feltámadása tiszteletére előadott liturgikus drámákat is. Az üres sír bibliai történetére és a feltámadott Jézus hollétére vonatkozó *quem quaeritis?* (Kit kerestek?) kérdésre épülő zenedarab rendszerint váltakozó dallamra és szólamra íródott, és a reggeli ima záró dicsérete előtt számos észak-franciaországi kolostorban előadták. Emellett a más témájú, elsősorban a karácsony és a húsvét eseményeit feldolgozó liturgikus drámák is népszerűek voltak. Szövegüket szabályos rímképlet szerint írták, zenéjüket partitúra rögzítette, s e műfajban jól ötvöződött a költészet és a tiszta dallamvilág. A liturgikus drámák átmenetet képeztek a tisztán liturgikus, latin nyelvű zene és a nem liturgikus, alkalmanként nemzeti nyelvű középkori énekek között; kétségtelen, hogy a normann korban már ez utóbbi műfaj is jelen volt.

NEM LITURGIKUS ZENE

A normann korra jellemző nem liturgikus zenét az imádságos énekek, a kvázi vallásos énekek, a világi dalok és a hangszeres darabok alkották. A dalszövegek nemzeti nyelven születtek, és vizsgálatukból az derül ki, hogy a normannok jelentős hatást gyakoroltak a meghódítottakra és vice versa. Mert bár Lefferts megállapítását idézve „létezett egy szélesebb körű, az anglonormann Angliára és Észak-Franciaországra kiterjedő zenei kultúra", az idő múlásával „az anglonormann nyelv távolabb került a kontinensen beszélt francia dialektusoktól, mely folyamat a politika, a képzőművészet, az építészet és a zene területén is megfigyelhető volt". Angliában „a normann uralom első száz évében a társadalom legmagasabb köreiben meghonosodott egy új nemzeti nyelv, melynek a világi szórakoztató zene területén megvoltak a maga saját hagyo-

mányai. Idetartoztak az anglonormann és középangol nyelven előadott verses krónikák, epikus költemények és románcok." Ezzel párhuzamosan egyszólamú áhítatos latin énekek is keletkeztek, például az 1170-es évek végén a Canterbury Szent Tamás tiszteletére írott, rímbe szedett breviáriumi énekek továbbvitték a mondott zenei stílus és a latin nyelvűség hagyományát. Miközben a legtöbb nem liturgikus imádságos ének továbbra is latin nyelvű volt, az arisztokraták a hódítás utáni Angliában az egymás közötti társadalmi érintkezéskor a franciát használták, így a mindenhol népszerű trubadúrénekeknek Normandiában és a szigetországban is francia vagy anglonormann szövege volt. A dalokat kísérőzene nélkül, illetve pengetős és/vagy vonós hangszerekkel (pl. hárfával vagy a lant korai változatával és/vagy violával, síppal és dobbal) kísérve adták elő.

Az angliai normann uralom idején a normannok az egyházi és a világi zene terén is számos különféle zenei stílus közül válogathattak, a misék, szertartások és liturgikus drámák latin nyelvű énekeivel jóformán bárki kapcsolatba kerülhetett. A felsőbb társadalmi rétegek, illetőleg az arisztokrácia a latin és/vagy angol nyelvű világi és imádságos dalokat is kedvelte, emellett a hangszeres zenét is előszeretettel hallgatta. Az ekkori idők zenéje viszonylag egyszerű volt: a dalokat többnyire egy szólamban, hangszeres kíséret nélkül adták elő. A zenei alkotások nagyrészt énekhangra íródtak, a dallamvonalat és a ritmust pedig a szöveg határozta meg, mely túlnyomórészt egyházi témájú volt, vagy az áhítatról szólt. Ugyanakkor a liturgikus drámák és egyéb műfajok zenéje valamelyest összetettebbnek számított, mivel itt hangszeres kíséret is volt (pengetős és/vagy húros hangszerek, fúvósok, ütősök), a műveket pedig két vagy több szólamra írták, melyek egyszerre vagy felváltva szólaltak meg. Ami a világi énekeket illeti, ezek jórészt angol nyelven születtek, témájuk pedig igen távol állt a liturgikustól. A felsőbb társadalmi rétegek tisztán hangszeres zenét is hallgattak, és a hozzá kapcsolódó táncokat is kedvelték. A normann élet egyéb vonatkozásaihoz hasonlóan a zenéről is elmondható, hogy kétirányú, átadás-átvételi folyamat játszódott le, mindenekelőtt pedig asszimiláció ment végbe.

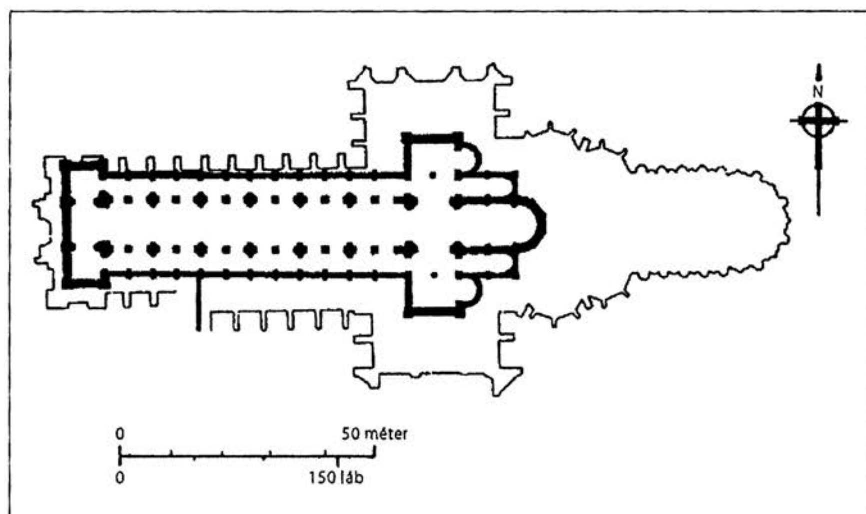
ÉPÍTÉSZET

A normann hódítás alighanem az építészet terén eredményezte a legnagyobb változásokat. A normann korban soha nem látott mennyiségű székesegyház és apátság épült, amennyi Angliában addig még sohasem. Az új épületek a kontinentális román stílus jegyeit viselték magukon, de a későbbiek folyamán angolszász és skandináv építészeti megoldások is teret nyertek, s ezek ötvö-

ződése jellegzetes anglonormann román stílus kialakulásához vezetett. Egy elismert szaktekintély megállapítása szerint „a román stílus északi vonulatának valamennyi ága közül fejlettség és progresszivitás tekintetében talán az anglonormann tehető az első helyre" (A. W. Clapham).

A normann építőmesterek az újjáépítés során annyira alapos munkát végeztek, hogy a hódítás előtti angliai székesegyházakból és apátságokból talajszint fölött lényegében semmilyen építészeti emlék nem maradt az utókorra. Az Anglia-szerte újonnan emelt több ezer plébániatemplom, csakúgy mint a normann urak által az uradalmi kastélyaik vagy váraik közelében alapított számos kisebb szerzetház, az új „normann" stílus jegyében épült. E stílus megoldásait a világi építményeknél is ugyanilyen előszeretettel alkalmazták, és nem kizárólag a nagyobb várak és kastélyok, hanem az angol lakosság városi épületei és jó néhány vidéki kúria esetében is. Olyan mérvű építkezési hullám kezdődött, amilyenre ezt megelőzően csak a római hódítás után, ezt követően pedig csak a viktoriánus korban volt példa. Nagyon szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy Anglia és Wales területén ilyen sok XI. és XII. századi építészeti emlék maradt ránk, ugyanakkor ha pontos képet akarunk alkotni a normann építészeti forradalom nagyságrendjéről, azt is figyelembe kell vennünk, hogy az elmúlt kilenc évszázad során vajon hány és hány normann kori épületet építettek át vagy romboltak le!

A román stílus normann változata a XI. század közepe táján került át a kontinensről a szigetországba. E stílus előzményeit az Észak-Itáliában és német földön emelt római stílusú, illetve ezt utánzó épületeknél kell keresnünk. Az itteni építészeti stílus aztán a XI. század elején Burgundiában is meghonosodott – melynek egyik legszebb példája a clunyi apátság –, s aztán papi személyek, például Volpianói Vilmos közreműködésével került át Angliába. Mindamellett kétségtelen tény, hogy a román stílus már a hódítás előtt is jelen volt Angliában, elég csak a Hitvalló Edward idejéből származó Westminster apátságra *(11. ábra)* gondolnunk, de talán ide sorolhatjuk a walthami apátságot is, amelyet Harald még Wessex grófjaként kezdett építtetni. A Westminster apátsághoz a jelek szerint a Szajna partján épült Jumièges szolgáltatta a mintát, ahonnan Róbert canterburyi érsek is érkezett, aki Hitvalló Edward idején töltötte be e tisztséget *(11. ábra)*. Jumièges masszív romjait szemlélve fogalmat alkothatunk arról, hogy hogyan nézhetett ki Hitvalló Edward apátsága, amelyet „a temetkezési helyének szánt". Az Edward által emeltetett apátságot a XIII. században gótikus stílusban átépítették, és a kolostori épületekből csak kevés normann építésű rész maradt meg, de a század

11. A Hitvalló Edward által Westminsterben emeltetett apátság alaprajza a jelenlegi épülettel összevetve

elején végzett régészeti feltárások egyértelműen kimutatták a Jumièges és Westminster közötti kapcsolatot.

A jelen munka, mely a normannok európai és ázsiai történelmének bemutatására törekszik, nem vállalkozhat a normann román építészeti stílus részletes ismertetésére. A lényeget talán abban foglalhatjuk össze, hogy e stílusra a félköríves árkádok gyakori használata jellemző. A központi helyen épült főárkád fölött kapott helyet a trifórium nevű második szint, mely egy oldalkarzati részt alkotott, ahová ablakokat vághattak. Az anglonormann építészet meglehetős virtuozitással váltogatta e szintek arányait. Szintén igen kedvelt megoldásnak számított a csupasz falhoz épített, tartóoszlopot és boltívet is magában foglaló álboltozat, amellyel a gloucesteri székesegyháznál (1089–1100), a worcesteri katedrális 1125 előtt épült káptalani tanácskozószobájában és a wenlocki szerzetház gyűléstermében (XII. század közepe) is találkozhatunk. A korábbi építészeti megoldásokhoz képest a normann román előnye abban nyilvánult meg, hogy nagyobb boltozati fesztávot tett lehetővé, ami viszont szélesebb és magasabb épületek kialakítását eredményezte. A román stílusban alkotó építészek egyéb újításokat is bevezettek: ide sorolhatjuk a fedett körfolyosóval határolt szentélyt és a kápolnák sugaras elhelyezését a templom keleti apszisánál. A konstrukciónak köszönhetően job-

ban közszemlére tehetett tenni az ereklyetartókat és tartalmukat, a zarándokok tömegei kényelmesebben szemügyre vehették csodálatuk tárgyát.

Az anglonormann építészet a tetőboltozat fejlődéséhez is jelentősen hozzájárult, mely a késő középkori építészet jellegzetes ismertetőjele volt, és szerepet játszott a gótika kialakulásában. Ami azt illeti, a román stílusú templomoknak nagyon vastag falaik voltak, hogy elbírják a kőből készült boltozat hatalmas súlyát, és a csúcsív kialakulása tette lehetővé a különféle alátámasztási technikák bevezetését, amikor is támpillérekkel és oszlopokkal válthatták ki a vaskos falakat.

A XI. és XII. századi normann templomi építészet sajátosságai alig különböztek a katonai célokat szolgáló és a polgári építészet stílusjegyeitől. Ide tartozott a félkörív, a masszív alátámasztás, a nehéz és vaskos falak, valamint a kifinomult díszítőmotívumokat nélkülöző, egyszerű kidolgozás. Az efféle, kevés figuratív domborművet használó díszítési mód a Karoling vagy szubklasszikus stílusra volt jellemző. A XII. század első felében egyértelmű ötvöződési folyamat figyelhető meg a normann, a szász és a viking motívumok között mind a díszítőelemek, mind a tervezés terén. Nagyjából 1130-tól kezdődően lehetünk tanúi a cikornyás díszítőfaragást alkalmazó angol román stílus térhódításának, melynek a cikcakkvonalban haladó díszítőelem volt a központi motívuma, ami a XII. század során egyre kidolgozottabbá vált. A késő normann korból több száz gazdagon díszített ajtónyílás, diadalív, árkádsor, ablak és keresztelőmedence maradt az utókorra *(19. kép).* A normann román stílus képviselői többféle forrásból meríthettek ihletet, köztük iniciálékból, ötvösművészeti munkákból, elefántcsont-faragásokból és fából készült szobrokból. A mesterek sokirányú felkészültségét a művészek számára készített kézikönyv, az 1100 tájáról származó Diversis Artibus is mutatja, melyből kiderül, hogy az anglonormann alkotók a művészet számos területén igen nagy szakértelemmel rendelkeztek.

A román stílus a művészet és az építészet terén túlnyomórészt egyházi jellegű volt, de világi témájú alkotások is születtek – többnyire nyers vagy humoros, de alkalmanként bizarr és groteszk képek is –, mégpedig mitikus állatok ábrázolása formájában. A XII. századi anglonormann iniciálék tanulmányozásakor számos különféle mintával és ábrával találkozhatunk. A bibliai jeleneteket és a szentek életéből vett eseményeket bemutató, eleven ábrázolásokat magukban foglaló, ugyanakkor a mindennapi élet jelképeit és az állatövi jegyeket sem nélkülöző iniciálék időnként rendkívül túldíszítettek voltak.

A stílus tekintetében jelentős területi eltérések mutatkoztak, az egyes szob-

rásziskolák munkái jól megkülönböztethetők. Az egyik legismertebb közülük a herefordi iskola, melynek az utókorra maradt alkotásai a kilpecki (Herefordshire) templomban láthatók *(18. kép)*. A herefordin kívül más irányzatok is léteztek, melyek közül a kelet-angliait és az északit érdemes kiemelnünk. A XII. század második felében az igen túldíszített román stílusú szobrászat egyre inkább átadta helyét a méltóságteljesebb gótikus stílusnak, mely az Île de France-on keresztül érkezett Burgundiából Angliába, ahol „korai angol" stílusként aposztrofálták, s térnyerése pontosan egybeesik a normann uralom végével.

7.

A NORMANNOK DÉL-EURÓPÁBAN

A normannok európai jelenléte messze a hercegségük határain túl is érzékelhető volt, s ez már a X. század utolsó szakaszáról is elmondható. A XI. század első felében normann kontingensek tartózkodtak a Pireneusi-félszigeten, Dalmáciában, Kis-Ázsiában és Itáliában. A nagyfokú mobilitás részben vallási, részben katonai, részben politikai okokra vezethető vissza, esetenként pedig e három tényező együttese szolgáltatta az alapot. A normannokat már a szent helyekre igyekvő első zarándokok között is ott találjuk, ily módon jutottak el a Pireneusi-félszigetre, Itáliába, Kis-Ázsiába és a Szentföldre. Az észak-európai zarándokok elsősorban azokat a helyeket részesítették előnyben, melyek erősen kötődtek Krisztus személyéhez, így különösen Jeruzsálemet kedvelték. A normannok a többi zarándokkal együtt más fontos kegyhelyeknél, például a római Szent Péter-székesegyháznál és az Apuliában található Gargano-hegynél is (mely már a római kor óta szent helynek számított, s ahol egy Mihály arkangyal tiszteletére emelt szentély áll) megszakították útjukat. A zarándokok a biztonságuk érdekében sokszor felfegyverkezve, csoportosan utaztak, így gyakorlatilag nem lehetett őket megkülönböztetni a zsoldos lovagoktól, főleg ha figyelembe vesszük, hogy útjuk során szükségszerű módon milyen gyakran keveredtek fegyveres összetűzésekbe. A normann lovagok vitézségüknek köszönhetően kezdettől fogva „keresettek" voltak, a dél-európai kisebb-nagyobb konfliktusok résztvevői szívesen igénybe vették szolgálataikat, s a lovagok Itáliában találták meg a legjobban jövedelmező hadszínteret.

A X. században Itáliának több irányból is fenyegető veszéllyel kellett szembenéznie. A félszigetet a Frank Birodalom déli részén fekvő Fraxinetum szaracénjai fenyegették, de a Garigliano folyó (mely Capua érintésével a Tirrén-

tengerbe ömlik) torkolatánál állomásozó társaik is veszélyt jelentettek rá. Liutbrand cremonai püspök szerint a muzulmánok olyannyira korlátlan urak voltak a partvidéken, hogy „egyetlen északról vagy nyugatról érkezett zarándok sem juthatott el Rómába elmondani imáját a szent apostolok előtt leborulva anélkül, hogy ezek az emberek fogságba ne ejtsék, és csak tekintélyes váltságdíj ellenében engedjék szabadon". 915-ben az egyesült lombard–görög–pápai erőknek sikerült megszüntetniük a Garigliano folyó torkolatánál létesült szaracén táborokat, és 973-ban a fraxinetumi bázis is a felszámolás sorsára jutott. A dél-itáliai szaracén veszély, illetve azon tény, hogy a helyi erők nem tudták őket kiűzni (különösen Szicíliából), jó ürügyet jelentett a normann kalandorok számára a katonai beavatkozáshoz. 982-ben II. Ottó német-római császár Salernótól dél felé menetelve kinyilvánította, hogy „a keresztény lakosságot jött megvédelmezni". Bár akciója katasztrófába torkollott, az ifjú uralkodó pedig egy évvel később, a stilói vereséget követően meghalt Rómában, a hadjárat mintegy kijelölte az irányt az északiak későbbi betörései számára.

A Pireneusi-félsziget északnyugati részén található Compostelai Szent Jakab-szentély növekvő népszerűsége a X. századi zarándokok körében végül oda vezetett, hogy a frankok is bekapcsolódtak a hispániai muzulmánok elleni hadműveletekbe. Egy forrás már 1020 tájáról említést tesz arról, hogy egy Roger de Tosny nevű normann a muzulmánok elleni hispániai harcok során emberevésre ragadtatta magát, igaz, a Burgundiából és az egykori Frank Birodalom délnyugati területeiről érkezett lovagok általában jelentősebb szerepet játszottak ezekben az összecsapásokban, mint normandiai társaik. Bárhogy is, a normann gyarmatosításnak igen szigorú korlátot szabott, hogy az újonnan visszafoglalt Hispániában berendezkedő keresztény hatalmak erős ellenállást tanúsítottak az északiak területszerzési ambícióival szemben, és Kis-Ázsiában is ez volt a helyzet, ahol a bizánciak gátolták a betelepülést. 1071-ben például Roussel de Bailleul – aki mielőtt a görögök szolgálatába szegődött volna, Roger szicíliai gróf seregében harcolt – hatalmas területet szerzett Anatóliában, melyre azonban a bizánci császár azonnal bejelentette az igényét. Nem sokkal ezelőtt, 1065-ben Robert Crespin sikertelen hadjáratot indított Hispániában válaszul a „szaracénok gyűlöletes cselekedeteire". Egy kezdeti részsikert követően Crespin helyőrséget hagyott Barbastro városában, ő maga pedig visszatért északra, hogy nagyobb sereget gyűjtsön és folytassa a harcot s feltehetőleg a hispániai kolonizációt is. Montecassinói Amatus (Amatus Casinensis), a normannok dél-európai hadműveleteinek krónikása feljegyzi, hogy „Krisztus haragra lobbant, mivel a (normann) lovagok

átengedték magukat a hírnév csábításának. Épp ezért bűneik miatt elveszítették azt, amit megszereztek, és a szaracénok kiűzték őket."

A déli irányú migrációs hullám kialakulásához a II. Richárd herceg által Normandiában kezdeményezett politikai változások is hozzájárultak. Az uralkodó reformjai a kisebb nemesek hatalmának csökkenését eredményezték, akik emiatt időről időre fellázadtak a hercegi hatalom ellen. E nemesek, akik zendüléseikkel magukra vonták a herceg haragját, sokszor jobbnak látták, ha elhagyják Normandiát és délnek veszik az irányt. Ráadásul a herceg egyre gyakrabban élt a száműzetés jogával, így próbálva eltávolítani a lázadókat és a bűnözői elemeket, és sokan közülük dél felé keresték a boldogulást. Hugh Burnell, Mabel de Bellême grófnő gyilkosa fivérével együtt 1077-ben Itáliába, innen pedig Konstantinápolyba menekült, ám itt sem érezték magukat biztonságban a hercegtől, s állítólag a szaracénok között telepedtek le, „elsajátítva nyelvüket és szokásaikat". A távozók egy része, többek közt Robert de Grandmesnil és a St Evroult-i szerzetesek, valamint Guillaume Werclerc, Mortain egykori grófja az otthoni ellenséges politikai légkör elől menekült délre. Mások a szerzésvágytól ösztönözve választották ezt a lehetőséget: Guillaume de Montreuil, aki 1050 körül indult útnak, és Guillaume de Grandmesnil, aki 1080 táján hagyta ott Normandiát, egyaránt hatalmas zsákmányra tett szert, sőt az utóbbi még Guiscard Róbert leányának a kezét is elnyerhette. Egyesek elővigyázatosabbak voltak a távozást illetően, az 1094-ben útra kelő Hugh the Clerk például felkészült az esetleges visszatérésre, és biztos tudomásunk van arról, hogy a távozók nem kis része később hazatért Normandiába.

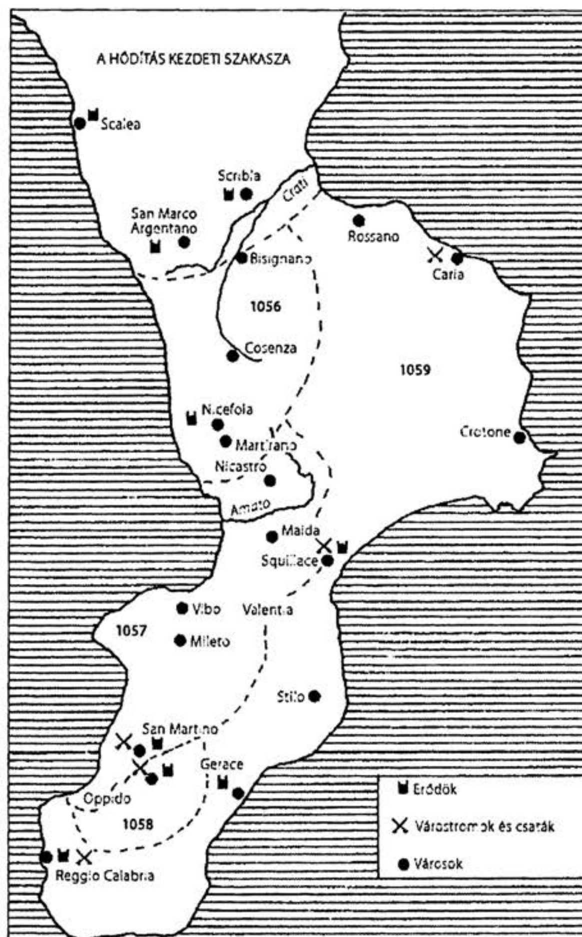
Egy kortárs krónikaíró, bizonyos Cloriclus azt sugallja, hogy az átlag normann számára a Földközi-tenger térségei az eldorádót jelentették, a vándorlás résztvevőinek a személynevei pedig arra utalnak, hogy a déli irányú népességmozgásban túlnyomórészt az alsóbb és a középrétegek képviseltették magukat. A névelemzések arra is rávilágítanak, hogy a normannok nem voltak egyedül, jó néhány francia vidékről is érkeztek hozzájuk, elsősorban északi területekről, s létszámuk még délen is gyarapodott. Guiscard Róbert tetteiről írott munkájának híres passzusában Apuliai Vilmos beszámol arról, hogy „a normannok itáliaiakat fogadtak soraikba, megtanították őket a nyelvükre, és megismertették velük szokásaikat". Az Orderic Vitalis által a résztvevőkről adott felsorolás – amit az okiratok is alátámasztanak – arra enged következtetni, hogy a kivándorlás főképp Normandia déli határvidékét és az azon túli területeket érintette, ahol rendkívül bizonytalan volt a politikai helyzet. Orderic leírásából egyértelműen kiderül, hogy a dél-itáliai út lehetősége vonzó perspektívának számított, éspedig olyannyira, hogy még apácák is vissza-

léptek a fogadalmuktól, hogy csatlakozhassanak a már délen letelepedett családtagjaikhoz. Orderic egy Reginald Benedict nevű egyházi személy történetét is ismerteti, aki kétszer is megtette oda-vissza a Normandia és Dél-Itália közti utat, hogy pénzt gyűjtsön a gazdag rokonoktól.

A NORMANNOK DÉL-ITÁLIÁBAN

A normannok legfigyelemreméltóbb teljesítménye Dél-Európában az volt, ahogy a Bizánci Birodalom, a Német-római Császárság, a muzulmánok és a Pápai Állam törekvései ellenében átvették a hatalmat Dél-Itáliában és Szicíliában *(12. ábra)*. Amikor a normannok megjelentek a térségben, Itália kelet és nyugat határterületének számított. A félsziget számos kisebb államalakulatra tagolódott, melyek szövetségi viszonyai igen változatos képet mutattak. Apulia és Calabria bizánci megszállás alatt állt; az ókorban a Dél-Itáliát és Szicíliát magában foglaló területet Magna Graeciának nevezték, és e részek kulturális tekintetben még mindig inkább görögnek, mint itáliainak voltak tekinthetők. Az itteni lakosok többsége görögül beszélt, a templomok és kolostorok az ortodox liturgia szerint működtek és a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá tartoztak. Gaeta, Nápoly és Amalfi apró, független köztársaságként élték mindennapjaikat, míg Benevento, Capua és Salerno lombard területnek számítottak és a Német-római Császárság hűbéres államai voltak, Szicília pedig arab kézen volt.

A görögök kezdettől fogva különleges figyelmet szenteltek Szicíliának, és a VII. század közepén rövid időre Siracusa lett a Bizánci Birodalom fővárosa Konstantinápoly helyett. A IX. században a muzulmánok – akik jó ideje zaklatták a szigeteket birtokló bizánciakat – észrevették, hogy lehetőség kínálkozik a terület tartós megszállására. Amikor a bizánci helytartó császárrá nyilvánítva magát lázadást szított, az arabokhoz folyamodott segítségért, akik válaszképpen partra szálltak és rohammal bevették Palermót, amelyet megtették fővárosnak, majd folytatták a sziget meghódítását. Siracusa 878-ban történt elvesztése után a bizánciak elismerték vereségüket, és a sziget összes jelentős városa a muzulmánokhoz került. A muzulmán uralom alatt Palermo, illetve Szicília az Észak-Afrikával folytatott jelentős volumenű kereskedelem központjaként szépen fejlődött. A település kozmopolita lakosságát jellemzően a Földközi-tenger minden szegletéből érkezett kereskedők alkották, akik közül igen sokan Itália tengerparti városaiból származtak. Az arab uralom idején új mezőgazdasági technikákat honosítottak meg, a Palermót övező területen, az ún. Conca d'Orón pedig zöldellő díszparkokat és ligeteket létesítettek. Arab földrajztudósok arról számolnak be, hogy mocsarakat

12. A normann terjeszkedés Dél-Itáliában

csapoltak le, öntözőcsatornákat ástak, egzotikus növényeket, papiruszsást és cukornádat telepítettek és termesztettek, mely utóbbi fontos kiviteli cikknek számított.

Az arabok Apulia és Calabria egyes részeit is elfoglalták, s bár 1000-re többé-kevésbé sikerült őket kiszorítani a félszigetről, több hídfőállást is megtartottak, melyek Szicíliával együtt örökös fenyegetést jelentettek az itáliai keresztény államok számára, egyúttal pedig állandó frusztráció forrásai voltak. Ebben a környezetben jelentek meg a vallási buzgalomtól fűtött normannok, akik a keresztes mozgalommal járó összes veszedelmet rászabadították keresztény társaikra.

Itália túl messze volt a Bizánci Birodalom konstantinápolyi központjától ahhoz, hogy vissza tudja verni az akár északról, akár délről fenyegető támadásokat, a félsziget politikai széttagoltsága pedig még sebezhetőbbé tette Itáliát a hódításokkal szemben. Anglia elfoglalásával ellentétben Dél-Itália normann meghódítása zsoldos katonák közreműködésével, apránként ment végbe a XI. század egészén átívelő folyamat keretében. A normann Roger de Hauteville-nek, aki grófi, majd hercegi címet szerzett Itáliában, elsőként a honfitársai körében kellett elismertetnie hatalmát, ám végül 1130-ban fiát, Roger-t királlyá koronázták, mely tisztség elnyerése több mint egy évszázadba került. Ezzel szemben Hódító Vilmos, aki Normandia hercegeként szilárd hatalmi bázisra támaszkodhatott, a hastingsi csata után kevesebb mint négy hónappal már Anglia királya lehetett.

Itália meghódításában viszonylag alacsony származású személyek vettek részt. Tekintélyes részük helyi nemesek nem elsőszülött fiai közül került ki, akik előtt odahaza nem sok lehetőség kínálkozott. Mások politikai menekültként jöttek Normandiából, és sokuk elszegényedett, mire Itália földjére lépett. Amatus színes leírást közöl a normannokról, amint vidáman vágtatnak „át a mezőkön és ligeteken, boldogok, és tele vannak életörömmel, ide-oda fickándoznak lovaikkal". Amatus azt is hozzáfűzi, hogy „Venosa városának a lakói látták ezeket az ismeretlen lovagokat, elcsodálkoztak rajtuk, és féltek tőlük". És nem ok nélkül, tehetnénk hozzá! A krónikás állítása szerint Salerno érsekének látomása volt, ahol megjelent neki Szent Mátyás, és ezt mondta neki:

> Isten színe előtt elrendeltetett, hogy a normannok mindenkit megfutamítanak aki ellen mer állni nekik: mindannyian meghalnak vagy más súlyos csapásban lesz részük. Isten e földet korábbi lakóinak a romlottsága miatt a normannoknak adta, az Isten és a normannok közötti atyai kapcsolat, Isten igazságos akarata juttatta azt nekik. Mind az Isten, mind a Birodalom törvényei azt diktálják, hogy az apa jussát a fiú örökölje.

A távolban regnáló hatalom (melynek erői a bolgár földre vezetett hosszú hadjárat miatt amúgy is le voltak kötve) képviselői ellen a bizánci fennhatóság alatt álló városokban, például Bariban kirobbant lázadások, valamint az állandó muzulmán fenyegetés közepette a lombard fejedelmek között kialakult nézeteltérések kiváló táptalajt jelentettek a normann lovagi csapatoknak a beavatkozásra, akik kizárólag saját vezéreiknek tartoztak engedelmességgel. A források eltérő véleményen vannak a tekintetben, hogy a normannok mikor

jelentek meg először Dél-Itáliában. Amatus arról ír, hogy normann keresztesek egy csoportja Jeruzsálemből visszafelé jövet, „az 1000. év előtt" felmentette Salernót a szaracén ostrom alól, és ez arra ösztönözte IV. Gaimart, Salerno hercegét, hogy Normandiába küldessen újabb lovagokért, akik a szolgálatába szegődnének. A jelentkezők között találunk egy bizonyos Gilbert-t is, akit I. Róbert herceg el akart fogatni egy várgróf és annak fivérei meggyilkolása miatt. Más feljegyzések szerint egy csapatnyi normann menekült 1016 táján csatlakozott egy Mello nevű lombard felkelőhöz, aki rabló hadjáratot indított a görögök ellen, mígnem 1018 októberében döntő vereséget szenvedett Callaenál. A legmegbízhatóbb beszámoló arról tanúskodik, hogy 1017-ben normannok jártak a Garigliano folyótól délre; a javarészt kisebb csoportokat alkotó lovagok nem túl rangos normandiai családok sarjai voltak, és bárkiért képesek voltak harcolni, aki részt ígért nekik a zsákmányból. Vagyis a normannok nem alkottak egységes haderőt, sőt időnként előfordult, hogy az ütközetekben a szemben álló felek soraiban küzdve egymás ellen harcoltak, miként arra is gyakran volt példa, hogy muzulmán vagy bizánci harcosokat toboroztak saját alakulataikba. Minden normann nemes a saját érdekei érvényesítését tartotta szem előtt, de nem a normannok teremtették meg azt a zavaros helyzetet, amely később lehetőséget teremtett számukra a területi expanzióra. Miután Mello német földre menekült, a normann erők felbomlottak, hogy Salerno, Benevento, Capua és Montecassino urainak szolgálatába szegődjenek. Az első terület, amelyet a normannok elfoglaltak, Aversa város volt, melyet Gilbert fivére, Rainulf 1030 körül vett be.

AZ HAUTEVILLE-DINASZTIA

Az első normann kalandorok a helyi bizánci hűbérurak rovására tudták megvetni a lábukat Dél-Itáliában. A szóban forgó időszak a könnyen változó szövetségek és a megbízhatatlan ígéretek kora volt, a normannok pedig a pragmatista diplomácia és hadviselés régi mestereinek számítottak. Egyik első vezérük, Vaskezű Vilmos Hauteville-i Tankréd egyik fia volt, aki fivérével, Drogóval együtt 1037 körül jött Itáliába, s az elkövetkező másfél évszázadban az Hauteville-ház (olasz szóval: a Tancredik) határozta meg Dél-Itália és Szicília politikáját. A család egy Hauteville-la-Guichard nevű, nem különösebben megnyerő faluból származott, mely Normandiában, a Cotentin-félszigeten található Coutances-tól mintegy nyolc mérföldre északkeletre fekszik *(37. kép)*. Tankréd, egy kisebb helyi báró egy tízfős, szerény lovagi csoport parancsnoka volt, és II. Róbert herceg szolgálatában állt. Mindössze annyit tudunk róla, hogy Muriella nevű első feleségétől öt fia, a másodiktól, Frendesendistől pe-

dig hét fia és legalább három lánya született. A kis családi birtok nyilvánvalóan nem tudott ilyen sok embert eltartani, ugyanakkor Dél-Itália a sok Hauteville fiú számára kecsegtető lehetőségnek számított. A három legidősebb, Vilmos, Drogo és Humphrey beállt Rainulf seregébe Aversánál. Figyelmet érdemel, hogy az Hauteville-ek ott voltak abban a normann seregben, mely 1038-ban csatlakozott a Szicília megtámadására indított nagyszabású bizánci hadjárathoz. A Maniakész hadvezér irányítása alatt álló görög sereg – melyben skandinávok és normannok is szolgáltak – kezdetben sikereket ért el, és 1040-re Szicília keleti fele visszakerült keresztény uralom alá. Ám egy Siracusánál aratott nagy győzelmet követően vita robbant ki a bizánciak és a normannok között: az utóbbiak azt állították, hogy nem kapták meg a rájuk eső részt az elfoglalt városban talált hadizsákmányból, ezért visszatértek a félszigetre. A normannok dezertálása, mely ráadásul egybeesett a hadvezér távozásával (akit egy másik ügy kapcsán visszarendeltek Konstantinápolyba), teljesen demoralizálta a görög sereget, és a szicíliai hadjárat összeomlott.

1042-ben Maniakész – aki időközben visszatért és Dél-Itália kormányzója lett, ám ismét kiesett a császár kegyeiből – a katonái által császárrá kiáltotta ki magát, és átkelt az Adriai-tengeren, hogy Konstantinápoly ellen vonuljon. A bulgáriai Osztrovónál szembetalálta magát egy császári sereggel, és vereséget mért rá, de a csatában ő is elesett, levágott fejét pedig visszavitték Konstantinápolyba, lándzsára tűzték, és közszemlére tették a Hippodromban. Maniakész seregében jó néhány normann zsoldos is szolgált, akik a vezér halála után Bizánc szolgálatába szegődtek. Ők alkották annak a normann erőnek a magját, amely Bizáncban alakult meg, s létszáma az Itáliából érkező kalandor lovagoknak köszönhetően időről időre felduzzadt. A normannok végül a legmagasabb udvari tisztségekbe is eljutottak, egyikük, Roussel de Bailleul negyven éven át intrikált és harcolt a Bizánci Birodalomban, sőt egyszer majdnem a császári címet is sikerült megkaparintania.

Itáliában eközben az Hauteville-ek egykori megbízóik, a bizánciak ellen fordultak, s többször is legyőzték őket, mindazonáltal a helyi uralkodók iránti hűség látszata ekkoriban még fennmaradt. Hauteville-i Vilmost 1042-ben normann gróffá választották, aki hűbérurának ismerte el Salerno lombard hercegét, Gaimart, Vilmos fivére, Guiscard Róbert pedig feleségül vette Sichelgaita lombard hercegkisasszonyt. A normannok azonban hamar tanújelét adták, milyen ügyesen tudják a maguk javára fordítani mások hatalmi törekvéseit. A III. Henrik német-római császár jelenlétében 1047-ben megtartott capuai gyűlésen megerősítették a normannoknak a dél-itáliai területekhez fűződő jogait. A találkozón lényegében elismerték a normann fennható-

ságot az általuk megszerzett területeken, és hallgatólagosan azt is elfogadták, hogy a jövőben újabb területeket kebeleznek be. Amikor 1047-ben Vilmos meghalt, fivére, Drogo vált az apuliai normannok vezetőjévé.

Miután 1051-ben Drogo gyilkosság áldozata lett, Guiscard Róbert (aki kortársaitól kapta a „ravasz" nevet) állt a normannok élére, aki valószínűleg a leghatározottabb volt az Hauteville-ek között. Bár politikai tevékenysége elsősorban a félszigethez köthető, Róbert Szicília elfoglalásában is fontos szerepet játszott, és a Földközi-tenger keleti térségeibe vezetett normann hadjáratokban is részt vett. Pályafutása kezdetén Guiscard Róbert gátlástalan bandita volt, a feljegyzések szerint „nem riadt vissza az erőszaktól, és semmi sem volt szent előtte, nem tisztelte sem az időskort, sem a nőket, sem a gyerekeket, s ha a szükség úgy hozta, a templomokat és a kolostorokat sem". A normannok folytatták terjeszkedésüket, és a növekvő hatalmuk miatt aggódó IX. Leó pápa végül a bizánciakkal és a német-római császár szolgálatában álló svábokkal szövetségben fegyveres harcra kényszerült ellenük. A Fortore folyó partjain lezajlott civitatei ütközetben (1053) a pápa tekintélyes nagyságú, ám rosszul kiképzett és felfegyverzett seregével vereséget szenvedett. A csata előtt a német egységek sürgették a pápát, hogy „szólítsa fel a normannokat Itália elhagyására, tegyék le a fegyvert, és térjenek vissza oda, ahonnét jöttek". Végül épp a svábok voltak azok, akik mind egy szálig odavesztek. Leó pápa Civitate bástyáiról nézte végig az ütközetet, és azt láthatta, hogy seregének az egyik felét megfutamították, a másikat pedig könyörtelenül lemészárolták. Az elsöprő győzelem után a normannok elfogták Leó pápát, és kilenc hónapig tartották fogva Bari mellett.

Mindezek ellenére az évtized végére Guiscard Róbert a pápai érdekek védelmezőjévé lépett elő Dél-Itáliában, és az ellensúly szerepét játszotta a német-római császárral szemben. 1057-ben Róbert Reggio Calabria városát, a Szicíliába vezető vízi út félszigeten található hídfőjét veszélyeztette, ám időközben egy másik Hauteville testvér, Roger is megérkezett Itáliába, aki Monteleonéban rendezte be főhadiszállását. Róbert és Roger mindjárt az elején nézeteltérésbe keveredett, és Roger útonálló életet kezdett élni, amit nagyrészt a fivére ellenőrzése alá tartozó területek szenvedtek meg. Guiscard Róbert végül békét kötött Roger-val, és nekiadta Calabria felét. 1059-ben a normannok ismét egyezségre jutottak a Pápai Állammal, pontosabban II. Miklós pápával, aki a német-római császártól való pápai függés csökkentésére, egyszersmind a pápaság vazallus államait fenyegető egyre nagyobb normann veszély mérséklésére irányuló politikája részeként 1059 augusztusában öszszehívta a melfi zsinatot. A zsinaton – mely lényegében legálisnak ismerte el

a normannok dél-itáliai jelenlétét – Guiscard Róbert és Capuai Richárd hűbéresküt tett II. Miklósnak és katonai segítséget ajánlott föl neki, amit a pápa arra használt föl, hogy bevonuljon Rómába, és elűzze X. Benedek ellenpápát. Ellentételezésként Miklós elismerte Róbertet Apulia és Calabria, valamint jövőbeli hatállyal Szicília hercegének, Richárdot pedig Capua fejedelmének. A pápai elismerés és bátorítás birtokában a normannok folytatták Dél-Itália hódoltatását, aminek eredményeképpen a bizánciak 1060-ra csak székvárosukat, Barit és néhány kikötővárost tudtak megtartani, de még nem voltak legyőzve.

BARI OSTROMA

1060-ban Roger és Guiscard Róbert elfoglalta Tarantót, Brindisit és Reggio Calabriát a bizánciaktól. Reggio megszerzése után „ő és fivére, Roger" állítólag „ellenállhatatlan vonzalmat érzett Szicília iránt", de a bizánciak hátukban lévő apuliai egységei továbbra is kihívást jelentettek számukra. 1060 és 1071 között Guiscard túlságosan is belesodródott a bizánciak elleni küzdelembe, melyből ugyan győztesen került ki, de az elhúzódó harcok miatt Szicília meghódításakor csak másodhegedűs lehetett fivére, Roger mögött.

Az 1060-as években Guiscard Róbert állandó konfliktusban állt a bizánciakkal Dél-Itáliában, és felőrlő jellegű háborúban fokozatosan leszűkítette a bizánci fennhatóság alatt álló területeket. 1068-ban Guiscard győztes csatákat vívott Lechiánál, Gravinánál és Obbianónál, s még ugyanennek az évnek a nyarán ostrom alá vette az utolsó bizánci erősséget, Barit is. Mivel a városba a tenger felől érkezett az ellátmány, akár három évig is állhatta az ostromot, ezért a normann hadvezér egymáshoz láncolt csónakokból álló barikádot vont az óvárosnál magasodó hegyfok köré. Mivel serege a szárazföldön is körülfogta a várost, teljes volt az ostromzár, s ennek fényében különösen meglepő, hogy a lakók hihetetlenül sokáig kitartottak. A normann flottának végül sikerült legyőznie az erősítést hozó bizánci hajókat, majd a védők tárgyalásokba bocsátkoztak Guiscard-ral, és 1071 áprilisában átadták neki a várost. Bari megszerzése a bizánciak itáliai uralmának végét jelentette, egyúttal pedig hatalmas nyereséget Guiscard számára, aki elsőrangú megerősített kikötőre tett szert Apulia szívében, mely nagyban hozzájárult hatalma fenntartásához, és kiindulási bázist jelentett az esetleges keleti irányú hadműveletekhez.

A normannok és a pápaság kapcsolata gyakran feszült volt, és 1074 márciusában VII. Gergely pápa kiközösítette az egyházból Guiscard-t és a normannokat. Cencius, a pápával ellenséges római arisztokrácia vezetője ekkor fel-

ajánlotta, hogy császárrá teszi Guiscard-t, amennyiben segít neki elűzni VII. Gergelyt a pápai trónról. A normann vezér azonban átlátta az ajánlat elfogadásában rejlő veszélyeket, és szövetséget hozott létre a normannok között, melyben egykori ellensége, Capuai Richárd alakulatain kívül normann és görög kontingensek is helyet kaptak. A jelentős létszámú normann haderő megindult Salerno és Nápoly elfoglalására.

1076 májusában Guiscard Róbert serege – melyben görög és muzulmán egységek, valamint Capuai Richárd alakulatai is helyet kaptak – ostrom alá vette Salernót. A haderőnek végül sikerült megtörnie az egyre gyengülő védők ellenállását, és Róbert 1076. decembert 10-én bevonult a városba. A fellegvár ostroma közben egy toronyból lehajított kődarab súlyosan megsebesítette Róbertet, aki azonban felépült sérüléséből. Az 1078 márciusában megtartott római zsinaton a pápa újból kiközösítette „a rómaiakat, akik támadást intéztek Szent Péter földjei (nevezetesen a fermói határvidék és a Spoletói Hercegség) ellen, megostromolták Beneventót, és arra vetemedtek, hogy letarolják Campaniát, Marittimát és Sabiniát", s megtiltotta a püspököknek és egyéb papoknak, hogy engedélyezzék a normannoknak a különféle egyházi szertartásokon való részvételt. Miután sikeresen levert egy lázadást, mely birtokainak jelentős részére kiterjedt, Guiscard, Apulia hercege végül 1080. június 29-én egyezségre jutott a pápával Cepranóban.

Róbert kapcsolata az egyházi állammal továbbra is viharos maradt, ám VII. Gergely (Hildebrand) pontifikátusának utolsó hatalmi válsága idején Róbert a pápa mellett sorakozott föl IV. Henrik német-római császárral szemben. Beavatkozása oda vezetett, hogy normann csapatok 1084-ben heves támadást intéztek Róma ellen, aminek következtében a pápának normann védelem alatt vissza kellett vonulnia Salernóba (és itt is halt meg 1085-ben).

Valószínű, hogy a dél-itáliai normann zsoldosok – legalábbis a hódítás kezdeti szakaszában –nagyjából ugyanúgy viselkedtek, mint skandináv őseik, ám a skandinávokkal ellentétben a normannokkal csak kevés telepes érkezett. A jövevények uralkodó elitet alkottak a változatos összetételű (lombard, bizánci, muzulmán) helyi jobbágyság, tisztviselői réteg és papság fölött, akik megtartották szokásaikat és jogrendszerüket. A betelepült normannok első generációi átvették az elfoglalt terület politikai és kulturális hagyományait, és Dél-Európában a későbbiekben is ezt a gyakorlatot követték *(22. kép)*.

A NORMANNOK AZ ADRIAI-TENGER TÉRSÉGÉBEN

Guiscard hosszú ideje elérhető célnak tekintette Konstantinápoly elfoglalását, és a maguk részéről a bizánci császárok sem hagyhatták figyelmen kívül

erős szomszédjukat, s időről időre szövetségre törekedtek vele. 1075 táján a bizánciakkal folytatott tárgyalások eredményeképpen Guiscard egyik leányát eljegyezték VII. Mihály bizánci császár fiatal fiával. 1078-ban azonban Mihályt békés körülmények között eltávolították a trónról (egyébiránt epheszoszi érsek lett), így a normannokkal való szövetség meghiúsult, Guiscard lányát, Helénát pedig zárdába küldték, mielőtt feleségül mehetett volna az ifjú herceghez. A tervbe vett házasság jó ürügyet szolgáltatott Guiscard-nak a hadüzenetre, amikor 1080-ban elhatározta, hogy kihasználja a Bizánci Birodalomban kialakult zavaros helyzetet, és megpróbálja megszerezni Konstantinápolyt. Azzal az ürüggyel, hogy leánya jogainak megvédésére törekszik, Apulia hercege a trónfosztott császár támogatójaként lépett föl, és hozzáfogott, hogy sereget toborozzon Konstantinápoly elfoglalására. Mivel a terv csak mérsékelt lelkesedést váltott ki hűbéresei körében, Guiscard cselhez folyamodott, és egy Rector nevű görög ortodox papot léptetett föl az igazi VII. Mihályként, akinek elmondása szerint sikerült elmenekülnie egy kolostorból, ahová az utódja bebörtönöztette. A normann vezér azt remélte, e színjátékkal sikerül majd fellelkesítenie vazallusait, és a görög lakosságot is megbékíti.

VII. Gergely pápa a támogatásáról biztosította Guiscard-t, aki meggyőzte afelől, hogy a tervezett akció voltaképpen keresztes hadjáratnak tekinthető a tiszta hitelvektől egyre jobban eltávolodó keleti egyház ellen. E gondolat már hosszú évek óta erősen foglalkoztatta a pápát, aki úgy vélte, ezzel meg lehetne szüntetni a keleti és a nyugati kereszténység közötti egyházszakadást, vagyis helyreállhatna az egység a görög egyházzal. 1080 júliusában az egyházfő levelet intézett Apulia és Calabria püspökeihez, a herceg tervének támogatására buzdítva őket. 1081. május végén Guiscard magához ragadta a kezdeményezést, és partra szállt Valonánál, amit fia, Boemund az Adriai-tenger keleti partján fekvő számos kikötővároshoz hasonlóan már korábban elfoglalt. Hamarosan Korfu szigete is normann kézre került, majd ezután Durazzót – a római kori Dürrhachiont –, Illíria székvárosát és legfontosabb kikötőhelyét vették ostrom alá: innen indult ki a rómaiak által épített Via Egnatia, mely Makadónián és Trákián keresztül átszelte a Balkán-félszigetet, és Konstantinápolyba vezetett. A normannok a tengeren eleinte kénytelenek voltak meghátrálni a velenceiekkel szemben, akiket I. Alexiosz Komnénosz császár fogadott föl. A velenceiek számos haditechnikai eszközt vetettek be a normannok ellen, köztük a bizánciak által már régóta használt görögtüzet is. A normann krónikaíró, Goffredo Malaterra beszámol arról, hogy „víz alatti csöveken keresztül tüzet fújtak ránk, amit görögtűznek neveznek, és vízzel nem lehet eloltani, ravaszul felgyújtva ezzel az egyik hajónkat, mely teljesen

kiégett". Mindamellett a normannok folytatták az illír főváros ostromát, és 1081. október 18-án vereséget mértek a császár által a város felmentésére küldött bizánci seregre, melyben jelentős létszámú angol kontingens is szolgált. 1082. február 21-én a támadók végül sikerrel jártak, és bevették Durazzót.

1082 tavaszán Guiscard-nak vissza kellett térnie Apuliába. VII. Gergely pápa többször is sürgős segítséget kért tőle, mivel fenyegetve érezte magát IV. Henrik német-római uralkodó Itáliába vezetett hadjárata miatt. Az új bizánci császár, Alexiosz Komnénosz pénzzel támogatta a német királyt, ezzel egy időben pedig Guiscard Róbert unokaöccsei, Abelard és Herman, sikeres felkelést robbantottak ki Apuliában. Boemundra hagyva a bizánciak elleni háború folytatását Guiscard visszatért Itáliába, ahol 1082–83 folyamán sikerült helyreállítania hatalmát. 1084 májusában Róma ellen vonult, mely ekkoriban az időközben császárrá koronázott Henrik uralma alatt állt. Henrik nem várta meg a normannok érkezését és távozott, visszavonulása azonban nem akadályozta meg Guiscard-t abban, hogy teljes létszámban bevonuljon a városba. A normann sereg kifosztotta Rómát és kiszabadította VII. Gergelyt, akit III. Kelemen ellenpápa hívei korábban ostrom alá vettek. Amint a pápa szabad volt, Guiscard Salernóba küldte, hogy biztonságban legyen, ő maga pedig haladéktalanul visszatért eredeti célkitűzéséhez, Konstantinápoly elfoglalásához. Róma kifosztásakor az arab kontingensekkel kiegészített normann csapatok olyan kegyetlenséget tanúsítottak, amilyet a sanyarú sorsra jutott város korábban soha nem tapasztalt.

A fellobbant tüzekben templomok, paloták, ősi szentélyek váltak a lángok martalékává. A Capitoliumon és a Palatinuson mindent feldúltak és elvittek, de a Colosseum és a Laterán közt elterülő területen is csak alig néhány épület élte túl a poklot. Számos városlakót a saját házában gyilkoltak le, másokat pedig akkor hánytak kardélre a normannok, amikor menekülni próbáltak. A támadók foglyokat is ejtettek, akiket később eladtak rabszolgának.

Apja távozta után Boemund Janinánál és Artánál újabb győzelmet aratott a görögök fölött. Ezután elfoglalta Ochridot, Veriát, Serviát, Vodenát, Moglenát, Pelagoniát, Tzibikont és Trikalát, ám 1083-ban vereséget szenvedett Alexiosz Komnénosztól Larissza mellett, s nem sokkal ezután vissza kellett térnie Itáliába, hogy pénzt szerezzen, és ki tudja fizetni a katonáit. A Boemundtól elszenvedett vereségek után a bizánciak rendezték soraikat, ellentámadásba lendültek, és a korábban elvesztett összes területet visszafoglalták a normannoktól, köztük Durazzót is. Épp ezért amikor 1084 őszén Guiscard partra akart szállni, az Adriai-tenger keleti partján talpalatnyi hely sem akadt, ahol megvethette volna a lábát. Miközben fia, Roger Borsa elfoglalta Avlo-

nát, a herceg Butrinto felé nyomult előre, és novemberre már ismét Korfunál volt. Kassziopé térségében Guiscard kétszer is vereséget szenvedett a velencei flottától, ám a Korfu városánál aratott elsöprő győzelemmel – mellyel a város birtokába jutott – sikerült revansot vennie. Ezután telelni küldte a haderőt a Glycys partjaira, ő maga pedig Bundiciába ment. A tél folyamán kolerajárvány tizedelte a normann sereget, nyár elején pedig kiújultak az összecsapások, és Roger útnak indult, hogy megtámadja Kephallénia szigetét. Guiscard Róbert csatlakozni akart fiához, de útközben megbetegedett, és arra kényszerült, hogy letáborozzon Artánál, ahol 1085. július 17-én felesége, Sichelgaita és fia, Roger jelenlétében távozott az élők sorából. Noha Guiscard szicíliai normann stílusú, lenyűgöző katedrálist építtetett Salernóban Szent Mátyás tiszteletére, kifejezetten azt kérte, hogy fivérei mellett temessék el a venosai Santissima Trinità apátsági templomban. Sírfeliratán ez áll: „Itt nyugszik Guiscard, aki rettegésben tartotta a világot." Guiscard halálával vége felé közeledett a normann hódítás dél-itáliai hőskora. Boemund a keresztes hadjáratokra koncentrálta figyelmét és erőforrásait, közvetlen utódai pedig nem tudták megőrizni hatalmukat keleten. Felhagytak a birodalom meghódításának tervével, mely csak akkor került ismét napirendre, miután Szicília grófjai megszerezték a királyi titulust, és egy időre helyreállították nagy elődjük művét.

AZ ELSŐ KERESZTES HADJÁRAT

A normannok afféle nem hivatalos keresztesek voltak annak az évszázadnak a nagy részében, amikor a nyugati egyház keresztes hadjáratokat indított a Szentföld visszafoglalására. Az első hadjáratot II. Orbán pápa hirdette meg 1095. november 27-én Franciaországban, a Massif Centralban található Clermont-Ferrand városában, miután I. Alexiosz Komnénosz bizánci császár katonai segítséget kért a kis-ázsiai muzulmánokkal szemben. II. Orbánt a hadjárat meghirdetésében nem kizárólag a bizánciak megsegítésének szándéka vezérelte, hanem Jeruzsálemet is vissza akarta hódítani a kereszténység számára, egyúttal pedig hasznos programot kívánt adni Európán kívül a harcias, engedetlen lovagságnak (akiknek tekintélyes része frank származású volt), hogy megfelelő mederbe terelje fölös energiáikat. A pápa a keleti területek, a keleti egyház és az itteni szent helyek felszabadítására szólított fel a pogányok elnyomása és megbecstelenítése alól, és szenvedélyes szónoklatát *deus le vault* (Isten akarja!) kiáltásokkal fogadták.

Az első keresztes hadjárat elsősorban a frankok vállalkozásának tekinthető, melyben a hercegségből és Dél-Itáliából érkezett normannok is részt vet-

tek, igaz, a szicíliai normannok távol maradtak. A frank dominancia annyira egyértelmű volt, hogy a szaracénok és a bizánciak az összes nyugatról érkezettet egyformán „frank" névvel illették. A legrangosabb normann résztvevők között Robert Curthose-t, Normandia hercegét kell megemlítenünk, aki két sereget állított ki, melyben összesen mintegy ezer lovag plusz a gyalogság kapott helyet. A herceghez István Henrik, Blois grófja (aki Adelával kötött házassága révén Hódító Vilmos veje volt), valamint Róbert, Flandria grófja is csatlakozott, ők 300, illetve 600 lovagot, továbbá gyalogságot vonultattak föl. A Róbert herceggel tartó normann és anglonormann főurak közt a hastingsi csata néhány veteránját is ott találjuk, a leghíresebb közülük Odo, Bayeux szélhámos püspöke, Hódító Vilmos féltestvére, aki nem jutott el a Közel-Keletre, mivel 1097-ben meghalt Palermóban (itt is van eltemetve); Ralph Guadar, Norfolk grófja, akit 1075-ben száműztek Angliából; Guillaume de Courcy, továbbá az egykori angol trónkövetelő, Edgar herceg. A sereg Itália normann fennhatósága alatt álló részein át akart eljutni a Közel-Keletre, és itt telelt át 1096–97 fordulóján, mégpedig Roger Borsa jelenlétében, aki ekkor már Apulia és Calabria hercege volt. A Boemund vezette második normann kontingens az itáliai normann területeken verbuválódott: egy nem túl nagy létszámú, nagyjából 500 lovagból álló, ugyanakkor ütőképes seregről volt szó, melyben a vezető itáliai normann családok, köztük az Hauteville-ek is jó néhány taggal képviseltették magukat.

1097-ben a keresztes sereg Konstantinápolyból kiindulva átkelt Kis-Ázsián, visszafoglalta Niceát a törököktől, majd a dorülaioni csatában nagy győzelmet aratott fölöttük. Ezután különböző útvonalakon keresztül a közel-keleti Antiochia felé vették az irányt, ahová 1097. október 20-án érkeztek meg, miután az őszi esőzések idején, hatalmas erőfeszítések árán átkeltek az anatóliai hegyeken. További hét hónapba telt, mire a keresztesek bevonultak Antiochiába (1098. június 3.), ezután pedig ők maguk kerültek ostromzár alá a falakon belül. Antiochia ostroma idején két jelentősebb ütközetre került sor; mindkettőt a keresztények nyerték, és Boemund ezeknek a sikereknek köszönhette, hogy az első keresztes hadjárat legkiemelkedőbb hadvezéreként kezdték emlegetni *(25. kép)*. Amikor 1099-ben a latin kereszténység seregei továbbindultak Jeruzsálem felé, Boemund, itáliai normannjai nagy részével, helyben maradt és fölvette az Antiochia fejedelme címet, megalapítva ezzel a heterogén normann „birodalom" legtávolabbi tartományát.

IV. Rajmund, Toulouse grófja – aki elsőként jelentkezett II. Orbánnak a Szentföld visszafoglalására vonatkozó felhívására – úgy vélte, Antiochiát a bizánci császár birtokába kell adni, I. Boemund azonban magának akarta a vá-

rost, és elűzte Rajmund helyőrségét. A jelek szerint a hadjárat irányítása ezután Rajmundhoz került át: a sereg az ő vezérlete alatt masírozott át Jeruzsálembe, és a gróf kulcsszerepet játszott a város 1099-ben történt elfoglalásában.

A NORMANNOK ANTIOCHIÁBAN

Antiochia megszerzése mindig is kiemelt fontosságú célnak számított a keresztesek körében, lévén hogy ez a város volt Szent Péter püspöki székhelye, emellett valamikor jelentős keresztény központként tartották számon, ráadásul a Szentföldet Kis-Ázsiával összekötő út mentén feküdt. Antiochiát erős védelmi rendszer óvta a betolakodóktól. A középkori város mostanra csaknem teljesen eltűnt, leszámítva a védelmi vonal egyes szakaszainak romjait, de a falak mentén állítólag 360 torony sorjázott, a városba öt kapun, illetve árokba nyúló várfolyosón keresztül lehetett bejutni, a település déli részén pedig hatalmas fellegvár magasodott *(33. kép).* Az anglonormann kontingens folytatta útját Jeruzsálembe, ahol részt vett és kitüntette magát a város ostromában és elfoglalásában (1099. július 15.), néhány hónappal később azonban serege megmaradt egységeivel Róbert normandiai herceg hazaindult.

A hadjárat jelentősen emelte Róbert tekintélyét, aki a hazafelé vezető úton megállt Dél-Itáliában, és közvetve benősült az Hauteville családba. Új felesége Sibyl Conversana grófjának lánya volt, a gróf pedig Guiscard Róbert unokaöccse. Bár a normannok továbbra is jelen voltak Jeruzsálemben, az első keresztes hadjáratban való részvételük legfontosabb örökségének az antiochiai szerepvállalás tekinthető. 1104-ben Alexiosz Komnénosz bizánci császár, aki Antiochiát a birodalom hűbérbirtokának tekintette, rabló hadjáratot indított Boemund területei ellen. 1105-ben a szaracénok, görögök és frankok részéről fenyegető veszély miatt Boemund Franciaországba ment erősítést szerezni, ahol feleségül vette I. Fülöp király lányát, Constance-t, majd új hadsereget toborzott, melyet átgondolatlanul Konstantinápoly felé irányított. A Balkán-félszigeten vereséget szenvedett az egyesült bizánci–velencei erőktől, és megegyezésre kényszerült, melynek értelmében a normannok Antiochiában maradhattak, de csak Bizánc hűbéri hatalma alatt. Boemund sosem tért vissza a Közel-Keletre, Apuliában halt meg 1111-ben, és Canosa di Puglia székesegyházában helyezték örök nyugalomra. Keleties stílusú mauzóleuma – a legkorábbi fennmaradt dél-itáliai normann síremlék – a templom déli fala mellett, az épületen kívül található.

A bizánci császárok a XII. század folyamán mindvégig aktívan beavatkoztak Antiochia ügyeibe. 1136-ban II. Ióannész Komnénosz császár a szicíliai

normannok elleni hadjárat epizódjaként ostrom alá vette a várost. Antiochia fejedelme, Poitiers-i Rajmund kapitulációra kényszerült, és el kellett ismernie a császárt hűbérurának. Bizánc és a normannok kapcsolata azonban távolról sem volt ideálisnak nevezhető, és 1144-ben Ióannész fia, I. Mánuel Komnénosz feldúlta a fejedelemséget, melyet csak a szomszédos keresztes állam, az Edesszai Grófság bukása mentett meg attól, hogy a bizánciak teljesen átvegyék benne a hatalmat. Ezt követően Antiochia erős frank bázist jelentett a térségben az állandó muzulmán fenyegetéssel szemben.

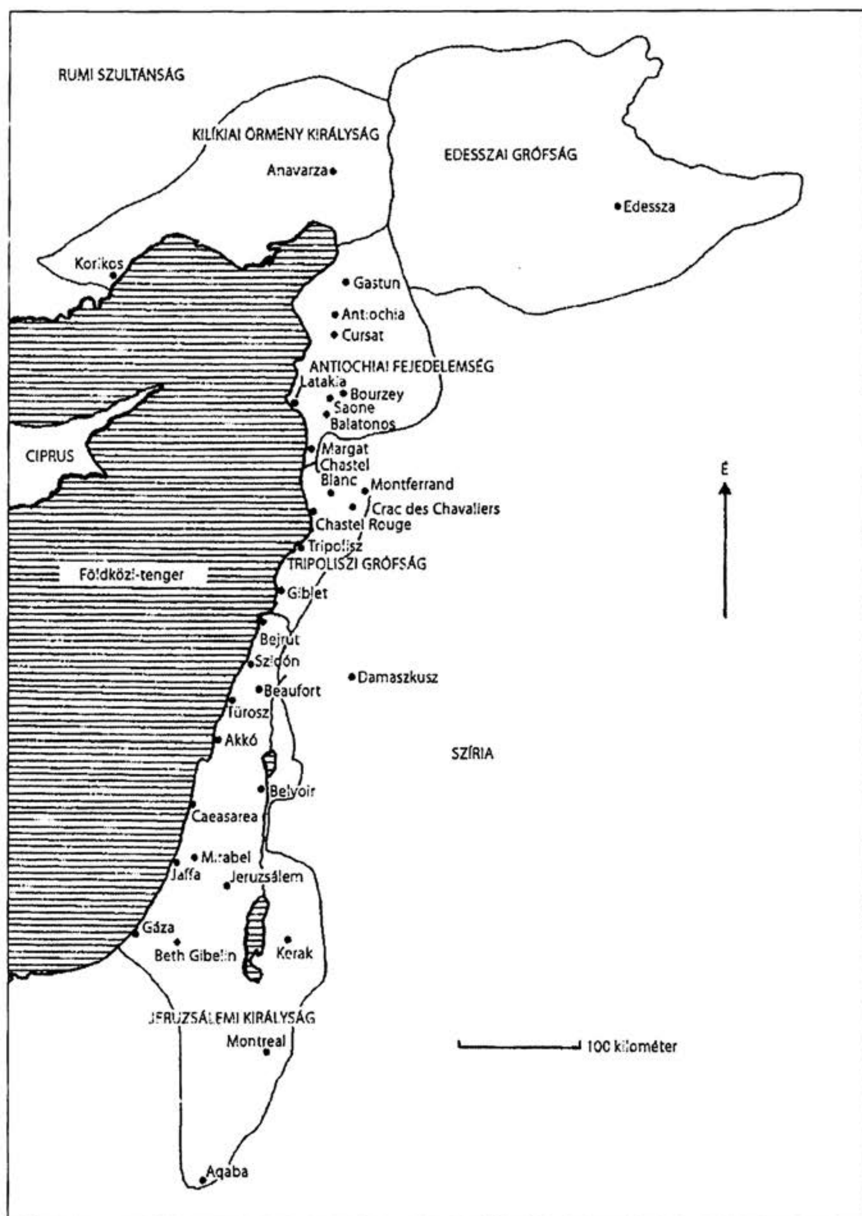
Antiochia elfoglalását és a normann intézményrendszer 1098 és 1119 közötti kiépítését az ún. *Normanitas* (kb. „normannizáció") fogalmával szokás aposztrofálni, és jellegzetes példájául szolgál az arisztokrácia által végrehajtott gyarmatosításnak. Antiochia a normann ellenőrzés alatt álló szentföldi területek központjává vált. Az állam első két fejedelme, Boemund (1098–1111) és Roger (1112–19) uralkodása idején Antiochia a Kilíkia és Közép-Szíria között elterülő összes területet elfoglalta. Antiochia azután is a latin kereszténység védőbástyája volt, hogy Szaladdin 1187-ben elfoglalta Jeruzsálemet, és az is maradt egészen 1268-ig, amikor a muzulmán erőknek végül sikerült bevenniük, vagyis az összes „normann" terület közül ez maradt fönn a legtovább. Antiochia új normann arisztokráciájának a tagjai, akik szinte teljes egészében Dél-Itáliából érkeztek, kiszorították vagy alávetették iszlám hitű elődeiket, miközben létszámuk messze alatta maradt a helyi őshonos lakosság lélekszámának. Csakúgy mint Itáliában, a normannok itt is ügyesen használták ki a helyi muzulmánok és keresztények közti megosztottságot. Ám összehasonlítva az Edesszai Grófság megalapításával, amelyet Boulogne-i Balduin és kevéske harcosa jóformán teljesen békés úton vitt véghez, az Antiochiai Fejedelemség létrehozásához kemény harcokat kellett vívni a pozícióikat keményen őrző muzulmán nemesek és az újjáéledő Bizánc ellen. Ennek folyományaként szűk katonai arisztokrácia jött létre, mely a helyiekkel való fraternizálás és alkalmi jellegű érintkezés ellenére lényegében idegen test maradt. A hercegséget az elit közös identitása és egyfajta rokonságtudata, valamint a hűbéri engedelmesség, szolgálat és kötelezettség jelentette kapocs tartotta egyben. Az arisztokrácia nem egyszerűen katonai, hanem lovas arisztokrácia volt. Az idegen katonaság és a lovas arisztokrácia sohasem tudott egybeolvadni a helyi őshonos társadalommal, ahogy az a normannokkal Angliában és Dél-Itáliában történt. A járadék begyűjtése a helybéli jobbágyoktól sokszor katonai akció formáját öltötte. A normann arisztokrácia a vidéket uraló várakban élt, melyek a főurak hatalmi központjaként funkcionáltak. Talán nem véletlen, hogy a keresztes hadjáratok legismertebb tárgyi emlékei-

nek a keresztesek várai számítanak, ahonnan az urak a rendelkezésükre álló emberanyag lehető „leghatékonyabb” felhasználásával ellenőrzésük alatt tarthatták a környéket.

A normannok egyik legnehezebb feladata az antiochiai egyház latinizálása volt, ami csak a bizánci egyház kemény ellenállásának leküzdésével sikerült. Amint alkalom kínálkozott rá, a normannok latin püspököket neveztek ki, az antiochiai pátriárka pedig szervezeti reformjaival a latin keresztény vonalat igyekezett erősíteni. A szerzetesség szintén rendkívül fontos szerepet játszott az egyház nyugati mintára történő átalakításában, amennyiben több nagy bencés apátságot alapítottak – a Szent Pál-, Szent György- és Szent Simeon-apátságot –, ahol a görög ortodox helyett nyugatról jött szerzetesek kaptak helyet. Ugyanígy a lovagrendek megjelenése (elsősorban a templomosoké és az ispotályosoké, melyek a XII. századtól kezdődően tekintélyes vagyonra tettek szert, ami oda vezetett, hogy ők határozták meg Antiochia vallási és politikai irányvonalát) is az antiochiai normann fennhatóság jellegzetes velejárójának számított. Az egyházi reform során emelt épületek jó része már nincs meg, így a normannok építészeti tevékenységére a hatalmas várak – például Bagrasz, Bourzey, Margat vagy Soane – megmaradt romjaiból következtethetünk. A következő évszázadban Antiochia egyre keletiesebb arculatot öltött, bár a legutóbbi kutatások azt bizonyítják, hogy a normann elit megőrizte különálló frank identitását *(13 ábra)*. A keresztesek városaiban Észak-Itáliából, nevezetesen Velencéből, Genovából és Pisából érkezett kereskedőközösségek is éltek, miképp a templomosok és ispotályosok képviselői is jelen voltak. A normann fennhatóság alatt álló területek közül Antiochia bukott el legutoljára, amikor I. Bajbarsz egyiptomi szultán muzulmán serege 1268-ban brutálisan kifosztotta. Antiochia, illetve még ugyanebben az évben Jaffa eleste a közel-keleti frank uralom hanyatlásának kezdetét jelezte.

A MÁSODIK ÉS A HARMADIK KERESZTES HADJÁRAT

A második keresztes hadjáratot azután hirdették meg, hogy a muzulmánok 1144-ben elfoglalták a keresztesek által alapított Edesszai Grófságot. A hadjáratot – mely teljes kudarccal végződött – VII. (Ifjú) Lajos francia király vezette. Csakúgy mint az első hadjárat idején, a szicíliai normannok ezúttal sem vettek részt közvetlenül az eseményekben, mégpedig nagyrészt azért, mert a muzulmánok még mindig fontos szerepet töltöttek be a kormányzásban. Ekkorra már Dél-Itália korábban még el nem foglalt részei is Roger király fennhatósága alá kerültek, így Apuliában egyetlen Boemund-kvalitású hadvezér sem volt, aki fölvette volna a keresztet. Mindazonáltal Roger – talán valami-

13. Az Antiochiai Fejedelemség és a többi közel-keleti keresztes államalakulat a XII. században

lyen hátsó szándékkal – fölajánlotta, hogy átszállítja a kereszteseket a Szentföldre. Amikor ajánlatát elutasították, elhatározta, hogy Antiochiai György vezetése alatt hadjáratot indít a Földközi-tenger keleti medencéjébe, amit bizánci krónikaírók a kereszténység elárulásaként értékeltek. Roger lépése szövetségbe forrasztotta a bizánci és a német-római császárt, valamint a velenceieket az itáliai normannok ellen.

1147 őszén a normannok kivitorláztak Otrantóból, és harc nélkül elfoglalták Korfut. Ezután megkerülték a Peloponnészoszi-félszigetet, helyőrségeket hagyva a stratégiai fontosságú part menti helyeken, és a félsziget keleti partszakasza mentén fölhajóztak Euboia szigetéig. A jelek szerint ekkor támadást intéztek Athén ellen, majd Antiochiai György ugyanazon az úton, amelyen jött, visszahajózott, de csak miután megtámadta a Jón-szigeteket és feldúlta a Korintoszi-öböl partján fekvő városokat. Mint Koniatesz Niketasz írja, olyan volt, „mint egy tengeri szörny, mindent elnyelt, ami az útjába került".

A György által partra küldött portyázó csapatok egyike egészen Thébáig, a bizánci selyemmanufaktúrák központjáig nyomult előre a szárazföldön. Túl azon, hogy hatalmas mennyiségű selymet zsákmányoltak, számos zsidó selyemszövő nőt is foglyul ejtettek, akiket átszállítottak a palermói palota szövőműhelyébe. Théba után a fosztogatók Korintosz felé vették az irányt, melyet kiraboltak, sőt Szent Tódor földi maradványait is magukkal vitték. Niketasz beszámol arról, hogy „a szicíliai hajók a zsákmányolt holmi súlyától olyan mélyen belemerültek a vízbe, hogy inkább tűntek kereskedelmi, mint kalózhajóknak, amik valójában voltak".

1149-ben a bizánciak visszafoglalták Korfut, de Antiochiai György, az emírek emírje negyven hajóból álló flottával átkelt a Hellészpontoszon (a Dardanellák régi elnevezése) és a Márvány-tengeren, s lehorgonyzott Konstantinápoly falai alatt. Egy sikertelen partraszállási kísérletet követően a szicíliaiak följebb hajóztak a Boszporuszon és fosztogatni kezdtek, módszeresen végigrabolva a part menti gazdag villákat, hogy még viking elődeik is elégedetten csettintettek volna. E Földközi-tenger keleti medencéjébe vezetett hadjárattal lezárult Roger tengeri kalandozásainak sora, mellyel jóformán az összes jelentős keresztény hatalmat magára haragította, ugyanakkor sikeresen elejét vette a normann királyság elleni esetleges koncentrált támadásoknak. Öt év múlva már sem II. (Nagy) Roger, sem Antiochiai György nem volt az élők sorában, és a normann expanzionizmus kiemelkedő időszaka véget ért.

1174-ben II. (Jó) Vilmos király újjáélesztette a normann terjeszkedő politikát, amikor hadjáratot indított Szaladdin ellen Egyiptomba. Az akcióra egy szövetség keretein belül került sor, és bukása azt eredményezte, hogy a nor-

mannok egy ideig nem vezettek újabb hadjáratokat Szicíliából. Legközelebb 1180-ban és 1182-ben vállalkoztak efféle hadműveletekre, mégpedig a Baleári-szigeteken, melyek szicíliai uralmuk utolsó évtizedeire a normannok kedvelt célpontjaivá váltak.

1185 júniusában egy jelentős létszámú szicíliai flotta II. Vilmos unokatestvére, Leccei Tankréd parancsnoksága alatt kihajózott Messinából. Ezúttal is a Bizánci Birodalom legfontosabb adriai kikötővárosát, Durazzót foglalták el elsőként. A Balkánon való gyors átkelés után a normann szárazföldi sereg augusztus 6-án tábort ütött Szaloniki falainál, 15-én pedig a flotta – miután megkerülte a Peloponnészoszi-félszigetet – blokád alá vonta a várost a kikötő felől, s ezzel kezdetét vette Szaloniki ostroma. Augusztus 24-én a normann csapatok mindkét oldalról behatoltak a Bizánci Birodalom második városába és kifosztották, polgárait pedig lemészárolták. Ez volt a normann történelem egyik leggyalázatosabb epizódja. Niketasz így ír az eseményekről:

> Ezek a barbárok még az oltár mellett, a szentképek jelenlétében is erőszakosan viselkedtek... de azért különösnek találtuk, hogy el akarták pusztítani az ikonjainkat, tüzelőnek használva azokat a főzéshez. Ennél is nagyobb bűn, hogy táncra perdültek az oltárokon, ahol maguk az angyalok is megremegtek, s közben istenkáromló dalokat énekeltek, majd összevizelték a templomot, hogy mindenütt vastagon állt a szennylé.

A normannok ezután kelet felé vették az irányt, ám mialatt a flotta a Márvány-tengeren állomásozott a szárazföldi haderőre várva, mely bármely pillanatban megérkezhetett, a szicíliaiakat támadás érte. A normannok vereséget szenvedtek, Szaloniki visszakerült bizánci fennhatóság alá, a kimerült seregnek pedig a Balkánon keresztül vissza kellett térnie Itáliába. A szicíliai hajóhad azonban sértetlen maradt, és a hazafelé vezető úton megtámadta Ciprus szigetét. Az ezt követő hektikus küzdelemben hallunk először a hajóhad új vezéréről, Brindisi Margaritusról, a normann Szicília utolsó nagy flottaparancsnokáról.

1187 őszén Margaritust visszarendelték Szicíliába, ahol azt az utasítást kapta, hogy minél gyorsabban javítsa ki a hajóit, és a lehető leghamarabb induljon el a Szentföldre. Október 2-án, egy pénteki napon a Szaladdin vezette muzulmán csapatok elfoglalták Jeruzsálemet, mire válaszul sor került a harmadik keresztes hadjárat meghirdetésére. A szicíliaiak részvétele ezúttal nem képezhette vita tárgyát, mi több, az európai uralkodók közül egyedül II. Vilmos rendelkezett bevethető sereggel egy előhad formájában. A szicíliai hajók fe-

délzetén kétszáz lovag tartózkodott, és 1188–89 folyamán javarészt ők voltak az egyetlen szervezett haderő a szaracénok elleni küzdelemben. Margaritus hajói egyfolytában járőröztek a partok mentén, és jó néhányszor feltartóztatták Szaladdin erőit. 1188 júliusában annak hírére, hogy a flottaparancsnok Tripolisz partjaihoz érkezett, Szaladdin még nagyobb erőket vetett be Crac des Chevaliers ostromára, ám 1189. november 18-án II. Vilmos király meghalt, s ezzel kezdetét vette a dél-itáliai normann uralom gyors összeomlása.

Ugyanebben az évben II. Henrik angol király is elhunyt, de utóda, I. (Oroszlánszívű) Richárd rátermettnek bizonyult a hadjárat vezetésére. II. Fülöp Ágost francia király és I. Richárd 1190 szeptemberében megérkezett Messinába. Richárd húga, II. Henrik legfiatalabb lánya II. Vilmos özvegye volt. Két hét alatt Richárd elfoglalta és kifosztotta Messinát, a sziget második legnagyobb városát, majd miután áttelelt a városban, megegyezésre jutott Tankréddel, Szicília új királyával, amit kölcsönös ajándékozással pecsételtek meg. Richárd öt gályát és négy szállítóhajónyi lovat kapott, Tankréd pedig Artúr király kardját, az Excaliburt kapta meg, melyet alig néhány héttel korábban találtak a néhai király földi maradványai mellett Glastonburyben. Érdekes történet, de igen csekély a valószínűsége, hogy valós alapja van.

Végül 1191 kora tavaszán Fülöp Ágost és Richárd is elhajózott a Szentföld felé. Az angol flotta 1194-ben tért vissza a pisai és a genovai hajók társaságában, akik a „Két Szicília" vonatkozásában VI. Henrik német-római császár trónigényét támogatták. Maga Richárd csak nem sokkal korábban szabadult ki Henrik egyik németországi vazallusának fogságából, és a váltságdíj egy részét arra fordították, hogy anyagi támogatást nyújtsanak a császárnak célja eléréséhez.

A NORMANNOK ÉSZAK-AFRIKÁBAN

Figyelembe véve a sziget kiváló stratégiai elhelyezkedését (Szicília a Földközi-tenger közepén fekszik), talán nem meglepő, hogy a normannok Észak-Afrika felé is terjeszkedni próbáltak. II. Roger észak-afrikai hatalmának legfőbb építőmestere Antiochiai György volt, aki 1146-ban elfoglalta Tripolit, betetőzve ezzel a rendszeres portyázó rabló hadjáratok és kisebb területi hódítások tizenkét éven át tartó folyamatát. A győzelem révén Roger az egész partszakaszon megszerezte a hatalmat egészen Tuniszig, ám a normannok itt nem igazán akartak politikai uralomra szert tenni, sokkal jobban foglalkoztatták őket a Földközi-tenger déli partján elhelyezkedő gyarmatokban rejlő gazdasági és stratégiai lehetőségek. Ami a hódítás kereskedelmi vonatkozásait illeti, a legfontosabb kikötők megszerzésével ki lehetett iktatni a közvetí-

tő kereskedőket, különösen azáltal, hogy a király kereskedelmi ügynökeit tették meg a dél felé tartó karavánok vezetőivé. Stratégiai tekintetben a Szicília és Tunisz közötti nem túl széles vízi út s ezzel a Földközi-tenger középső része fölötti dominancia megszerzése volt a cél.

Mint a XII. században oly gyakran előfordult, a hatalmi törekvéseknek ez alkalommal is kerülőúton igyekeztek érvényt szerezni. Egy Mahdia urával, Hasszán herceggel való nézeteltérést követően Antiochiai György egy 250 hajóból álló flottát vezényelt a kikötőváros ellen. Antiochiai György 1153-ban bekövetkezett halála azonban véget vetett a normannok észak-afrikai expanziójának, és alighogy sikerült megszilárdítaniuk a hatalmukat, a felbomlás jelei szinte azonnal mutatkozni kezdtek. 1156 februárjában Sfax lakói az összes keresztényt lemészárolták a településen. 1158-ban a tunéziai partok mellett fekvő Dzserba és Kerkinna szigete lázadt föl, aminek hatására maga Tripoli is fölkelt a normannok ellen, és 1159 közepére már csak Mahdia volt a szicíliaiak kezén. Az észak-afrikai partszakasz még megmaradt keresztényei mindannyian ebbe a városba igyekeztek, és az újonnan érkezőktől Mahdia lélekszáma úgy felduzzadt, hogy a jövevények egyházi szertartásainak levezénylésére külön érseket kellett kinevezni. A muzulmánok elszántak voltak abban, hogy teljesen fölszámolják a keresztény hatalmat a kontinensükön. Miután minden oldalról körülvették a várost, július 20-án megkezdődött Mahdia ostroma. A normann király hajóhadat küldött a város felmentésére, de ismeretlen okok miatt a flotta nem ütközött meg az ellenséggel, hanem visszahajózott Itáliába. Palermóból nem érkezett segítség, és 1160. január 11-én Mahdia megadta magát. A helyőrség szabad elvonulást kapott, a katonák fegyvereikkel és felszerelésükkel együtt visszatértek Szicíliába.

Az észak-afrikai gyarmatok elvesztését I. Vilmos király és főminisztere, Maio terhére rótták, akik a vélekedés szerint túl könnyen hagyták ezeket a területeket elveszni. Az általánosan elfogadott, „jóhiszemű" vélemény szerint azonban Vilmos előtt épp elég megoldandó feladat tornyosult ahhoz, hogy elhúzódó utóvédharcot folytasson Észak-Afrikában. Még mindig harcban állt a német-római és a bizánci császárral, csakúgy mint a pápasággal és egy sor független és félfüggetlen állammal, s akkor még nem is szóltunk a saját országában kialakult forrongásokról. Könnyen arra a következtetésre juthatott, hogy amennyiben az Almohad-dinasztia seregeivel is felvenné a harcot, az már túl sok lenne.

A normann királyoknak az igencsak kedvezőtlen kilátások ellenére sikerült megszervezniük a Dél-Itáliát és Szicíliát magában foglaló királyságukat. A „Két Szicília" jelentős hatalommá nőtte ki magát a Földközi-tenger térsé-

gében, mely ellenőrzése alatt tudta tartani a kereskedelmet, és katonai téren is figyelemre méltó teljesítményre volt képes. Ám a normannok királyságának csak kevés természetes szövetségese volt, ugyanakkor bizonyos tekintetben mindenki természetes ellenségének számított. Létrehozása után önnön felségterületén a saját túléléséért kellett küzdenie, állandóan külső fenyegetéssel kellett szembenéznie. Soha nem élvezhetett hosszabb nyugalmi periódust, amikor gazdaságilag megerősödhetett volna, és kiaknázhatta volna erőforrásait ahhoz, hogy elérje célját, és a Földközi-tenger valódi nagyhatalmává váljon.

8.

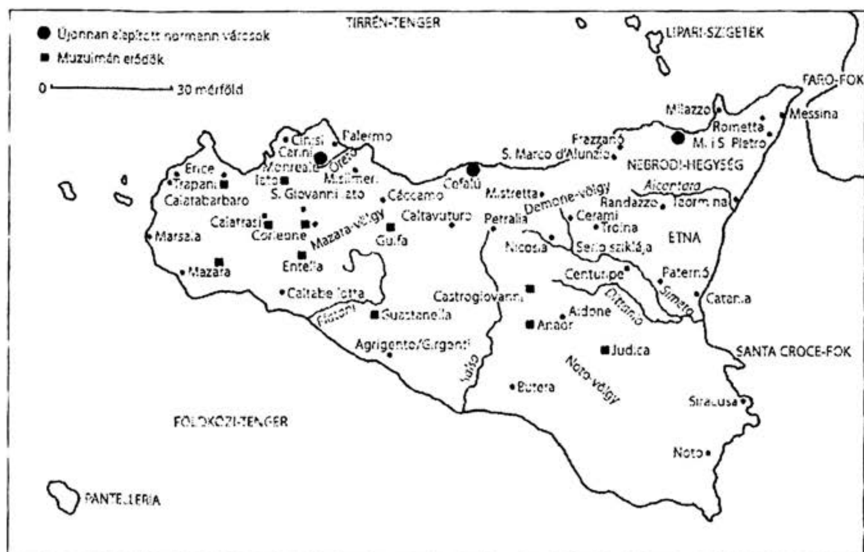
A SZICÍLIAI NORMANN KIRÁLYSÁG

SZICÍLIA MEGHÓDÍTÁSA *(14. ábra)*

Mialatt a normannok Dél-Itáliában és a Balkánon hadakoztak, abban is eltökéltek voltak, hogy visszafoglalják Szicíliát a kereszténység számára. A normannok hallottak Szicília termékenységéről és gazdagságáról, s a sziget jól láthatóan fölkeltette érdeklődésüket, ráadásul alighanem úgy érezték, hogy a muzulmánok szicíliai jelenléte állandó fenyegetést jelent újonnan megszerzett dél-itáliai birtokaikra. Malaterra ezt írja:

> ...amikor a pogány uralom alatt álló Szicíliáról hallott, és arra gondolt, hogy a sziget annak az igen keskeny tengerszorosnak a túloldalán terül el, Roger-t – akit mindig mohó hatalomvágy fűtött – hatalmába kerítette Szicília elfoglalásának gondolata. Úgy vélte, lelkének és testének egyaránt üdvére válik majd, ha visszaadhatja a hamis isteneknek behódolt országot az egy igaz Isten szolgálatába, és világi birtokába veheti az ország gyümölcseit és terményeit, amelyeket azok az Isten előtt nem kedves emberek jogtalanul bitorolnak.

Malaterra szerint Róbert és Roger már azelőtt elkezdte tervezgetni a szicíliai hadjáratot, hogy elfoglalták volna Reggio Calabriát, és Roger felderítő utat tett volna Messinába. 1061 februárjában Roger szövetségre lépett Siracusa és Catania emírjével, Ibn Thimnával, aki riválisával, Ibn Hawwasszal, Castrogiovanni és Agrigento emírjével szemben kívánta igénybe venni Roger segítségét. Roger márciust és áprilist a hadjáratra való felkészüléssel töltötte, a következő hónapban pedig Guiscard Róbert és az általa hozott erősítés is megérkezett Reggióba, de egy Palermóból átvezényelt muzulmán hajóhad meg

14. Szicília a normann korban

tudta akadályozni a normann flotta átkelését. Róbert a normann sereg derékhada mögött maradt csalétekként, miközben Roger egy sokkal kisebb haderővel átkelt a szoroson, mely meglepte és elfoglalta a gyakorlatilag védtelenül maradt Messina városát. A muzulmán flotta visszavonult Palermóba, lehetővé téve Róbert számára, hogy a normann sereg fennmaradó részével kövesse Roger-t Messinába. Az év hátralévő részében a két normann, Róbert és Roger, hadműveleteket folytatott Szicíliában, ám azonkívül, hogy sikerült bevenniük Troina városát, nem tudták szilárdan megvetni lábukat a szigeten.

A következő év (1062) tavaszán Roger és Ibn Thimna megostromolta és elfoglalta a Troinától mintegy 30 mérfölddel keletre található Petraliát, de még ugyanebben a hadműveleti évadban, azután, hogy Roger visszament Calabriába, muzulmán szövetségese orvtámadás áldozata lett. Amikor 1062 nyarának derekán Roger visszatért Szicíliába, Troinába ment, ahol megkönynyebbüléssel tapasztalhatta, hogy a normann helyőrség távozta ellenére a muzulmánok nem foglalták vissza a várost. Ám a garnizon újjászervezése során Roger elidegenítette a helyi görög és keresztény lakosságot. A helybéliek – bizonyára alappal – azt állították, hogy a katonák erőszakoskodtak a nőkkel, s ezért fellázadtak. A troinaiak egy szomszédos erőd muzulmán katonáinak se-

gítségével négy hónapon keresztül tartották ostrom alatt a grófot, a feleségét és embereit, és a normannok csak ezután tudták helyreállítani a rendet.

1063 nyarán Ibn Hawwas erősítést kapott Afrikából, a normannok azonban a kedvezőtlen kilátások ellenére vereséget mértek a muzulmánokra az egész szicíliai hadjárat legjelentősebb csatájában, a Ceraminál vívott ütközetben. Malaterra szerint „a hadizsákmánytól roskadozó normannok berendezkedtek a mohamedánok sátraiban, magukhoz véve a tevéket és minden egyebet, amit ott találtak". Roger állítólag négy tevét küldetett II. Sándor pápának a muzulmán táborban talált zsákmányból, viszonzásképpen pedig pápai lobogót kapott. Palermo emírje elesett a cerami csatában, így a muzulmán főváros sebezhetővé vált, ráadásul egy pisai követ felkereste a Troinában tartózkodó Roger-t azzal a javaslattal, hogy indítsanak közös hadműveletet Palermo ellen. Roger tétovázása azzal kapcsolatban, hogy a lehető legjobban kiaknázza a szituációban rejlő lehetőségeket, egyedül azzal magyarázható, hogy állandóan emberszűkében volt, ami eleve kizárta a nagyobb szabású hadműveleteket, hacsak nem számíthatott erősítésre fivérétől, Róberttől. Mivel azonban nem volt remény arra, hogy a félszigetről azonnali segítség érkezzen, Roger beérte a kisebb zsákmányszerző akciókkal, míg végül 1064-ben Róbert megérkezett Apuliából és csatlakozott Roger-hoz a Palermo elfoglalására indított hadjáratban. Róbertnek azonban hamarosan vissza kellett térnie a félszigetre ottani ügyei rendezéséhez, mely jó néhány évet vett igénybe. Roger ezalatt folytatta a portyázó hadjáratokat Szicíliában, de kevés maradandó eredményt tudott felmutatni. Amikor 1068-ban seregével Palermo közelében fosztogatott, Roger váratlanul egy Afrikából érkezett, jelentős muzulmán haderővel találta magát szembe, melyet Temin kalifa fia, Ayub vezetett. A kedvezőtlen esélyek ellenére a normannok nyerték az ütközetet. Roger a hadizsákmány között postagalambokat is talált, melyeket Goffredo Malaterra szerint arra használt, hogy hírt adjon a palermóiaknak a muzulmán vereségről. A csata fordulópontot jelentett, megtörte a muzulmánok ellenállását Szicíliában, és arra késztette Ayubot, hogy visszatérjen Afrikába.

Miután Róbert helyreállította hatalmát Calabriában (1071), a két fivér újabb hadjáratot tervezett Palermo bevételére. Roger-nak sikerült visszaszereznie a sziget keleti részén fekvő Catania városát, ahol Róbert csatlakozott hozzá. A két vezér calabriai és görög hajókból flottát szervezett, melyet látszólag Málta ellen akartak bevetni, de a hajóhad Palermo felé vette az irányt, és augusztusban a normann seregek a szárazföld és a tenger felől is megkezdték a város ostromát. Ezután észak-afrikai kontingens érkezett a körülzárt metropolisz megsegítésére, és sikerült is áttörnie a blokádot, ám eköz-

ben súlyos veszteségeket szenvedett. Az ostrom több hónapig elhúzódott, de a város 1072. január 10-én végül megadta magát Róbertnek, Apulia hercegének, aki ünnepélyes külsőségek között bevonult Palermóba, majd követte őt fivére, Roger és a szicíliai hadjáratban részt vett normann főurak. A hódítók keresztüllovagoltak a városon a hajdani Santa Maria-székesegyházhoz, melyet most nagy sietve újra felszenteltek, miután 240 éven át mecsetként funkcionált. A hálaadó misét Palermo agg érseke celebrálta görög szertartás szerint, aki „ugyan bátortalan görög volt, de a lehetőség szerint követni igyekezte a keresztény vallást". Mint Amatus fogalmaz, a kereszténység visszaállításának ünnepén „a mennyország angyalainak a hangja is fölcsendült a gyülekezetben".

A normann hódítás idején Palermo nyüzsgő kereskedőváros volt, mely nem kevesebb mint háromszáz mecsettel büszkélkedhetett – a legnagyobbikban közülük, egy egykori keresztény templomban egy kupolára felfüggesztett érckoporsóban állítólag Arisztotelész földi maradványai voltak elhelyezve –, emellett számtalan piactérrel, pénzváltóhellyel és kézművesutcával is rendelkezett, s Európa egyik legelső papírmalma is itt működött. Valószínűleg ebből az üzemből került ki a legrégebbi datálású, papírból készült európai okirat, egy 1102-ből származó szerződés Roger szignójával. A várost parkok és ligetek övezték. Amatus lelkesen számol be arról, hogy Palermo elfoglalása után a normannok hogyan „osztották föl maguk között a palotákat és a városon kívül talált javakat. A nemesek megkapták a gyümölcsökben és forrásokban bővelkedő díszparkokat, és még a lovagokat is királyian megjutalmazták ebben a földi paradicsomban" *(26. kép)*. A normannok és a helyi muzulmánok kapcsolatát kezdettől fogva a békés egymás mellett élés jellemezte, ami a szicíliai normann uralom egyik fontos ismérve volt. A muzulmánok ígéretet kaptak arra, hogy nem éri őket bántódás, valamint saját törvényeik és vallásuk szerint élhetnek. Szicília elfoglalásának körülményei és a hadjárat keresztes jellege ellenére a normannok Dél-Európában többnyire türelmesek voltak a más vallásúakhoz, bár e tekintetben a más keresztény felekezetek figyelemre méltó kivételt képeztek.

Palermo elfoglalását követően Guiscard Róbert sosem tért vissza Szicíliába, így Roger lehetőségei katonai téren igen behatároltak voltak. A nagyobb szabású hadműveletek helyett a grófnak be kellett érnie a stratégiai jelentőségű helyeken épült erődökből indított kisebb akciókkal, az egyes települések elfoglalására pedig ki kellett várnia a megfelelő alkalmat. Másrészt viszont a sziget déli felén elhelyezkedő muzulmán városok nem léptek föl egységesen, és csak ritkán működtek együtt az észak-afrikai erőkkel, így Roger-nak nem

kellett összehangolt védekezéssel szembenéznie. A muzulmánok megtorló hadjáratai is általában inkább emlékeztettek rajtaütésekre, mint szabályos ütközetekre. 1076-ban Siracusa emírje kihasználta az egyik alkalmat, amikor Roger átkelt a félszigetre, és támadást intézett Catania ellen, melyben Roger veje, Hugó is életét vesztette. Roger válaszul egy sor heves támadást indított Noto vidékén, és olyan sok, mezőgazdasági művelés alatt álló területet pusztítottak el, hogy őt tették felelőssé a Szicíliában kitört súlyos éhínségért. Roger-nak 1077-ben Trapani és Castranova is megadta magát, két évvel később pedig Taorminát is sikerült ostrom árán bevennie. 1086 áprilisában Roger ostromot indított Agrigento elfoglalására, mely júliusban nyitotta meg kapuit. A normann sereg ezután Castrogiovanni (Enna) felé vette útját, ahol Roger tárgyalásos úton elérte, hogy a város megadja magát. A megállapodás értelmében az emír és családja áttért a keresztény hitre és áttelepült Calabriába, ahol egy területet kapott Maletto közelében. Noto és Buterra városokat leszámítva Roger így Szicília teljes területét megszerezte, de 1091-ben e két település is kapitulált, amivel teljessé vált a normann uralom a szigeten.

Miután teljesen átvette a hatalmat Szicíliában, Roger követni igyekezett Hódító Vilmos angliai példáját, és hozzáfogott a szicíliai görög egyház leépítéséhez, illetve latin kereszténységgel való felváltásához. Személyesen felügyelte a templomépítéseket, és nyugati püspököket nevezett ki a kulcspozíciókba, így vált Savoyai Guerland Agrigento, Roueni István Massara, Provence-i István Siracusa, Bretagne-i Angenius pedig Catania püspökévé. Ezzel egyidejűleg a nyugati szerzetességet is igyekezett meghonosítani, ezért számos bencés szerzetest hívott Szicíliába a félszigetről. Roger nagyon ügyelt arra, hogy egyházi ügyekben övé legyen a legfőbb hatalom, olyannyira, hogy 1098 júliusában biztosította a maga és utódai számára a pápai legátusi posztot Szicíliában. A szicíliai arab uralom két évszázada alatt a görög egyház jelentősen meggyengült, mindazonáltal nem sok kétség férhet ahhoz, hogy a nyugati egyház erőltetett módon történő helyzetbe hozása a keresztény közösség széles rétegeiben igen erős ellenérzéseket szült. Az egyházi változások tekintélyes része nem közvetlenül a normannok műve volt, hanem a félszigetről, nevezetesen Campaniából, Apuliából, Liguriából, Toszkánából, sőt az Alpokon túlról érkezett nagyszámú menekült megtelepedésével ment végbe. A normann és frank hódítók következetes törekvése arra, hogy a Földközi-tenger egész keleti térségében a latin kereszténységgel váltsák föl az ortodoxot, mély elkeseredés forrásává vált a bizánciak körében, akik gyakran érezték úgy, hogy jobban megértik magukat a muzulmánokkal, mint keresztény

hittestvéreikkel, akiknek a reformtevékenysége állandó konfliktusforrást jelentett egészen Konstantinápoly 1453. évi török elfoglalásáig.

A Szicíliát elfoglaló normann sereg etnikailag vegyes képet mutatott: az arisztokrácia normann származású volt, a legénységben azonban jelentős számú itáliai is helyet kapott. A két fivér felosztotta egymás között a szicíliai foglalásokat: a legfőbb hűbéri hatalom, valamint Palermo fele Guiscard-t illette meg, a többi terület pedig Roger-nak jutott, akit kineveztek Szicília grófjává. Guiscard hűbérbirtokokat hozott létre a fennhatósága alatt álló területeken, majd szétosztotta ezeket családtagjai és emberei között. Az igen jelentős görög és muzulmán lakossággal rendelkező szigeten így kiépült a feudális földbirtokrendszer.

Szicília meghódítása harminc évet (1061–91) vett igénybe, és nagyrészt egyetlen ember, Roger gróf nevéhez fűződik, bár ő többször is nagyon fontos segítséget kapott fivérétől, Guiscard Róberttől. A hódítást talán gyorsabban is végre lehetett volna hajtani, de Roger csak azokat az erőket vethette be, melyeket a normannok a jelentősebb dél-itáliai és földközi-tengeri hadműveleteik idején nélkülözni tudtak. Fivére, Guiscard Róbert 1085-ben bekövetkezett halála után Roger gróf egyre nagyobb hatalomra tett szert. Stabilitást teremtett, és erőt mutatott az általános anarchia közepette, mely a normannok többi itáliai gyarmatánál általánosnak számított. 1090-ben, kevéssel Szicília teljes meghódítása előtt Roger a még mindig muzulmánok uralta Málta és Gozo szigetét is elfoglalta, bár muzulmán irányítás alatt hagyta őket. Roger a szolgálataiért cserében döntőbíráskodás útján kikényszerítette unokaöccsétől, Roger-tól – Guiscard Róbert birtokainak örökösétől – néhány calabriai erődnek és Szicília Guiscard birtokába tartozó felének az átadását. Noha Apuliában, Capuában és Tarantóban továbbra is önálló hercegek uralkodtak, a főhatalom Roger-nál, Szicília grófjánál volt, aki Európa egyik leghatalmasabb uralkodójának számított.

SZICÍLIA NORMANN KIRÁLYAI

Roger gróf 1101. június 22-én, hetvenesztendős korában hunyt el az Appennini-félszigeten fekvő székvárosában, Miletóban, és ugyanitt, az általa alapított Santa Trinità apátságban temették el, mely az 1783. évi földrengésben teljesen elpusztult. Roger-nak számos törvénytelen gyermeke mellett mindössze három törvényes fia született. A legidősebb, Goffredo leprában szenvedett, feleségétől, Adelaidétól, egy észak-itáliai arisztokrata hölgytől született két másik fia, Simon és Roger pedig még kiskorúak volt. Férje, Roger halála után Adelaide Szicília régensuralkodója lett, és a kormányzásban főként görög és

arab minisztereire támaszkodott. Adelaide idősebbik fiának, Simonnak a halála után (1105. szeptember) Roger gróf egyetlen férfi örököse, a kilencéves Roger került a trónra. II. Roger gyermekkoráról keveset tudunk. Egy dokumentumokkal alá nem támasztott hagyomány szerint Szent Brúnó, a karthauzi rend alapítója keresztelte meg. Élete első éveit Calabriában és Messinában töltötte, 1112-ben pedig a még mindig csak tizenhat éves fiatalembert lovaggá ütötték az emírek régi palermói palotájában, és rögtön ezután kormányozni kezdett. Apja, I. Roger és az Hauteville családból származó nagybátyjai lényegében még normann kalandoroknak tekinthetők. Velük ellentétben az ifjú király tősgyökeres déli fiatalember volt, aki ötéves kora óta nem állt atyai felügyelet alatt, hanem a görög és muzulmán nevelők sokszínű, többnyelvű világában élt, ahol az államügyek intézése négy nyelven zajlott. Uralkodása idején II. Roger szívesebben nyúlt a diplomácia, mint az erőszak eszközéhez, és kortársai hamar megtanulhatták – sokszor a saját kárukon –, hogy a király karakterében a délies vonások erős keleties beütésekkel ötvöződnek. Az udvari földrajztudós kissé különös megállapítása szerint Roger „többet vitt véghez alvás közben, mint mások ébren". Noha Roger a latin kereszténység jeles képviselője volt, aki meghonosította Dél-Itáliában az észak-európai egyházi rendeket (elsősorban a ciszterciták két), életvitele a keleti kényurakéra emlékeztetett; háremet tartott (ahol feltehetőleg csak muzulmán nők voltak), melyet eunuchok őriztek. Multikulturalizmusának megvolt az az előnye, hogy harmonikusabb kapcsolatokat ápolt keleti szomszédaival, mint apja és nagybátyjai, s ez megteremtette a lehetőséget egy nagyratörő terjeszkedő politikához.

Normann elődeitől Roger az energikusságot és a becsvágyat örökölte. E jellemvonások a kiváló államférfiúi adottságokkal karöltve lehetővé tették, hogy kihasználja unokatestvérei gyengeségét, és egy fellázadt báró elleni katonai segítségnyújtásért cserébe rátegye kezét a félszigeten elterülő birtokaikra. 1122-re egész Calabria az ellenőrzése alá került, 1127-ben pedig, amikor Vilmos apuliai herceg utód nélkül halt meg, Roger bejelentette igényét a hercegségre. Roger jelentős ellenállásra számíthatott. A normann bárók közül sokan nem nézték jó szemmel az Hauteville-ek túlzott hatalmát, felkapaszkodottnak tartották őket, akik semmivel sem jobbak náluk, a pápaság pedig, mely kisebb-nagyobb megszakításokkal csaknem egy évszázada állt konfliktusban az Hauteville-ekkel, igencsak aggódott, hogy erős állam jött létre a határaitól délre. Roger ellenlábasai azonban nem voltak méltó ellenfelek a fiatal fejedelem sajátos fegyveres diplomáciájában, és 1128-ban II. Honorius pápának el kellett őt ismernie Apulia, Calabria és Szicília korlátlan hatalmú her-

cegének. A szóban forgó területek ily módon egyetlen uralkodó hatalma alatt egyesültek, amire utoljára hat évszázaddal korábban volt példa, amikor a nagy bizánci császár, Justinianus elfoglalta Itáliát.

32 esztendős korára Roger herceg Európa leghatalmasabb, legbefolyásosabb uralkodói közé tartozott. Ahhoz, hogy a három hercegséget egyéges állammá kovácsolja, és egyenlőként tárgyalhasson más államfőkkel, már csak egyetlen feladata maradt: a királyi korona megszerzése. Két év múlva el is érte célját. 1130-ban Honorius pápa korai halála után szokatlanul heves vita bontakozott ki az utódlás kérdésében. Clairvaux-i Szent Bernát erőteljes fellépésének köszönhetően II. Ince hamarosan maga mögött tudhatta a nyugati keresztény hatalmak zömének támogatását. Riválisa, II. Anaklét Roger-hoz fordult segítségért, amit királlyá koronázásáért cserébe Roger meg is ígért. A hercegnek a kedvezőtlen kilátások ellenére sikerült keresztülvinnie Anaklét megválasztását, aminek eredményeként 1130 karácsonyán II. Roger-t Szicília első királyává koronázták Palermóban. A ceremónián jelen lévő telesei apát szavaival „Európa legkozmopolitább városában olyan hatalmas ünnepségek zajlottak, hogy olybá tűnt, mintha az egész várost koronázták volna meg". Lényegében Roger hozta létre azt az államalakulatot, melynek a királyává vált, és mely „Két Szicília" néven vonult be a történelembe.

Anaklét pápa 1138-ban meghalt, a következő évben pedig a Garigliano-folyó mentén fekvő Gallucciónál lezajlott ütközetben II. Ince pápa vereséget szenvedett és fogságba esett. Roger kikényszerítette Incénél, hogy ismerje el szicíliai hatalmát, valamint a Gariglianótól délre található itáliai területek fölötti hűbérúri befolyását. Ezt követően hamar helyre tudta állítani a rendet a félszigeten fekvő birtokain, ahol vazallusai II. Lothar német-római császár támogatásával szinte egyfolytában lázadoztak.

II. Roger király uralkodása idején Szicília egyre gazdagabbá és erősebbé vált. Roger a szellem embereként komolyan vette a kormányzati felelősséget, s bár nem kedvelte túlzottan a Bizánci Birodalmat, mely továbbra is fönntartotta egykori itáliai területeire vonatkozó igényét, neveltetése folytán inkább a monarchikus államforma bizánci változata állt hozzá közelebb: az a fajta berendezkedés, ahol az uralkodó – Isten földi helytartója – az alattvalóitól távol, magasan fölöttük áll, hatalmát tekintve valahol a föld és a mennyország között helyezkedik el. Nem véletlen, hogy a róla fennmaradt mindössze két arckép egyikén, a palermói Martorana templom mozaikján bizánci császári palástban ábrázolják, amint Krisztus éppen királlyá koronázza *(27. kép)*. Ami azt illeti, kétségtelen, hogy Roger úgy gondolta, a bizánci hagyományt viszi to-

vább, és a szicíliai normannoknak komoly ambícióik voltak Konstantinápollyal és a gyengélkedő Bizánci Birodalommal kapcsolatban.

ROGER URALKODÁSA

Roger igénybe vehette az apja által kiépített kormányzati struktúrát, és olyan, a normann, a görög és az arab modell elemeit ötvöző közigazgatást hozott létre, mely egyedülállónak számított Európában. A Palermóban található kormányzat két szervezeti egységre tagolódott: a *Dohana de Secretis*re (a pénzügyi igazgatásért felelős hivatal) és a *Dohana Baronorum*ra (helyi igazgatás), mely a békebírák irányítása alatt állt, és e testületek tagjai között a latinok mellett gyakran kaptak helyet görögök és arabok is. Az idősebb normann nemesi réteg egyre kevésbé vett részt a központi kormányzat munkájában, ám ez bizonyos tekintetben a saját elhatározásuk volt, de így is megtartottak egyes hatalmi pozíciókat, ami a Roger utódai, I. és II. Vilmos ellen általuk szított lázadások idején mutatkozott meg.

Palermo, a szicíliai normann királyság fővárosa virágzó céhes ipart, palotákat, kormányhivatalokat és pénzverdét mondhatott magáénak. A normann uralom alatt a szicíliai pénzügyi igazgatásban nagyrészt muzulmánok dolgoztak görög elöljárók vezetése alatt. A normann pénzérmék nem kis részére továbbra is arab felirat került, sőt muzulmán tartalmú feliratokra is akadt példa – bár időnként a keresztmotívum vagy a bizánci „Krisztus győzelmet arat" felirat is megjelenik rajtuk *(23. kép)*. A *zecca* (pénzérme) szó ekkor került át az olasz nyelvbe az arabból. A hadsereg támadó élét is arabok alkották, míg a hadiflottában döntően görögök szolgáltak. A flotta parancsnoka, akit arab titulussal az „emírek emírjének" neveztek (a kifejezés latin megfelelőjéből [ammiratus ammiratorum] származik egyébiránt az admirális szó) egyben a kormányfői tisztet is ellátta, így a szicíliai normann kormányzati hierarchiában a második legfontosabb posztot töltötte be a király mögött.

Bár az észak-európai normannok stratégiája döntően a szárazföldi hadseregre épült, a Földközi-tenger térségében a bizánciak és az arabok révén a tengeri hadviselés haditechnikai vívmányai is visszakerültek a repertoárjukba, és olyan flottát állítottak föl, mely meglehetős sikerrel vette föl a harcot az ellenséggel. Ettől a hajóhadtól függött a normann Szicília biztonsága és fejlődése, Roger pedig energikusan és eredményesen használta a flottát. Legkiválóbb flottaparancsnoka, Antiochiai György vezetése alatt a hajóhad elfoglalta a mai Tunézia nagy részét, lerakva ezzel a hasznot hajtó, bár csak rövid ideig fennálló észak-afrikai normann hatalom alapjait. Emellett Korfu szigetét is sikerült elfoglalniuk, végigfosztogatták a görög partokat, selyemszövő nőket

ejtve foglyul Thébában, akiket átszállítottak a palermói udvari selyemkészítő műhelyekbe, 1149-ben pedig felhajóztak a Boszporuszon, és meglepetésszerű támadást intéztek a konstantinápolyi császári palota ellen. Fontos megjegyezni, hogy a normann Szicília nem vett részt közvetlenül sem az első, sem a második keresztes hadjáratban, mivel a szicíliai tanácsadók, orvosok és tudósok tekintélyes része muzulmán volt, márpedig a királyi udvarban nagy hangsúlyt fektettek a vallási türelemre.

A második hadjáratból való kimaradás másik, személyesebb oka abban keresendő, hogy anyja 34 évvel korábban Jeruzsálem királyával, I. Baldwinnal való végzetes újraházasodása óta Roger őszintén megvetette Jeruzsálem frank urait, és nem volt hajlandó segíteni a közel-keleti latin keresztényeket. Boulogne-i Baldwint, Edessza egykori grófját 1100 karácsonyán koronázták Jeruzsálem királyává. Első két házassága nem sikerült túl jól, de 1112-ben tudomást szerzett arról, hogy Adelaide szicíliai grófnő fia Roger nagykorúvá válása miatt leköszönt a régensi tisztről, és szeretne újból férjhez menni. Baldwin úgy látta, elérkezett a kedvező alkalom gyengécske királysága gyarapítására. Adelaide rendkívül gazdag volt, és a friggyel a szicíliai flotta támogatását is megszerezhette volna, mely már ekkoriban is olyan erőt képviselt, amellyel számolni kellett. Az asszony azzal a feltétellel egyezett bele a házasságba, hogy amennyiben nem születik gyerekük, a jeruzsálemi trón Rogerra száll. 1113-ban így Adelaide grófnő elhagyta Szicíliát és a Közel-Keletre ment. Aacheni Albert, az első keresztes hadjárat krónikása így ír az utazásról:

> Két darab három evezősoros görög gálya érkezett vele, fedélzetükön ötszáz-ötszáz harcossal, emellett hét hajó megrakva arannyal, ezüsttel, bíborral, drágakővel és pompás díszruhákkal, nem is beszélve az aranyozott fegyverekről, páncélokról, kardokról, sisakokról, pajzsokról, a hadviselés többi kellékéről és más efféléktől, amiket a hatalmas fejedelmek használnak hajóik védelmére. Az előkelő hölgy által az utazáshoz kiválasztott hajó árboca a legtisztább arannyal volt befuttatva, s már messziről csillogott a napfényben, de a hajó orra és tatja – melyet a hozzáértő kézművesek szintén bevontak arannyal és ezüsttel – is lenyűgöző látványt nyújtott. A hét hajó egyikén szaracén íjászok utaztak, rendkívül délceg férfiak nagy értékű, fénylő öltözetben: valamennyiüket ajándékul szánták a királynak, s e harcosoknál nem akadt különb íjász egész Jeruzsálemben... Miután tájékoztatták nemes arája érkezéséről, a király a birodalma összes főnemese és udvari embere kíséretében lement a kikötőbe, mindannyian különféle díszes ruhákat viseltek. [Baldwint] királyi pompa övezte, mögötte haladó lovai és öszvérei pedig bíborszínű és arany takarókkal voltak leterítve.

A királyi zenészek trombitaszóval hirdették jövetelét, és mindenféle hangszeren játszottak, hogy öröm volt hallgatni. Így fogadta hát a király a hajóról leszálló hercegnőt. Az utakra mindenhol színes szőnyegeket terítettek le, az utcákat pedig bíborral ékesítették a nemes hölgy tiszteletére, aki maga is hozzá volt szokva az efféle pompához.

Ám nem sokkal a házasságkötés után Baldwin elköltötte Adelaide szinte összes hozományát, mivel ebből rendezte adósságait, de a bárókat, a lovagokat és a katonákat is ebből fizette ki. Az is kitudódott, hogy Baldwin formálisan nem vált el második feleségétől. A jeruzsálemi közhangulat Adelaide ellen fordult, és 1117-ben a megalázott, elszegényedett királynét hazaküldték Szicíliába, ahol a következő évben meg is halt, és Patti székesegyházában temették el. A keresztes hadjárat egy másik krónikása, Türoszi Vilmos később azt írta, hogy az anyjával való bánásmód és a jeruzsálemi trónra vonatkozó ígéret be nem tartása miatt Roger egész életében izzó gyűlöletet táplált a Jeruzsálemi Királyság és lakói iránt.

Maga II. Roger háromszor nősült. Kétszer is megözvegyült: első hitvese, Elvira, VI. Alfonz kasztíliai király lánya és második felesége, Burgundiai Sibyl egyaránt előtte távozott az élők sorából. Harmadik feleségét, Retheli Betrice-t élete utolsó évében vette el, aki férje halála után hozta világra kislányukat, Constance-t. Constance a későbbi VI. Henrik német-római császár felesége lett, ami oda vezetett, hogy Szicília a Hohenstauf-dinasztia uralma alá került. Roger 1154. február 26-án, 58 éves korában halt meg, és élete úgy ért véget, ahogy kezdődött: viszonylag keveset tudunk róla. Halálának oka nem ismeretes, bár Hugo Falcandus, a normann Szicília talán legjobb ítélőképességű krónikása annak tulajdonítja, hogy „túlságosan kimerült a megfeszített munkában, és a korai szenilitás jelei mutatkoztak rajta, mivel túlságosan átadta magát a testi élvezeteknek, ami már az egészsége rovására ment". Noha azt szerette volna, ha az általa építtetett cefalùi székesegyházban *(29. kép)* temetik el, ahol már kilenc éve várta őt egy hatalmas porfírszarkofág, a királyt a palermói érsekkel való régóta fennálló vitája miatt Palermo katedrálisában helyezték örök nyugalomra. Egy másik, egyszerűbb porfír sírboltba temették, amelyet azóta számos alkalommal megnyitottak, hogy az érdeklődők megtekinthessék Roger királyi palástba és koronázási ruhába öltöztetett testét, fején tiarával és gyöngyfüggőkkel, ahogyan az a Martorana templom mozaikportréján is látható *(31. kép)*. Kardjának markolatába a következő szöveg van gravírozva: „Az apuliaiak, a calabriaiak, szicíliaiak és afrikaiak mindannyian engedelmeskednek akaratomnak."

I. (ROSSZ) VILMOS

II. Roger-t fia, I. Vilmos (1154–66) követte a trónon, akit a „rossz" jelzővel illetnek. Vilmost egyébiránt már három évvel korábban Roger társuralkodójává koronázták, ami afféle megelőző lépésnek tűnik, hogy ily módon biztosítsák számára a trónt. Mint hírlik, messze nem volt olyan tetterős, mint apja, életrajzírói szerint minisztereire hagyta az államügyek intézését, kiváltképp Maio di Bari nevű szürke eminenciására; e kört „palotai pártként" tartották számon *(39. kép)*. Vilmos uralkodása idején a bizánciaknak jó néhány dél-itáliai várost sikerült a normannoktól visszafoglalniuk, ráadásul a királynak a pápai sereggel is meg kellett küzdenie, és saját vazallusai is többször fellázadtak ellene. 1156-ban azonban Vilmos leverte a zendülést, és a bizánciak által elfoglalt városokat is visszaszerezte, s végül IV. Adorján pápa is megerősítette őt szicíliai és itáliai birtokaiban. Ám a gondjai ezzel nem oldódtak meg, az ország kezdett széttagolódni az egymással szemben álló érdekcsoportok között. Az elégedetlen bárókból álló csoportosulás – ahol a normann hódítók jó néhány leszármazottját is ott találjuk – élén Maio miniszter állt, Palermo lakói viszont másik tábort alkottak. Maio végül gyilkosság áldozata lett, Vilmos pedig helyreállította a rendet. Uralkodása azonban nem volt sikeres, a szicíliai zavaros viszonyok mellett Észak-Afrikában is problémák adódtak, és 1160-ra I. Vilmos elvesztette az apja és annak flottaparancsnoka, Antiochiai György által kiépített előretolt állásokat.

A korabeli krónikaírók szerint Vilmos nemtörődöm, kegyetlen ember volt, az azonban vitatható, hogy joggal érdemelte-e ki a Falcandus történetíró által ráaggatott „rossz" jelzőt. Vilmos még az apjánál is jobban belevetette magát a muzulmán életstílus élvezetébe, melynek központjában a csábítás és a hárem állt. Apjához hasonlóan előszeretettel vitatta meg irodalmi és filozófiai tárgyú kérdéseit görög és muzulmán tudósokkal. 1166-ban bekövetkezett halála előtt I. Vilmos a feleségét, Margitot nevezte ki régensnek a királyság kormányzására, a hatalmat azonban a lázadó nemesek által létrehozott Tízek Tanácsa bitorolta. Ekkoriban rendkívül fontos szerep jutott egy bizonyos Walter of the Mill (olasz elnevezéssel Gualtiero Offimiglio) nevű, kissé machiavellisztikus felfogású angol papnak, aki megfosztotta a Tízek Tanácsát a hatalomtól, és visszatért II. Roger kormányzati irányvonalához. Saját kezébe vette a kormányzást, és azután is élvezte II. Vilmos bizalmát, hogy a fiatal uralkodó elérte a nagykorúságot.

II. (JÓ) VILMOS

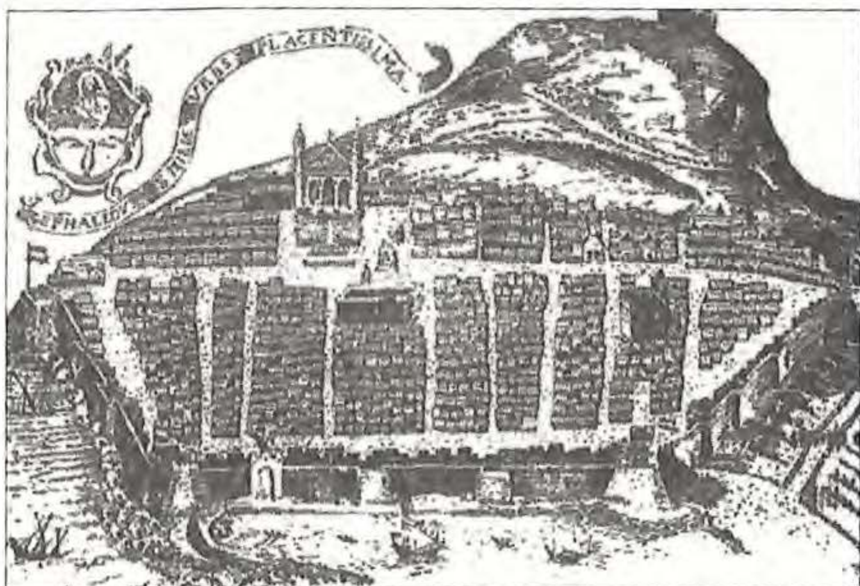
Apjával ellentétben II. Vilmos (1166–89) állítólag népszerű uralkodó volt, a

történetírásban a „jó” jelzővel illetik. Trónra lépése idején még kiskorú volt (13 éves), így valódi uralkodása csak 1171-ben kezdődött. Miniszterei tanácsai ellenére hadjáratokat indított a Földközi-tengeren keresztül a muzulmán területek irányába. E politika mögött elsősorban vallási mozgatórugókat kell keresnünk, egyúttal azonban azt is el akarta elérni, hogy a hajózás és a kereskedelem terén fölényre tegyen szert: ezzel igyekezett megteremteni a Szicília és a közel-keleti normann keresztes állam, az Antiochiai Fejedelemség közötti kereskedelem biztonságát. Alapvető céljai közé tartozott, hogy biztosítsa az Európa és a Szentföld közti közlekedés zavartalanságát, és kiterjessze a normann védelmet a Szentföld keresztény közösségeire. A harmadik keresztes hadjárat kezdetén II. Vilmos az elsők között vette föl a keresztet, bár ő maga személyesen nem vett részt a hadjáratban, és 1189-ben meghalt. Vilmos soha nem vezette seregét ütközetbe, de okos politikusnak számított, és uralkodása viszonylagos békében telt.

A normann katonai hagyományokat alapul véve Vilmos nem tekinthető nagy vezérnek, sőt a nyilvánosság előtt is csak ritkán mutatkozott. Mint mondják, szerette a „kényelmet és a fényűzést”, s mivel állandóan ki volt téve az arab kultúra hatásának, számos arab szokást vett át. Arabul írt és olvasott, muzulmán ágyasokat és színes bőrű muzulmán szolgákat tartott. Egy kortársa ezt írta róla: „Nagyon odafigyelt muzulmán orvosaira és csillagjósaira, nagy becsben tartotta őket.” És valóban, Vilmos uralkodása idején állítólag egész Palermót „az iszlám szellem járta át”. Mintha csak alá akarta volna húzni, hogy a normann Szicília mekkora könnyedséggel képes lavírozni az eltérő kultúrák között, 1172-ben majdnem feleségül vette a bizánci császár lányát, végül azonban Joanra, II. Henrik angol király és Aquitaniai Eleonóra leányára, Oroszlánszívű Richárd húgára esett a választása.

A SZICÍLIAI NORMANN URALOM VÉGE

Vilmos 1189-ben bekövetkezett korai halála után a dél-európai normann királyság hamar a dicstelen bukás sorsára jutott. II. Vilmos utód nélkül halt meg, és kívánsága szerint Constance-nak, II. Roger lányának, VI. Henrik német-római király feleségének kellett volna követnie Szicília trónján. Ám a szicíliai nemesek megosztottak voltak az utódlás kérdésében, és 1190-ben II. Roger unokája, Tankréd lépett a trónra, aki ellen számos lázadás tört ki, többek között a sziget muzulmánjai is fölkeltek ellene, uralkodása első évében ez kötötte le a király erőit. Miután vérfürdőt rendezett Palermo muzulmánjai között, az iszlám hitűek közül sokan bevették magukat a sziget középső részén magasodó hegyek közé, és elfoglaltak néhányat az itteni megerősített várak-

15. XII. századi térképábra Cefalùról: jól látható az utcák négyzethálós elrendezése

ból, melyeket elődeik több mint egy évszázaddal korábban a beözönlő normannok ellen védtek. A normann uraiktól elszökő muzulmán szolgálók szintén csatlakoztak hozzájuk, de a lázadás és annak leverése a szicíliai muzulmán jelenlét felszámolásának kezdetét jelentette.

A harmadik keresztes hadjárat már Szicília ajtaján kopogtatott, és Oroszlánszívű Richárd bevette Messinát, de Tankréd tárgyalásokba bocsátkozott és megegyezésre jutott vele. VI. Henrik német-római császár eközben Szicília elfoglalását tervezgette, felesége, Constance örökösödési jogát jelölve meg követelése alapjául. Szerződést kötött Genovával és Pisával a semlegesítésükre, 1191-ben pedig ostrom alá vette Nápolyt és Salernót. Ám a császárnak a seregében kitört járvány miatt vissza kellett térnie Németországba, a normannok pedig Salernónál foglyul ejtették a császárnét.

Leccei Tankréd, Szicília utolsó normann királya 1194-ben halt meg. Kiskorú fia, III. Vilmos követte a trónon, aki mellett Tankréd özvegye, Sibylla látta el a régensi teendőket. 1194-ben VI. Henrik ismét délnek vette az irányt seregével, megegyezésre jutott a lombardiai városokkal, megszerezte a pisai és a genovai flotta támogatását, és rövid idő alatt könnyűszerrel elfoglalta a Szi-

cíliai Királyságot, lezárva ezzel a sziget és Dél-Itália történelmének egyedülálló normann fejezetét. Amikor VI. Henrik német-római császárt 1194 karácsonyán a palermói székesegyházban Szicília királyává koronázták, a szicíliai normann hatalmat a német Hohenstauf-dinasztia uralma váltotta föl. Henrik utódja, I. Frigyes a származását tekintve félig normann volt, de a normann befolyás többé nem volt közvetlen, és Szicília megszűnt önálló királyságnak lenni, mindössze másodrendű szerephez jutott Frigyes császár hatalmas Szent Római Birodalmában. Sokan érezték úgy, hogy a normann égbolt legfényesebb csillaga megalázó körülmények között hunyt ki.

A NORMANN SZICÍLIA GAZDAGSÁGA

A Római Birodalomban Szicília Róma egyik „éléskamrája" volt. Termékenysége és éghajlata folytán a Mediterráneum egyik legjobb mezőgazdasági termőterületének számított, és ez különösen vonzó volt az észak-afrikai muzulmánok szemében, akik a IX. század folyamán el is foglalták. Tény, hogy a normann uralom idején jelentős mennyiségű gabonát exportáltak Észak-Afrikába. A búzatermesztés mellett X. századi forrásokban narancs-, citrom-, dinnye- és mandulatermesztésre is akadnak utalások, a hennagyökeret és az indigót pedig színezésre használták. A feljegyzések szerint Palermo környékén piacra termelő veteményeskertek és öntözőberendezések voltak. Al-Idrisi arab földrajztudós több tucat olyan helyet sorol föl, mely bővelkedett gyümölcsfákban. Emellett a szigeten található erdőknek is fontos szerep jutott, lévén hogy tüzelő- és építőanyagot szolgáltattak. II. Ince pápa Szicíliából hozatott szálfákat a lateráni Szent János-bazilika tetőszerkezetének kijavításához, és az innen származó faanyagot a királyi flotta sem tudta nélkülözni. A normannok az épületfa-utánpótlás biztosítására erdőket telepítettek Monreale, Patti és Cefalù mellett *(15. ábra)*.

Egyetlen európai király sem rendelkezett akkora állami jövedelemmel, mint Roger, akinek állítólag egyedül a Palermóból befolyó bevétele meghaladta a normann uralkodótársai által egész Anglia területéről begyűjtött összes jövedelmet. A királyi hatalom többnyire elég erős volt ahhoz, hogy kikényszerítse az adók befizetését, bár egyes adóztatási technikák másutt kivihetetlenek lettek volna. Jelentős bevétel származott például a közfürdőkből, az arab múlt egyik továbbélő intézményéből, mely a feudális Európában máshol ismeretlen volt. A király a saját jogán a kereskedelembe is bekapcsolódott, és a mezőgazdaságból befolyó jövedelme is tekintélyes összeg lehetett, sőt az igazságszolgáltatás bevételei is hozzá kerültek.

Roger kiváló érzékkel csapolta meg a lehetséges jövedelemforrásokat, ami-

vel az utána következő uralkodók nem tudtak versenyre kelni. A bőséges pénzforgalomhoz az Afrikából hozott arany szolgáltatta az alapot, a dukát ekkor jelenik meg a történelemben. A király anyagi támogatásával kereskedelmi flottát állítottak föl, a hadiflotta pedig továbbra is ellenőrzése alatt tartotta a tengereket, és tizedet vetett ki a Földközi-tenger középső részén áthaladó hajókra. A gyapottermesztés volumene a jelek szerint csökkent, ami talán arra vezethető vissza, hogy a távozó arab földművesek helyére észak-itáliaiak költöztek. A selyemipar ugyanakkor a bevándorló szakképzett görög munkaerőnek és a szertartások miatti udvari megrendeléseknek köszönhetően fellendült. Bécsben még most is látható egy finom selyempalást, melybe arab nyelven az van belehímezve, hogy 1133-ban készült Roger számára a palermói királyi üzemben: ez utóbbi magában a palotában kapott helyet, és a selyemszövőkön kívül aranyművesek és ékszerészek is dolgoztak benne. A vas-, só- és kénbányászat változatlanul folytatódott, a korallhalászat pedig már régóta jelentős méreteket öltött. A halászat jelentősen hozzájárult a királyi bevételekhez: a szicíliai sózott tonhal a szicíliai búzából készült kétszersült mellett az egész Földközi-tengeren a matrózok mindennapi eleségei közé tartozott. Egy speciális lista sorolta föl azokat a tengerparti szakaszokat, ahol a tonhalhalászat májusban, a halrajok megjelenésének idején megengedett volt, de a halászcsónakok és a halászok számát is meghatározták, miként azt is, hogy a fogásból mennyi rész illeti a királyt. Ezzel ellentétben a félszigeten, ahol Roger konfliktusban állt a pápával, és Apuliában lázadás tört ki ellene, mindkét fél kifosztotta a falvakat, a terményt felgyújtották, de a bort és az olajat sem kímélték. Ugyanakkor a szigetre látogató idegenek azt láthatták, hogy egyetlen uralkodónak sincs olyan békés és virágzó birodalma, mint amilyen Szicília szigete.

A szicíliai változásokra a szomszédos földközi-tengeri államokhoz fűződő gazdasági kapcsolatokból és e kötelékeknek a szicíliai városok összetételére és kereskedelmi forgalmára gyakorolt hatásaiból is következtethetünk. A szigethez hasonlóan a kereskedelmi útvonalak is „latinizálódtak". A XII. század elejétől kezdve a genovai, pisai és velencei kereskedők kereskedelmi bázisokat hozhattak létre Palermóban és Messinában, részben azért, hogy könnyebben karbantarthassák a Szíriába és Afrikába vezető hosszabb kereskedelmi útvonalakon közlekedő hajóikat, részben pedig hogy hozzáférhessenek a szigeten termő gabonához, gyapothoz és különféle nyersanyagokhoz. Az 1156-ban a szicíliaiak és a genovaiak között létrejött egyezmény értelmében biztonsági garanciát nyújtottak a Messinán át a Közel-Keletre tartó keresztény hajóknak, és szabad hozzáférést biztosítottak a szigeten termett, illetve előál-

lított búzához, nyersgyapothoz és állatbőrökhöz. Az itáliai normannok fokozatosan döntő befolyásra tettek szert a sziget kereskedelmében, aminek következtében Észak-Afrika és a muzulmán világ helyett egyre inkább Észak-Itália és a keresztény nyugat lépett elő Szicília legfontosabb kereskedelmi partnerévé. A Szicília és Észak-Afrika között bonyolódó kereskedelem, melyet kezdetben a muzulmánok és a zsidók felügyeltek, latin származású kereskedők kezébe ment át, akik közül sokan nem is rendelkeztek lakhellyel Szicíliában. A XIII. században toszkán borkereskedők látták el Tuniszt alkohollal, Palermót pedig közvetlen kereskedelmi útvonal kötötte össze Champagne-nyal és Flandriával. Mindezek ellenére a XII. század végén Palermo kereskedői nagyrészt muzulmánok voltak, egy évszázaddal később pedig jórészt már latin származásúak. Már 1160-ból van feljegyzésünk arról, hogy egy nyugati kereskedő kölcsönt ajánlott araboknak Szicíliában. Ibn Jubayr azt írja a palermói muzulmánokról, hogy „a saját városnegyedeikben, a keresztényektől elkülönülve élnek, a piacok tele vannak velük, és ők tartják kézben a kereskedelmet". Jubayr arról is beszámol, hogy a helyi muzulmánok megtarthatták a mecseteiket, de néhányat, köztük a pénteki mecsetet, beépítettek a katedrálisba, a San Giovanni delle Arimeti-templomnak pedig egy mecset képezi a központi részét.

A szigeten nemcsak Itália nagy kereskedővárosai képviseltették magukat, a XI. század végén Bolognából, Piemontból és Liguriából is jelentős számú telepes érkezett, akik benépesítették Közép- és Kelet-Szicília egyes területeit. II. Roger anyja, Adelaide családját különleges kapcsolat fűzte Liguriához, ami magyarázattal szolgálhat a kolonizációra. Szicília néhány kisvárosában ma is fellelhetők északnyugat-itáliai helységnevek és dialektusok: a Lucca Sicula és a Novara di Sicilia elnevezések jól példázzák e tényt.

Al-Idrisi az 1150-es években „a világ legnagyobb és legcsodálatosabb metropoliszának" nevezte Palermót. És valóban, Palermo dúsgazdag, nyüzsgő város volt, sokkal nagyobb és gazdagabb Rómánál, mely néhány évvel korábban a normannok jóvoltából a lángok martaléka lett. A sziget másik végén Messina aprócska halászkikötőből fontos kereskedelmi központtá fejlődött. A Földközi-tenger medencéjében ez a település rendelkezett az egyik legmélyebb vizű, legnagyobb, legkönnyebben védhető kikötővel, ráadásul a közelében hajóépítésre alkalmas fák nőttek. A keskeny Messinai-szoros a Nyugat-Európát kelettel összekötő tengeri út egyik szakaszát képezte, így Jeruzsálem 1099. évi elfoglalása után a város virágzásnak indult, lévén hogy ez volt a keresztesek egyik gyülekezőhelye, és innen látták el Krisztus katonáit a hadviseléshez szükséges élelemmel és lovakkal. Messina – elsősorban a francia és

a spanyol hajók számára – félúton feküdt a Közel-Kelet felé. A kikötőben jelentős létszámú zsidó közösség élt, emellett számos észak-itáliai város létesített képviseletet és kirakodóhelyeket.

MUZULMÁNOK, ZSIDÓK, GÖRÖGÖK, LATINOK

A XII. századi szicíliai kultúrának jellegzetes keleties vonásai voltak, ami csodálat tárgyává tette a sziget uralkodóit, ugyanakkor el kell mondanunk, hogy emiatt mind az északiak, mind a keletről érkezett látogatók nem kis gyanakvással tekintettek rájuk. Ibn Jubayr muzulmán szerző, aki 1184-ben Palermóban tartózkodott, megállapítja, milyen sok muzulmán tölt be fontos kormányzati tisztséget és udvari pozíciót, s hogy meglehetősen szabadon gyakorolhatják vallásukat.

Azokon a helyeken, például Toledóban és Szicíliában, ahol a keresztények és a muzulmánok napi kapcsolatban álltak egymással, nyelvtudósok is tevékenykedtek, akik arabról latinra és görögre, illetve görögről latinra fordítottak. Szicíliában Henricus Aristippus, Catania főesperese volt az egyik legelső nyelvtudós, ő fordította le valamikor 1150 után görögből Platón *Phaidón*ját és *Menón*ját, de a *Meteorologica* negyedik könyvét is ő ültette át latin nyelvre, nagyjából szintén ekkortájt. A XII. század vége felé jó néhány görög nyelvű munkát fordítottak latinra Szicíliában, többek között Claudius Ptolemaios, Euklidész és Proklosz műveiből. E hagyomány a XIII. században, a normann uralom bukása után is folytatódott, amikor további görög művek mellett arab munkákat is lefordítottak (latin nyelvre), például Ar-Razi *Liber Continens* című orvosi enciklopédiáját.

Szicíliában, Konstantinápolyban és a Pireneusi-félszigeten a fordítói tevékenység olyan méreteket öltött, hogy a XIII. század közepére a görög tudomány jóformán összes jeles alkotása elérhetővé vált latin nyelven is. Egyes munkákat az őshonos nyelvekre is átültettek, elsősorban olaszra, kasztíliaira, franciára, később pedig angolra. Ezek közül is Arisztotelész műveinek volt a legnagyobb hatása, aki lerakta a görög és az arab természettudomány alapjait, és munkái révén most a nyugati kereszténység vonatkozásában is ilyen szerep várt rá. Az ő munkáiról készített fordításoknak köszönhető, hogy 1200 táján megélénkült az érdeklődés a filozófia és a természettudományok iránt. Salisbury János (1115 körül–1180), az ünnepelt angol tudós, aki Apuliába utazott görög filozófiát tanulni, arról panaszkodott, hogy az újonnan lefordított klasszikus szövegek népszerűbbek az ő fiatalkorának verseinél és történetírásánál.

Az iszlám vallású al-Idrisit, egy Marokkóból Szicíliába menekült herceget

azzal a feladattal bíztak meg, hogy adjon leírást a világ összes tájának terményeiről és természeti kincseiről, valamint készítsen egy ezüst térképet. Ez utóbbit 1161-ben a királyi palotát kifosztó lázadók megsemmisítették, *Geografia* című könyve azonban – mely egyaránt tartalmaz útleírásokat, az arab földrajztudományból vett megállapításokat és személyes megfigyeléseket – fennmaradt. A híres tudósok között találjuk a görög Neilos Droxpatriót is, aki Konstantinápolyban, a császári udvarnál kezdte pályafutását, bár lehetséges, hogy szicíliai felmenőkkel rendelkezett. A Pápai Állam ellen vívott állandó harcaiban II. Roger a görög történetíró öt pátriárkáról szóló művét használta „útmutatóként", Eugenius görög tudós pedig Claudius Ptolemaios *Optika* című könyvét fordította le arabról latinra. Ők valamennyien I. Vilmos király (1154–66) udvarában tevékenykedtek, mások pedig Európa legjobb orvosi fakultásának, a salernóinak a vendégei voltak. A normann hódítással az Appennini-félszigeten beszélt olasz dialektus friss hajtásaként egy újlatin nyelv alakult ki és terjedt el.

Roger udvara a tudomány fellegvára volt. A király különleges érdeklődést mutatott a csillagászat és a csillagjóslás iránt, egy arab mesterember pedig *klepszidrát* (idő mérésére szolgáló vízóra) is készített számára. Egy a normann udvarba ellátogató angol szerzetes szerint a király búvárt is felfogadott a Messinai-szoros és veszedelmes áramlatai tanulmányozására (egyébként az itt kavargó örvények miatt kapott szárnyra Szkülla és Kharübdisz legendája). Fáradságot nem kímélve törekedett az egészségügyi ismeretek oktatásának szabályozására, és arra kényszerítette az orvosokat, hogy királyi tisztviselő jelenlétében vessék alá magukat a szakértők által végrehajtott vizsgáztatásnak.

Az irodalom és a klasszikus műveltség terén a szicíliai arabok nem tudtak ilyen jeles eredményeket felmutatni. A néhány tudományelméleti íráson, orvos- és jogtudományi értekezésen, valamint Korán-értelmezésen kívül egy 1150 táján készült felsorolás maradt fönn, mely mintegy száz szicíliai arab költő nevét tartalmazza. A legismertebb közülük, Ibn Hamdis 1056 körül született Siracusában, később pedig a Pireneusi-félszigeten és Afrikában élt. Verseiben nosztalgiával emlékezik a „gyönyörök paradicsomára", a szicíliai bor által felszított érzéki örömökre és a virágzó kertekre. Költeményeiből csak kevés maradt az utókorra, de a Roger udvarát felkereső francia vándorénekesekről sem tudunk sokat, akik Nagy Károly császár lovagjainak és Rolandnak a történeteiről regéltek. A normann francia nyelv sem beszélt, sem írott formában nem maradt fönn olyan tisztán, mint a korabeli Angliában, de a francia és az arab költészet együttesen ösztönzést jelentett a szicíliai dráma-

irodalom kialakulásához, mely a XII. század végén kezdte bontogatni szárnyait.

A normann hódítás idején nagyjából negyedmillió muzulmán élhetett Szicíliában, ami az összlakosságnak kb. a felét jelentette; a fennmaradó hányadot nagyrészt görögök tették ki, de zsidók is laktak a szigeten. A Szicíliai Királyságot hosszú ideje a tolerancia szigeteként tartják számon, ahol a leírások szerint a görögök, újlatinok, zsidók és muzulmánok a normann uralom alatt békében élhettek egymás mellett. Ám e harmónia többnyire csak a királyi udvarban volt megfigyelhető, a Palermón a XII. század közepén többször is végigsöprő erőszakhullám azt mutatja, hogy a különböző etnikumú közösségek között a béke a normann királyok idején is törékeny volt. A XII. század folyamán a Kelet-Szicíliában élő muzulmán földműveseket kiszorították az itáliaiak, akik többnyire a félsziget északi részéről származtak. A betelepülők egy viszonylag gyéren lakott szigetre érkeztek, s bár sokan közülük a városokban találtak otthonra, arra buzdították őket, hogy vonják művelés alá a még fel nem tört vagy elhagyott földterületeket. A lombardok megjelenésének az lett az egyik következménye, hogy felszámolták a szomszédos paraszti közösségeket. Az 1160-as években a jövevények vezetőjük, Roger Sclarvus irányítása alatt egy sor pogromot indítottak a muzulmánok ellen, arra kényszerítve őket, hogy elmeneküljenek a biztonságos nyugati területekre, ahol a lakosság még túlnyomórészt arab volt. Ugyanakkor elmondható, hogy Szicíliában új muzulmán települések is létesültek, különösen a XII. század közepe táján, amikor Észak-Afrikában éhínség tört ki, igaz, e bevándorlók nagy része később visszatért a szülőföldjére. 1200 környékén az iszlám vallású lakosság elsősorban a sziget nyugati részén, valamint a Palermótól délre és keletre elterülő magasabb fekvésű területeken összpontosult. Létszámuk csökkenésével az Afrikából magukkal hozott és a Monreale környéki földbirtokokon kifejlesztett mezőgazdasági szakértelem is eltűnőben volt, aminek következtében a különleges szaktudást igénylő művelési ágak és mesterségek helyét 1200 táján egyre inkább a búzatermesztés vette át.

A muzulmán lakosság létszámcsökkenése részben a keresztény hitre való áttérésnek tudható be. Nyugat-Szicíliában, a Monreale környéki uradalmakon újkeresztény vallású földműves-generáció nőtt fel, melynek tagjai közül jó néhányan Philippos és ehhez hasonló neveket viseltek, s akik egyértelműen muzulmán nevű (pl. Ahmed vagy Mohammed) apáktól származtak. Ugyanilyen megkeresztelkedési hullám Palermo muzulmán elitje körében is lezajlott. Ibn Jubayr kitart amellett, hogy II. Vilmos nagyon sok muzulmánt alkalmazott az udvarában, és közülük „mindannyian vagy majdnem mind-

annyian titokban tartották hitüket, ám szilárdan tartották magukat az iszlám isteni törvényeihez". Az is megfigyelhető azonban, hogy az újlatin származású földesurak még a XIII. század közepén is időnként arab vagy görög nevet adtak gyermeküknek, amennyiben ilyen nyelvet beszélő közösségben éltek.

Az arab nyelv a királyság legtávolabbi szegleteiben maradt fönn, különösen a Szicílián kívüli területeken, Málta és Pantelleria szigetén, melyek nyelvi-kulturális téren szokatlanul széles körű önállósággal rendelkeztek. A Pantellerián élő muzulmán lakosság viszonylag zavartalanul élhette életét, és fenn is tudott maradni. Az arab nyelv Szicíliában is használatban maradt, mégpedig meglehetősen különös módon a zsidók jóvoltából. A szicíliai zsidóság körében XV. század végi kiűzetésükig az arab a mindennapok nyelve volt. Gyermekeiknek a héber mellett arab nevet is adtak, jóllehet egy ideig, a XIII. század végéig sem gazdaságilag, sem társadalmilag nem különültek el keresztény szomszédaiktól. A középkori zsidóság más diaszpóráihoz hasonlóan a szicíliai is átvette és használta a helyiek nyelvét, miközben zsidó nyelvtani szerkezetekkel és fordulatokkal gyarapította. A mesterségek és foglalkozások tekintetében az ericei zsidó közösség nemigen különbözött a keresztényektől. Jó néhány helybéli zsidó orvosról van tudomásunk, mint ahogy Szicília más területein is szép számmal voltak zsidó orvosok. A jelek szerint az arany- és ezüstművesség is a zsidók felségterületének számított. Ugyanígy megtaláljuk őket az ácsok és szőlőtulajdonosok között is, de fejlesztési hitelek nyújtásával is foglalkoztak, akárcsak a keresztények. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy az észak-afrikai zsidóság egy része áttelepült Szicíliába, s bevándorlásukat azért igyekeztek ösztönözni, hogy újra meghonosítsák a szigeten a datolyapálma- és indigótermesztést, miután az arab lakosság száma csökkenésnek indult.

A normann kori Angliával ellentétben a rabszolgaság intézménye jelen volt Szicíliában, de az itteniek vagy házi rabszolgák voltak (ideszámítva az ágyasokat is), vagy ideiglenesen tartózkodtak a szigeten, hogy Palermo vagy egy másik város rabszolgapiacán vevőt találjanak rájuk és elszállítsák őket (többnyire muzulmán területre). E tranzakciókban elsősorban katalán rabszolgakereskedők vettek részt, akik viszonteladói szerepet játszottak, kihasználva, hogy Szicília közel fekszik az észak-afrikai „rabszolgalelőhelyekhez".

A XII. század vége felé a királyi udvarban és az országban is latinizálódási hullám ment végbe. Amint az Hugo Falcandus krónikásnak a római stílust felelevenítő, gazdag írói eszköztárat felvonultató írásaiból is kiderül, II. Roger uralma után nagyobb hangsúlyt fektettek az újlatin kultúrára. Ezzel egy időben az udvarban is jelentősen megnőtt az újlatin erők politikai befolyása.

A normann és itáliai bárók növelték hatalmukat a kormányzatban, nyomás alá helyezve az állami hivatalokban megmaradt görög és muzulmán tisztviselőket, akik a görög és arab kultúra legjelentősebb támogatói voltak. Épp ezért háttérbe szorulásukkal az udvar kulturális kapcsolatai is jelentősen beszűkültek. Ugyanebben az időben szoros politikai és kulturális kapcsolatok épültek ki a szicíliai és az angol udvar között a közös normann múlt talaján.

KÉPZŐMŰVÉSZET ÉS ÉPÍTÉSZET

A földközi-tengeri hatalom megszerzéséért a bizánciakkal versengő szicíliai normannok a hatalmas keleti nagyhatalom művészeti stílusjegyeivel elegyítve alkalmazták a normann kultúra művészi megoldásait. A szicíliai normann hatalmasságok bizánci stílusú díszruháira arab nyelvű hímzések kerültek. A latin bazilika stílusú épületeket görög hagymakupolával fedték, belül mozaikkal burkolták, az arab munkások pedig a perzsa mitológiából vett témákat ábrázoló dekorációkkal díszítették a keresztény templomok falfelületeit. A tanult muzulmán rétegek távozásával és a görögök fokozatos asszimilációjával nyilvánvalóvá vált, hogy a különféle kulturális hagyományok keveredtek ugyan, de soha nem olvadtak teljesen egybe. Ami azt illeti, e hagyományokat bizonyos mértékben olyan emberek tartották fönn és ápolták, akik nem Szicíliából származtak. Az 1150-es években több jel mutatott arra, hogy a stílusok ötvöződését lehetővé tévő vallási türelem szűnőben van.

A normann–arab művészet a felvilágosult despotizmus mesterséges szüleménye volt, nem pedig a kultúrák kölcsönös és szerves egymásra hatásának az eredményeként létrejött, életképes jelenség. A latin kultúra nem volt hatással az arab költőkre, akik továbbra is az Afrikából és a Pireneusi-félszigetről hozott hagyományos témákat dolgozták föl műveikben. Hozzájuk hasonlóan a bizánciak is a Konstantinápolyból „importált" tartalom és forma szerint alkottak, anélkül hogy változtatásokat hajtottak volna végre. A valódi szintézis teljes hiánya sebezhetővé és múlékonnyá tette ezt a kultúrát, így Franciaország és Róma hatása a vallás és a nyelv mellett a művészetben is egyre jobban érvényesült. Roger betelepítette Szicíliába a cisztercitákat, az Ágoston-rendieket, a templomosokat és az ispotályosokat, akik az Alpokon túli építészeti elgondolásokat is magukkal hozták. Az északról érkezett főurak és papi személyek hatalmuk biztosítéka és szimbóluma gyanánt előszeretettel építettek várakat, Girgenti (a mai Agrigento) püspökei pedig hamar felfedezték, hogy erre a célra a régi görög templomok kövei is alkalmasak. A feudalizmus ily módon a hatalmi struktúrákon és a társadalmi berendezkedésen kívül az építészetben is dominanciára tett szert.

Mindazonáltal a normann-arab képzőművészet és építészet a XII. század nagy részében virágzó kulturális jelenség volt. A különféle fafaragások és mozaikok, érmék és díszruhák, szobrok és feliratok jól mutatják, hogy a heterogén stíluskavalkád majdhogynem önálló stílust is képezhet. Kelet-Európa és Kis-Ázsia kora bizánci kori mozaikjai és freskói a képrombolások idején nagyrészt megsemmisültek, a későbbi idők alkotásai pedig a török inváziók idején jutottak erre a sorsra. Épp ezért a Szicíliában fennmaradt mozaikok a XII. századi bizánci művészet legnagyszerűbb alkotásai közé tartoznak. Míg a legjobb állapotban fennmaradt kora bizánci mozaikokat Ravennában, a késő bizánci periódus ilyetén alkotásait Palermóban találjuk.

A Roger által az 1130-as években építtetett Remete Szent János-templom öt vörös kupolájával legalább annyira emlékeztet mecsetre, mint keresztény templomra. Ugyanebből az időszakból származik a Martorana templom is, melyet Antiochiai György építtetett görög apácák számára zárdának, és egy nagy értékű könyvtárat is alapított benne. E lenyűgöző épület a klasszikus építészet jegyeit viseli magán, elsőrangú példáját szolgáltatva ennek a stílusnak. Más XII. századi szicíliai templomoknál a bizánci stílusjegyek a nyugat-európai építészeti megoldások mellett kapnak helyet. A Martorana alaprajza görög keresztet formál, a kupola alsó részén pedig körben görög keresztény egyházi ének szövege olvasható arabul. A szicíliai mozaikművészet legkiválóbb alkotásai közül kettő szintén ugyanebben a templomban látható: az egyik Roger királyt ábrázolja *(27. kép)*, a másik pedig Antiochiai Györgyöt, amint leborul Szűz Mária előtt.

A Roger nevéhez fűződő legnagyszerűbb építészeti alkotás az 1143-ban elkezdett palermói Palatinus-kápolna, mely egy centrális elrendezésű középbizánci templom és egy bazilika sajátosságait ötvözi, ennek megfelelően mozaikdíszítésének témaválasztása is vegyes. A nyugati székesegyházak mozaikábrázolásai elbeszélő jellegűek: ószövetségi témákat, illetve Szent Péter és Szent Pál életéből vett történeteket jelenítenek meg *(36. kép)*. A templom középső részében a klasszikus építészet legtöbb stílusjegye megfigyelhető; a kupola belsejében a Mindenható (Pantokratór) Krisztus képmása tárul elénk, akit angyalok vesznek körül, ugyanakkor a templom hossztengelyének ellensúlyozására a Pantokratór az apszisban is megjelenik. A nyugati stílusú középhajó arab csúcsívekbe torkollik egy bizánci stílusú kupolában, a templombelsőt pedig mindenütt gazdag mozaikdíszítés és festett márvány borítja. A jelek szerint a mozaikokat görög mesteremberek rakták le, akik egyaránt használták a görög és a latin ikonográfia megoldásait. Szent Péterrel, Róma püspökével szemközt Szent Jakab, Jeruzsálem püspöke jelenik meg. A lépsejt

mintázatú kupolabelső díszes fafaragásai között szárnyas dzsinneket, lefátyolozott hurikat (igéző szüzek), turbánt viselő sakkozókat, elefánton utazó hölgyeket és tevén ülő harcosokat láthatunk, néhányan közülük indiai és perzsa legendákból elevenednek meg.

A szicíliai-bizánci építészet legkiemelkedőbb alkotásainak sorában két hatalmas bazilikát is találunk: az 1131 táján elkezdett cefalùi katedrálist és a Szicília utolsó jelentős mozaiktemplomának számító monrealei székesegyházat (kb. 1160–90). Az előbbit II. Roger építtette Ágoston-rendi templomként, és az újlatin püspökséghez tartozott, melyet a király alapított az Ince pápával fennálló viszálya idején. A katedrálist II. Anaklét pápa szentelte föl, és francia egyházi személyzettel működött. Számos szicíliai székesegyházzal ellentétben a cefalùi román stílusban épült, és nyugati minta szerint kereszthajóval is rendelkezett. A homlokzati részt közrefogó két torony északi, vagy legalábbis apuliai hatást tükröz *(38. kép)*.

A monrealei székesegyház egy újonnan épített bencés kolostort és egy királyi palotát magában foglaló (a település neve is innen ered: a latin Mons Regalis királyi hegyet jelent) hatalmas épületegyüttes, mely a Conca d'Oróra és Palermóra néz. Az apátot püspökké nevezték ki, a székesegyházhoz tartozó területeket pedig már 1183-ban az érsekség rangjára emelték. A király privilégiumokkal és nagy kiterjedésű földbirtokokkal ruházta föl az általa alapított templomot, így a monreali érsekség gazdagabb volt a palermóinál. Az uralkodó ráadásul úgy rendelkezett, hogy a királyi dinasztiának ez a katedrális legyen a temetkezési helye. A szicíliai király és a pápaság nézeteltérései ellenére a Monrealét érsekséggé emelő, III. Lucius által 1183-ban kiadott pápai bulla megállapítja, hogy II. Vilmos „rövid idő alatt templomot emeltetett az Úrnak, mely hatalmas csodálatot érdemel, mivel időtlen idők óta egyetlen király sem vitt véghez ekkora munkát". Vilmos száz bencés szerzetest hozatott a félszigetről, hogy részt vegyenek az építési munkálatokban, akik egy királyi három evezősoros gályán érkeztek 1176 márciusában. A király fogadta a szerzeteseket, majd velük tartott új otthonukhoz, ahol Monreale első apátja és püspöke, Theobald rendelkezésére bocsátotta őket. A székesegyházban rendezett egyházi szertartások egészen 1867-ig a bencések felügyelete mellett zajlottak.

A két oldalhajóval rendelkező, kereszt alaprajzú katedrális 102 m hosszú, 40 m széles és 35 m magas. A székesegyház nyugati oldalán az európai normann építészetre oly jellemző, kéttornyú homlokzat látható, a befejezetlenül maradt bal oldali torony előtt pedig oszlopcsarnokos udvar állt. Ám míg a nyugati oldal hagyományos nyugat-európai stílusban épült, a keleti a maga

három apszisával lényegében az itáliai román stílust idézi, egymás fölött elhelyezkedő álboltozatokkal, továbbá mészkőből és fekete lávakőből készült változatos díszítőelemekkel. Szintén figyelmet érdemel a két bronzkapu: a nyugati oldalon található, a kor legnagyobb bronzkapujának számító bejárat Bonnano Pisano munkája (1186), melynek mind a 42, négyzet alakú betétjén egy-egy a Bibliából vett jelenet szerepel. A kapu alsó részén négy dombormű kapott helyet, ezek az emberi ostobaságot megtestesítő állatokat ábrázolják. Az északi oldalon lévő, nagyjából szintén ekkortájt készült kapu Trani Barazano műve, ám ez kisebb az előzőnél, és a 28 panelen szentekről és evangélistákról készített képeket láthatunk.

A székesegyház belseje egy főhajóra és három oldalhajóra tagolódik, melyeket nagyrészt korintoszi vállkővel rendelkező, ismeretlen eredetű oszlopok választanak el egymástól. A tágas főhajót gazdagon festett tetőszerkezet borítja, mely az 1811-es tűzvész után restaurálásra szorult. Valószínűsíthető, hogy a hajókereszteződés fölötti részre nyolcszögletű kupolát terveztek, amely azonban soha nem épült meg. A márványpadlózat az eredeti épület idejéből származik. A főhajóban, a hajókereszteződés oszlopai előtti részen, a II. Vilmost ábrázoló mozaikok alatt baloldalt a királyi, jobboldalt pedig a püspöki trón látható. A jobb oldali mellékhajóban a fehér porfírszarkofágban I. Vilmos (1154–66), a márványból készült díszkoporsóban pedig II. Vilmos (1166–89) alussza örök álmát. A bal oldali falon lévő urnában a szentté avatott francia király, IX. Lajos szíve van elhelyezve, aki egy Észak-Afrikába indított keresztes hadjárat során halt meg 1270-ben az egykori Karthágó mellett.

A legmélyebb benyomást azonban a mozaikképek teszik a látogatóra, melyek a bizánci kultúra szellemét árasztják, és az összes falfelületet beborítják. A nem kevesebb mint 6500 m^2-nyi mozaikdíszítést mindössze három év alatt készítették el Konstantinápolyból érkezett és helyi alkotóművészek. A főhajóban ószövetségi jeleneteket, a két oldalhajóban Jézus csodatételeit ábrázoló mozaikok sorjáznak, a kereszthajót pedig Jézus életének és szenvedésének, a feltámadásnak, valamint Péter és Pál apostolnak szentelték. A kórust a szokásoknak megfelelően a Mindenható Jézus képmása uralja, mely Mária alakja fölött látható. Különleges érdeklődésre tarthat számot az apszisban lévő, Becket Tamást ábrázoló mozaik is. A normann származású főpap 1170-ben halt mártírhalált, és 1173-ban avatták szentté, vagyis az őt ábrázoló mozaikot akkor rakták le, amikor meggyilkolásának híre eljutott Palermóba a pápa Anagniban lévő nyári rezidenciájából (a gyilkosság egyébiránt az itteni sekrestye zománcozott perselyén is meg van örökítve), és lehetséges, hogy ez jelentette a modellt a monrealei mozaikhoz. A Becket-mozaik elkészítésének lo-

gikai szálait kissé nehéz felfejteni. Figyelembe véve, hogy Vilmos viszonya a pápasággal nem volt teljesen zavartalan, azt gondolhatnánk, hogy az angol király és a pápa közötti konfliktusban apósa, II. Henrik mellett sorakozik föl. Ugyanakkor Szicília az érsek száműzetése idején Becket barátainak és rokonainak kedvelt célállomása volt. Ugyancsak meglepő módon a szicíliai egyházi személyeknek fontos szerepük volt abban, hogy II. Henrik méltó feleséget találjon.

Monreale másik lenyűgöző építészeti alkotása az árkádsor *(40. ábra)*, az egykori bencés apátság legjelentősebb építészeti emléke. A négyzet alakú, oldalanként 26 boltívből álló kerengő egy kertre néz, ami a szicíliai normann építészet jellegzetes megoldásának számít. A boltíveket dupla vállkővel rendelkező, kettős oszlopok tartják, melyek simára vannak csiszolva, vagy pedig színes kövekkel vannak kirakva, ugyanakkor nincs két egyforma oszloppár. A kerengő sarkainál négy kisebb oszlop látható, melyek domborművekkel vannak díszítve. A délkelet felé eső sarokban a kápolna kapott helyet, ahol díszes oszlopokkal ellátott szökőkutat is építettek. Középen cikcakkos mintázatú, mór stílusú tartóoszlop magasodik, tetején faragott díszítéssel, ahonnan a víz folyik. Az oszlopfők gazdag alkotói fantáziáról tesznek tanúbizonyságot: növényeket, állatokat, embereket, artistákat, íjászokat, griffmadarakat és egyéb mesebeli lényeket ábrázolnak, de a bibliai témák sem hiányoznak róluk, vagyis a nyugat-európai normann ábrázolóművészet teljes repertoárját felvonultatják. A kerengő nyugati oldalának egyik oszlopfőjén II. Vilmos szerepel, amint fölajánlja a templom makettjét Szűz Máriának. Az itt alkalmazott építészeti megoldások eredetéről kisebb vita bontakozott ki. Egyes vélemények szerint a francia vidéki építészet stílusjegyei köszönnek vissza, más tudósok viszont úgy vélik, campaniai hatást tükröznek, a harmadik álláspont képviselői pedig amellett törnek lándzsát, hogy bár egyértelműen Nyugat-Európából kölcsönzött megoldásokról van szó, ez önálló szicíliai normann stílusnak tekinthető. A székesegyháztól balra a városháza látható, mely magában foglalja a királyok nyári rezidenciájának megmaradt részeit is.

A normann uralkodók Palermo nyugati falain túl nagy kiterjedésű, fényűző vadaskertet hoztak létre. E királyi parkot szökőkutakkal, tavacskákkal és különféle épületekkel – például a Ziza- *(34. kép)*, a Cuba- és a Cubula-palotával – tették még otthonosabbá. Az egykorú krónikás, Romuald salernói érsek a következő leírást adja Roger parkjáról:

Hasonlóképpen bizonyos Palermo környéki hegyeket és erdőket is fallal vett

körül, ahol létrehozta a Parcót – egy gyönyörű, elragadó helyet, ahol számtalan fafajta adott árnyékot, s mely bővelkedett szarvasban, kecskében és vadkanban. A park területén palotát is építtetett, ahová az enyhet adó, tiszta forrásvizet föld alatti csöveken keresztül vezették be. A király bölcs és megfontolt ember lévén igyekezett is kihasználni a különböző évszakok és helyek kínálta örömöket. A téli és tavaszi hónapokra az ígéretes halászzsákmány reményében Favarában rendezkedett be, a nyári forróságban pedig a Parcóban keresett enyhülést, ahol vadászat közben kis időre megfeledkezhetett a nyomasztó államügyekről *(28. kép)*.

Egyesek azt állítják, hogy ez a szökőkutakkal és mesterséges tavakkal díszített park szolgáltatta az ihletet II. Henrik angol királynak, hogy woodstocki királyi palotája szomszédságában megépíttesse a Rosamund-labirintus nevű lugast, mely valószínűleg az angliai tájépítészet első alkotásának tekinthető.

A NORMANN HÓDÍTÁS KÖVETKEZMÉNYEI

Hogyan értékelhetjük a normannok dél-itáliai és szicíliai jelenlétét, melynek hatásai alig maradtak el az angliai hódítás következményeitől? Annyi bizonyos, hogy egységes államot hoztak létre, és a II. Roger által 1130-ban alapított királyság gyakorlatilag a XIX. századig fennmaradt. A normannok dél-európai megjelenése azonban más vonatkozásban is változást idézett elő a történelem menetében. Katonai akcióik hozzájárultak a latin és a görög egyház közötti, ekkoriban bekövetkezett hitszakadás elmélyüléséhez. Ugyanakkor ők voltak azok, akik Dél-Itáliát és Szicíliát szilárdan a latin keresztény kultúrkörhöz kapcsolták, ami a Nyugat első jelentősebb pozíciószerzését jelentette az iszlámmal szemben, mely azelőtt elözönléssel fenyegette Európát. A normannok Angliában és Szicíliában is a pápa zászlaja alatt küzdöttek, Itáliában pedig Róma szövetségeseként aktívan hozzájárultak az új alapokra helyeződött pápaság diadalához és ennek összes következményéhez, ideszámítva a középkori Német-római Császárság hatalmának a XIII. században történt felszámolását is. A legkiemelkedőbb eredményük talán mégis a XII. századi királyságukban általuk létrehozott csodálatos kultúra és műveltség, ahol a normann fennhatóság afféle kötőnyagot jelentett a latin, a görög, a zsidó és a muzulmán kultúrkörök sokrétű gazdagsága között. A tudósok véleménye eltér abban, hogy az így létrejött vegyes kultúrára alkalmazható-e a „normann" jelző, ám ettől függetlenül kevesen vitatják, hogy a különféle közösségek egymásra hatása következtében a művészet terén az egész középkori keresztény világ egyik legkülönlegesebb, legszínesebb kultúrája jött létre.

AJÁNLOTT IRODALOM

Allen Brown, R.: *Anglo-Norman Studies: Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies* (Anglonormann tanulmányok: a battle-i anglonormann konferencia jegyzőkönyvei), 1–4. (1972–82), 1983-tól kezdődően Anglo-Norman Studies (Anglonormann tanulmányok) címmel (Woodbridge: 1979–)

Cassady, R. F.: *The Norman Achievement* (A normannok történelmi tettei) (London: 1986)

Davis, R. H. C.: *The Normans and Their Myth* (A normannok és a normann mítosz) (London: 1968)

Davis, R. H. C.: *A History of Medieval Europe* (A középkori Európa története) (2. kiadás. London: 1988)

Douglas, D. C.: *The Norman Achievement* (A normannok történelmi tettei) (London: 1969)

Holmes, G. (szerk.): *Oxford Illustrated History of Medieval Europe* (A középkori Európa képes története) (Oxford: 1988)

Le Patourel, J.: *The Norman Empire* (A normann birodalom) (Oxford: 1976)

Mathew, D.: *Atlas of Medieval Europe* (A középkori Európa atlasza) (Oxford: 1983)

Reynolds, S.: *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300* (Nyugat-európai királyságok és társadalmak, 900–1300) (Oxford: 1997)

Saul, N. (szerk.): *England in Europe 1066–1453* (Anglia helye Európában 1066 és 1453 között) (London: 1994)

Szarmach, P. E., Tavormina, M. T., Rosenthal, J. T.: *Medieval England: An Encyclopaedia* (A középkori Anglia enciklopédiája) (New York és London: 1998)

1. FEJEZET: VIKINGEK, SKANDINÁVOK, NORMANNOK
Bates, D.: *Normandy Before 1066* (Normandia az 1066 előtti időkben) (London: 1982)
Graham-Campbell, J.: *The Viking World* (A vikingek világa) (2. kiadás. London: 1989)
James, E.: *The Origins of France* (Franciaország gyökerei) (London: 1982)
King, P. D.: *Charlemagne* (Nagy Károly) (London: 1986)
Sawyer, P. (szerk.): *The Oxford Illustrated History of the Vikings* (A vikingek képes története) (Oxford: 1997)

2. FEJEZET: NORMANDIA A XI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN
Bates, D.: *Normandy Before 1066* (Normandia az 1066 előtti időkben) (London: 1982)
Duby, G.: *France in the Middle Ages 987–1440* (A középkori Franciaország, 987–1440) (Oxford: 1991)
Fawtier, R.: *The Capetian Kings of France 987–1327* (Franciaország Capeting királyai, 987–1327) (London: 1960)
Bates, D. és Curry, A.: *England and Normandy in the Middle Ages* (Anglia és Normandia a középkorban) (London: 1994)
Hallam, E. M.: *Capetian France* (A Capeting királyok Franciaországa) (London: 1980)
Shopkow, L.: *History and Community* (Történelem és társadalom) (Washington: 1997)

3. FEJEZET: ANGLIA MEGHÓDÍTÁSA
Bates, D.: *William the Conqueror* (Hódító Vilmos) (London: 1989)
Bradbury, J.: *The Battle of Hastings* (A hastingsi csata) (Strand: 1998)
Douglas, D. C.: *William the Conqueror* (Hódító Vilmos) (London: 1964)
Hicks, C. (szerk.): *England in the Eleventh Century* (Anglia a XI. században) (Stanford: 1992)
Higham, N. J.: *The Death of Anglo-Saxon England* (Az angolszász Anglia bukása) (London: 1997)
Stenton, F. M.: *Anglo-Saxon England* (Az angolszász Anglia) (2. kiadás. Oxford: 1971)
Walker, I. W.: *Harold: The Last Anglo-Saxon King* (Harald: az utolsó angolszász király) (Stroud: 1997)

4. FEJEZET: ANGLIA ÉS NORMANDIA A XII. SZÁZADBAN
Barlow, F.: *William Rufus* (Rufus Vilmos) (London: 1983)
Bradbury, J.: *Stephen and Matilda: The Civil War of 1139–53* (István és Matilda: az 1139–53-as polgárháború) (Stroud: 1996)
Chibnall, M.: *The Empress Matilda* (Matilda királyné) (Oxford: 1991)
Douglas, D. C.: *The Norman Fate, 1100–54* (A normann végzet, 1100–54) (London: 1976)
King, C. (szerk.): *Medieval England* (A középkori Anglia) (London: 1988)
Poole, A. L.: *Domesday Book to Magna Carta 1087–1216* (A Domesday Bokk-tól a Magna Chartáig, 1087–1216) (2. kiadás. Oxford: 1955)
Powicke, F. M.: *The Loss of Normandy* (Normandia elvesztése) (2. kiadás. Manchester: 1961)

5. FEJEZET: AZ ANGLONORMANN ANGLIA ÚJ ARCULATA
Barlow, F.: *The Norman Conquest and Beyond* (A normann hódítás és következményei) (London: 1983)
Chibnall, M.: *The World of Orderic Vitalis* (Orderic Vitalis világa) (Woodbridge: 1983)
Holt, J. C.: *Colonial England, 1066–1215* (A gyarmatosított Anglia, 1066–1215) (London: 1997)

6. FEJEZET: AZ ANGLONORMANN TÁRSADALOM
Chibnall, M.: *Anglo-Norman England, 1066–1166* (Az anglonormann Anglia, 1066–1166) (Oxford: 1986)
Green, J. A.: *The aristocracy of Norman England* (Arisztokrácia a normann kori Angliában) (Cambridge: 1997)
Williams, A.: *The English and the Norman Conquest* (Anglia és a normann hódítás) (Woodbridge: 1995)

7. FEJEZET: A NORMANNOK DÉL-EURÓPÁBAN
Bonet, Paul Neveux, F. (szerk.): *Les Normands en Méditerranée* (A Normannok a Földközi-tenger térségében) (Caen: 1994)
Kennedy, H.: *Crusader Castles* (Keresztes várak) (Cambridge: 1994)
Norwich, J. J.: *Byzantium: The Early Centuries* (A Bizánci Birodalom első évszázadai) (London: 1997)
Norwich, J. J.: *The Normans in Sicily* (A normannok Szicíliában) (London: 1992)

Phillips, J. (szerk.): *The First Crusade* (Az első keresztes hadjárat) (Manchester: 1997)
Riley-Smith, J.: *The First Crusaders 1095–1131* (Az első keresztesek, 1095–1131) (Cambridge: 1997)
Tyerman, G.: *England and the Crusades 1095–1588* (Anglia és a keresztes hadjáratok, 1095–1588) (Chicago és London: 1988)
Wolf, K. B.: *Making History* (Történelemcsinálás) (Philadelphia: 1995)

8. FEJEZET: A SZICÍLIAI NORMANN KIRÁLYSÁG

Jamison, E.: *Admiral Eugenius of Sicily* (Antiochiai György flottaparancsnok) (Oxford: 1957)
Mathew, D.: *The Norman Kingdom of Sicily* (A szicíliai normann királyság) (Cambridge: 1992)
Tronzo, W.: *The Cultures of His Kingdom* (Őfelsége birodalmának kultúrája) (Princeton: 1997)

SZÓJEGYZÉK